

EESTI KIRJANDUS

1931 № 11

SISU:

- K. A. HINDREY: 70-aastane Jürgenstein. (Pildiga.)
J. VASAR: Soome asutusest Eestis XVII sajandi keskel.
A. ANNI: Kreutzwaldi kalendrijutud.
O. URGART: Reisukirjeldise minevikust ja olevikust.
A. PALM: Knut Hamsun — Müsteeriumid. Viimne rööm.
O. URGART: August Alle — Ummiklained.
A. SANG: Ühest plagiaadist.
P. HAMBURG: Mats Mötslane — Mäng.
H. PAUKSON: Erni Hiir — Kodutee.
P. HAMBURG: Johannes Lapp — Vabaduse eest.
M. SILLAOTS: Agnes Taar — Emake maamuld.
E. PÄSS: Kaarle Krohn — Tunnelmarunojen tutkimuksia I.
Eesti raamatute üldnimestik 1929. a. alates, 28. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1931 ASUTATUD 1906. XXV

Ilmub iga kuu lõpul, number umbes 64 lehekülge, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.

Aadress: Vabriku 5, Tartus, tel. 2-81.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRÜUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõlkide tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Lai 35, Tartus, telefon 6-01, avatud äripäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumise aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Viljandis: „Õpistu“, Lossi 24, tel. 74.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Ühiskaubamaja Leo Erna, Tallinna ja Laada tänava nurgal nr. 24, tel. 2-76.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

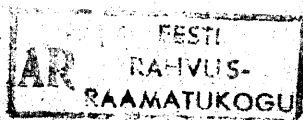
Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV (1930) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, Tartus, telef. 6-01.

Ar 931 P
Eesti

A. Jürgensstein.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

NOVEMBER 1931

NR. 11

70-aastane Jürgenstein.

On ju dilemma, mida peaks kaasaegne tegema, kui teine saab seitsmekümneaastaseks. Või kaheksakümne-, üheksakümneaastaseks. Peab talle õnne soovima? Milleks õieti? Selleks, et teisel on kõik ja alati suurenevad eesõigused jooksjaks, luuvaludeks ja soonte lubjastumiseks? Selleks, et möödas on küpsmis- ja õitseage oma lootustega, oma tegutsemistega ja oma jõu rakkessepanemistega ja vere ülikülluse raiskamistega? Selleks, et kirju maa ja ilm ei ole mitte enam läbituisatav ja võidetav, et samm enam ei ole kiire ja tuul ei sasi enam juukseid otsmikul, mis on rõõmsalt pööratud saatusele vastu? Kas peab tõepoolest õnne soovima, et inimene on pika tee ära käinud ja läheneb nüüd pärispuhkusele? Mingisugune usuline vaatevinkel õigustab sedalaadi õnnesoovi vahest küll. Öeldakse ju, et maapealne elu on elatud ja elatav hädade orus ning alles tulevane elu toob tasu kõige maise viletsuse eest. Kuid see on ikkagi inimese üsna sügavalt sees oleva tunde järele nagu otsitud seletus, nagu mingi ettekääne ja lohutus. Ja lohutus — lohutus ei ole ometi mitte midagi muud kui mõne kibeda pilli magusamaks tegemine. Iseäranis neile, kes oma maapealset elu tahavad ja on tahtnud elada täielikult, iga elundiga, kõige kandejõuga ja seda oodatavat pärastist elu tahaksid niisama välja kannatada ja nautida iga närviga, — iseäranis neile on iga jõu raugemise kiitus nagu blasfeemiliseks hosiannaks närbumisele.

Iga niisugune juubel on ju teatavaks abituse aktuseks ka neile, kel seda tunnet sisse on jäänud, kui vähe õieti võib ütelda kaasaegsele kaaskõndijale siin selles nõndanimetatud hädade orus. Selles abituses korjatakse ju siis kõik kokku, mis vahepeal täielikult meelest ära oli läinud. Otsitakse juubilari elutööd, katsutakse leida seda, mis selle elu on teinud ümmarguseks täiuslikkuseks, mis annaks lõpetatud pildi, mis annaks täieliku ülevaate tegevusest ja meile sellest tekkinud kasust. Püütakse rubritseerida ja ära kaaluda võrreldes

teistega. Ning ei ole sugugi mitte võimatu, et juubilar, kes on senini kibestunud olnud sellest, et tema head tahet ja tema võimisi senini vahest küllalt ei ole hinnatud, ka ses suhtes saab väikest lohutust. Lohutust üheks, lohutust vahest mõneks päevaks, et siis jälle näha, kuidas elu edasi ruttab ja unustab, et mõnel järgmisel tähtpäeval, mõne järgmise versteposti ees käega enesele otsmiku ette lüüa ja uuesti kokku korjata juba jällegi mälust läinud andmeid.

See ongi dilemma, millest vahest üle saadakse ainult sel senini kombeks saanud viisil. Sest kõige taga seisab ju ometi tunnustusetahete kõrval ka osa tänu selle eest, mida juubilar on anda suutnud kaasaegseile ja temast maha jäävaile. Rohkemat ei oska meie aja inimene ju teisele palju anda. Ja austatavale ei jää õieti muud üle kui seda kõike vastu võtta resignatsiooniga, mida annavad iga ja tarkus. Ning kui palju oleks neid, kes elu paratamatust võivad veel tervitada gladiatorisarnase uhke žestiga: *Have, Imperatrix Vita, morituri Te salutant?* Žestiga, milles on vähem resignatsiooni, seda rohkem aga pealepandud ja viimseni täidetud kohustuse indu?

Olen kaasa teinud Anton Jürgensteini kuuekümnenda sünnipäeva. Kuski Tallinna suures saalis õige paljude külaliste ja õnnesoovijate keskel, banketil, mis oli vahest uhkem, kui seda võis koduseks ja nõndaütelda mugavaks pidada Jürgensteini lihtsama poole kalduv iseloom. Kuid ta sai üle neist heasoovlikkudest ovatsioonidest, neist hinnangu- ja tunnustuskõnedest haruldaselt väärrika tõsidusega.

Kui ta lõpuks sõna võttis ja kõigile vastas, tegi ta lihtsalt oma elu kalkulatsiooni ning fikseeris, arvestades kõiki tingimusi, selle elu arvatavat pikkust pea matemaatiliselt. Ta oli veendunud, et tema vitaalsus, mis tingitud on senisest elu moodusest ja loomulikust tervise seisukorrast, võib viia seitsmekümnendast aastast üle, soodsatel oludel kõrgemasse ikka. Oma teenete küsimustest läks ta kergelt üle selle loodusest arusaava targa, looduse ülekohut jälginud mõttetarga vihjega, et võimised ja teened on antud mõnele vähemal, mõnele suuremal mõõdul — seal ei jää muud ju üle kui kasustada ja tegevusse panna seda, mida õieti liikuma on pandud väljaspool meie eneste tahtevõimu. See vaateviis, mis muhameedlasi viib fatalismini, kalviniste predestinatsioonini, see Kristuse enese suust tulnud paganusena kõlav looduseseaduste julmuse äratundmine, et neile, kel on, peab antama, ja neilt, kel midagi ei ole, peab võetama, see negeerib enesest juba teenete väärtust või teeb need vähemalt relatiivseks, sügavamas

mõttes kindlasti aga mitte olenevaks muust kui isiku juba antud omapärast.

Ja sõltuvana suurest loodusest ning tema mõistmata tahe- test on Jürgenstein end alati tundnud. Kes temaga on lähe- malt kokku puutunud, see teab ju ka, kui palju tal on usku salapärasesse jõudusesse. Ta oli enesele kord lasknud en- nustada. Ja uskus selle järele, et tema elus teataval ajal tu- leb väga raske haigustumine. Peale selle? Ja, siis pidi tu- lema tervenemine — edasi oli ennustus ebamäärane olnud. Senini on Jürgensteini omal kuuekümnendal sünnipäeval ene- sele seatud horoskoop õigeks osutunud niisama kui ennustuski.

Kuid mitte tähtis ei ole, kas lähivad ettearvutused ja en- nustused täide või mitte — oluline on, kuidas suhtub iga- kordne isik niisugustesse arvutustesse ja ennustustesse. Jür- genstein uskus neisse ja võttis neid filosoofiliselt rahulikult nagu tark kunagi, kes on kodus oma looduses ja tunneb tema seadusi.

Ja kodus oma looduses, kodus maailma laotuses on Anton Jürgenstein alati olnud. Ilma et tal tahet oleks olnud eluküsi- musest suurt probleemi teha, elab ta lihtsalt seda elu kõigis tema paratamata ja sagedasti nii rõõmsalt elatavates faasides.

On inimesi, kes endid nagu sugugi kodus ei tunne olevat siin meie planeedil ja meie ühiskonnas. Nad kõnnivad ringi nagu alalise külma või vihma käes, neile ei sobi olukord, ei naaber, ei tee, millel nad kõnnivad. Anton Jürgensteini juures on sul ikka tunne olnud, et tal peamiselt mugav on olla seesinase päikese all. Muidugi: see või teine pahandus, mis kohe aga jälle osutub õieti pahandusekeseks, muidugi: see või teine tülin ja raskus, mis aga varsti jälle on lahendatav — see kõik planeerub nõnda, et ikka jääb harmoonia mulje. Kogu Anton Jürgensteini eksistents ja tegevus käis tema omapäraste sisemiste seaduste järele ja need seadused on andnud kaasaegseile õige sõbraliku pildi. Tema suhtumine inimestesse kui suure looduse murdosalisesse nähtusesse on heasoovlik, ta tunneb rõõmu temast kui tuulest, veest, viker- kaarest ja puude kohinast. Ta istub ja liigub kõigi nende elu- ja looduseavalduste keskel, rinnaesine lahti päikese käes nagu panteistlikult hingav pagan, kes ei kardab jumalusi, vaid on nendega familiaarses sinasõpruses. Tal on silma ja uudishimulikkude või mõistvat osavõtet kõige jaoks, olgu see vantroel, rukkide õitsmine, karskustegelase vähenõudlik propa- gandakõne, Põhjajaela seis taevas, karussell ja muud imed meie maakeral. Ta suhtub vähem kriitiliselt kui vaatlevalt, kui mitte humoristlikku vaatlemist võtta kriitikana. Ja ütleb,

et niiviisi on kõik enam-vähem korras. Ja kuigi see on vähem korras kui vaja, siis ei maksa end suurt erutada.

Nüüd olen ma olnud ka ta seitsmekümnendal aastapäeval. Ennustused ja Jürgensteini enese arvutused on paraku täide läinud ja ta on haige. Tal on võrdlemisi vähe osavõtvust praegu sellest, mis maailmas sünnib. See oleneb haiguse iseloomust. Ning vahest on meile, teistele, see osavõtte puudumine vaevavam kanda kui haigel enesel, sest haigused ise määravad ju sageli huvide piiri. Meie oma konservatiivsuses tahaksime ju näha endist Jürgensteini ja temale läheneda harjunud viisil, et osa saada tema rõõmsast lahkusest ja abivalmis vastutulekust. Me tahaksime kuulda talt elunähtuste hindamisi sellel mitte sugugi dramaatilisel viisil, mida teiste inimeste juures tunneme sageli ebavoorusena. Me tahaksime kuulda seda narratiivset, voolavat juttu, millel on oma karakteriseerivad ja pildistavad sõnad õigel kohal ja millest läbi jookseb huumor ilma keeruliste differentseerimisteta vabalt ning tõketeta. Sest me oleme ikkagi egoistid ja ei taha loobuda harjunust. Kuid Jürgenstein on praegu haige ja ta väsis ruttu. Ta naeris ainult paar korda.

Võib olla, et ka see oli heatahtlikkusest.

Kes õieti võib täielikult teise sisemusesse vaadata? On ju inimesi, kes lihtsast heasüdamlikkusest teiste vastu ei taha neid koormata oma muredega või mureliku näoga. On neid, kes ei taha seda teha uhkusest, on neid, kes on viisakad ümbruskonna vastu. Mida teame õieti Anton Jürgensteini raskustest, tema võitlustest ja kannatustest? Ta ei ole neid meile näidanud. Ja kui ma teda olen püüdnud kirjeldada niisugusena, nagu ta meisse mõjus oma tervise-ajajärgul, siis olen ma vahest toiminud tema omas mõttes: ta ei ole tahtnud koormata. Ta on tahtnud elada ja elada lasta, niipalju kui see võimalik on meie robustses *struggle of life*'is.

Mis Anton Jürgenstein muidu on olnud meie avalikus elus, selle avastamine ja konstateerimine on juba ammu asjaomaste kaudu sündinud. Ja sünnib edasi. Lubatagu nende ridadega ainult tänuvõlale tähendada, mida tuleb panna saatuse arvele, kes lubas nii paljude väga antipaatsete kaasaegsete keskele liikuma sümpaatsset ja rõõmsat, tegevustahtelist kuju, kellest meie praegu puudust tunneme. Ta oli senimaani lepitav kitt üldise pragunemise keskel.

K. A. Hindrey.

Soome asustusest Eestis XVII sajandi keskel.

Eerik XIV ja Juhan III valitsemisajaga algab Rootsi riigile välispoliitiliselt suur tõusuaeg. Need auahned ja valitsemishimulised kuningad kasustasid esmakordselt Gustav Vasa valitsemisel sisemiselt konsolideerunud riigi jõude selleks, et kindlustada oma võimu teispool Läänemerd. Osalt agressiivsetel, osalt enesekaitse-motiividel sattus Rootsi 17. sajandi alul pool sajandit kestvasse, ainult lühemate vaheaegadega katkestatud võitluskeerisesse. Suure jõupingutuse tagajärjed selgusid 17. sajandi keskel. Oliva, Kopenhaageni ja Kärde rahuga olid Rootsi endised vaenlased sunnitud tunnustama tema uusi piire. Rootsi oli end ümbritsenud terve rea välisprovintsidega, mis varjasid emamaad välise hädaohu eest, olid temale rahenduslikuks toeks ja peaasi — kindlustasid Rootsile suurriigi seisukoha Euroopa riikide peres. Välispoliitiliselt oli Rootsi riigi kiire tõus üks hiilgavamatest, mida tunneb Euroopa ajalugu.

Sel ajastul ei olnud Rootsi siseolude areng kaugeltki nii hiilgav. Pigemini võiksime küll rääkida, et siseolud arenesid Rootsi riigis sel ajal hoopis vastupidises suunas. On arusaadav, et sõda esitas Rootsi riigi rahvastikule majanduslikult kui ka sagedate liisuvõtmiste kaudu erakordseid nõudeid, mida ainult suurte raskustega võidi täita. Rootsi rahva majanduslik kandejõud oli sel ajal võrdlemisi väike. Linnastumine oli Põhja-Euroopas alles algastmel ja valdava enamiku Rootsi rahvast moodustasid talupojad, kes niikuinii olid võrdlemisi suurte maksudega koormatud. Juba iseenesest aetasid sõja tõttu aastakümnete jooksul kestnud erakorralised kontributsioonid ja nekrutite võtmised rootsi talupoegkonna täiesti kurnatud seisukorda.

Talupoegade seisukorda halvendas omakorda see asjaolu, et selle perioodi kestel, mil Rootsi saavutas oma suurusaja, tuli riigi siseoludes esile tugev tendents seisuslikuks differentseerumiseks. Juba sisemistes võitlustes Eerik XIV ja Juhan III vahel, hiljemini aga suurtes välissõdades otsisid Rootsi kuningad tuge järjest võimsamaks muutuvast aadlist. Alul püüti aadlit meelitada aadliseisuse kohustuste vähendamise ja eesõiguste suurendamisega. Tähtsamaks etapiks sel teel oli Juhan III poolt aadlile antud eesõigus, et liisuvõtmisel ja riigimaksude maksmisel on aadli maadel elavad talupojad kohustatud riigi heaks koormisi kandma ainult pooltel määral sellest, mis teised talunikud. Käesoleva määrase läbi sai aadel

suure tulundusliku kasu osaliseks, sest tegelikult läks aadli-talupoegadele tehtud maksu- ja sõjakohustuse-kergendus ren-dina aadlimeeste tasku. Aadlitalupoegade seisund ei kerge-nenud. Küll aga kaotas kroonu uue määruse läbi terve rea maksusid ning kohustisi, mis ta nüüd paratamata pidi jagama ülejäänud maksumaksjate peale. Niikuinii raske sõjakoorem lasus seda raskemini Rootsi talupoegadel. Alates Gustav Adolfiga hakati aadlit suuremal määral kui varemalt kasus-tama riigi valitsemisel, ja pikkamööda, eriti kuninganna Kris-tiina eestkostevalitsuse ajal oskas aadel valitsusohjad suurelt osalt lõplikult enda kätte kiskuda. Rööbiti aadli poliitilise võimu tõusuga kõvenes ka aadli majanduslik seisund. Gus-tav Adolphi algatusel hakati riigimõisaid massiliselt eraisikuile kinkima, mis viis Rootsi riigi lõpuks rahanduslikult kuristiku äärele. Rootsi riigi talupoegi puudutasid Gustav Adolphi poolt ettevõetud suured kinkeaktid ainult kaudselt, sest tema ajal doneeriti (kingiti) eraisikuile riigimaid peamiselt uutest Rootsi provintsidest — Liivi- ja Ingerimaalt. Alles hiljemini, Kristiina ajal, kui välisprovintsid midagi enam polnud kin-kida, hakati riigimaid Rootsis eneses kinkima ja rahahädas pantima kui ka müüma. Nagu teada, sündis see võõranda-mine äärmiselt pillavalt.

Suured donatsioonid vähendasid päris Rootsis ja Soomes normaalsete maksumaksjate hulka umbes pooleni endi-sest. Need talupojad pidid nüüd katma osa riigi tarvetest, mis järjest suurenesid. Rootsi riigitalupoegade ja iseseisvate talupoegade kohustused olid suuremad kui kunagi enne. Aad-litalupojad täitsid riigi vastu eelmistega võrreldes ainult poole osa kohustusi. Kuid riigitalupoegade suured koormised või-maldasid ka aadlimeestel oma talupoegade kohustusi suurenda-da. Ei olnud karta, et liiklemisvabadust kasustavad talu-pojad oleksid siirdunud kroonu aladele, kus samuti ainult suuri koormisi oleks oodata olnud. Lõpuks, kasustades oma järjest suurenevat poliitilist ja majanduslikku ülevõimu, tegid aadlimehed omavoliliselt katseid koguni seda liiklemisvaba-dust katkestada.

Võime seega konstateerida, et rööbiti Rootsi välise suu-ruse kasvamisega käis kogu Rootsi riigis kaasas tähelepan-dav talupoegade tulundusliku ja õigusliku seisundi halvene-mine. Intensiivsemalt aga kui ülejäänud riigiosad oli Soome sellest protsessist puudutatud. Piiriäärse maana oli Soome sunnitud kaudsete sõjaraskuste kõrval kannatama ka otseseid — venelaste rüüsteretki ja rasket sõjaväe majutamist. Soome oli keskvalitsusest kaugel asuv piiriprovinnt, kus ka peale

Gustav Adolfi sisereforme oli kontroll lokaalvalitsuse üle võrdlemisi halb. Kõigist oma püüetest hoolimata ei suutnud keskvalitsus eriti Soomes küllalt selle järele valvata, et ametnikud korralikult oma kohuseid täidaksid ja et talurahvas oleks kaitstud aadlimeeste kasvava omavoli vastu. Talupoegade kaebed ülekohtuse käitumise üle nii ühelt kui ka teiselt poolt jäävad sagedaks ka peale Gustav Adolfi reforme. Ametnikkude ja aadli omavoli suurendas niikuinii kasvavaid maksuraskusi. Järjest suurenevaks koormaks Soome talupoegadele muutus aastate jooksul veel nekrutite võtmine. Oli see tingitud sellest asjaolust, et Soomes võrdlemisi suuremal arvul leidus aadlimaid, või mitte, igatahes pidi Soome suhteliselt rahvaarvule igal aastal andma rohkem noorsõdureid kui Rootsi. Sõjaväekohustus oli raske ja kuigi nekrutite võtmise viisi Rootsi kuningate poolt mitmel korral püüti parandada, hakkas see rahvale ometi üle jõu käima.

Kestvatele sõjaraskustele ja talupoegade seisundi halvemisele olid soomlased varemalt reageerinud vastuhakkamiste ning rahvaliikumistega, nagu see tuttav on Nuiasõja aegadest. Hiljemini sai siiski ülekaalu teine, rahulik reageerimisviis, mida ka juba enne Nuiasõda oli praktiseeritud — väljarändamine. Soome rahvastik otsis väljapääsu raskustest, siirdudes elama sinna, kus oli paremaid olusid oodata. Pidevat emigratsiooni, mis toimus Soomest Gustav Vasa ajast alates ja Karl XI ajaga lõpetades, on pikemalt jälgitud Rootsi ja Ingerimaa seisukohalt. Enne Stolbova rahu (1617) siirdusid soomlased peamiselt üle mere Rootsi, kus lugemata teiste väiksemate Soome asunduste kõrval välja paistab Värmlandi soome koloonia, mille asunikkude järeletulijaist väike osa veel tänapäeval oma keele on alal hoidnud. Hiljemini aga rändasid soomlased massiliselt Venemaalt vallutatud Käkisalmi lääni ja Ingerimaale.

Emigratsiooni kõrval läände ja itta on võrdlemisi väga vähe tähelepanu pööratud soomlaste väljarändamisele sel ajal lõunasse Eesti- ja Liivimaale. Väga võimalik, et praegugi valitsev eelarvamine Soome ja siinsete siseolude võrdluses on süüdi selles, et eestipoolsest ürikmaterjalist ei ole hakatudki jälgi otsima Soomest üle tulijaist. Esimesel pilgul näibki kurnis ebausutavana, et talupoeg Soomest, kus ta isiklikult vaba oli, vabatahtlikult siirduks Eestisse pärisorjusesse, läheks vihma käest räästa alla. Tundub loomulikumana eeldus, et Rootsi suuruse ajal talupoegade pagemine peaks sündinud olema hoopis vastupidises suunas.

Asja juurde lähemalt asudes peame ometigi sedastama, et

sel ajal oli Soome ja Eesti olude vahel pinge olemas, mis tõmbas suurel arvul talupoegi üle lahe siia poole. Jätame otsustamata küsimuse, kumma seisund sel ajal majanduslikult raskem oli, kas soome või eesti talupoja oma. Seda küsimust ei saa läbitöötatud ürikainese põhjal praegu lahendada. Kui meil ka täpsalt teada oleks, kui palju lasus mõlema maa talupoegadel koormisi mõisniku või kroonu kasuks, siis nendegi võrdlus ei ütleks õieti mitte midagi. Ühe maa talupojal võisid maksud suuremad olla kui teise omal, kuid samal ajal suutis talu ta tööd siiski paremini tasuda. Koormiste raskusest saame ettekujutuse alles siis, kui meil tulevikus võimaldub neid võrrelda ka talupoja üldiste tuludega. Talupoja maksude absoluutne ja relatiivne suurus mõlemal maal on läbi uurimata. Seepärast tuleb veel kord alla kriipsutada: väide, et talupoja majanduslik seisund oli Soomes kergem kui Eestis, on eelarvamus; see võib õige olla, kuid ei tohi unustada, et tulevased uurimised võivad viia ka vastupidisele resultaadile. Üks on aga tõenäoline, et väga suurt vahet selles asjas mõlema maa vahel ei saanud olla.

Kui arvestusest välja jätta talupoja majanduslik seisund, siis oli eesti talupoeg üldiselt taga soome talupojast just oma õiguskorralduse seisukorra halbuse tõttu. Soome talupoeg oli vaba, eesti talupoeg aga pärisori. Muidugi ei tohi siin vahet mõlema seisukorras liiga suurena kujutella. Formaalselt puudus eesti talupojal küll liiklemisvabadus, ja ta ei saanud formaalselt pretendeerida eraomandi puutumatusse, ta kohustus mõisa vastu olid normeerimata. Siiski oli tegelik elu teatavad piirid tõmmanud sellele, et mõisnikud mitte piiramatult ei saanud neid „õigusi“ kasustada. Talupoegadel oli mõisniku liigse surve vastu hea ähvardusabinõu — ärakargamine, mis oli hõlpus eriti sõja ajal ja pärast, millal tühje talusid oli küllaldaselt. Kartes kaotada väärtuslikku tööjõudu olid mõisnikud sunniti enamail juhtudel ikkagi talupoegadele jätma pretensioone nende varanduse peale ja maksude ning teo suhtes arvestama talu kandejõudu. Mitte kindlalt — kombeõiguslikult, kuid mõnesugusel määral siiski oli talupoeg mõisniku omavoli vastu kaitstud. Vaatamata pärisorjusele oli ka talupoegade liikumine võrdlemisi suur, kuigi see vastu käis formaalsele seadusele¹⁾. Tegelikult oli siis eesti talupoja

---

¹⁾ 1638/41. a. revisjoniraamatu järele (KA = Kammerarhiiv Stokholmis) näeme, et Lõuna-Eesti mandriosas asuvaist 3773 eesti perekonnast olid 396 võõrsilt pärit ja valdavalt osalt küll omavoliliselt uude asukohta siirdunud. Kui neist 396 perekonnast eraldame

seisund mõndapidi parem, kui võib oletada nende normide järele, mis maksid ta kohta formaalselt. Erinevus eestlaste pärisorjuse ja soomlaste isikliku vabaduse vahel väheneb tegelikult ka seetõttu, et soomlastegi vabadust ei tohi vaadelda ainult nende seaduste järele, mis seal maksid. Hoolimata sellest, et Rootsi-Soome aadlitalupoegade õigused olid isikliku vabaduse suhtes seaduse järgi samad Gustav Vasa ja Karl Gustavi ajal, ometigi arenes tegelikult ka talupoja õiguslik olukord sel perioodil kiiresti isikliku vabaduse kaotamise suunas, millest päästis ta alles Karl XI suur mõisate-reduktsioon. Ka soome aadlitalupojad pidid arvestama aadli süstemaatilist omavoli ja mõnikord juba kordaläinud katseid, võtta neilt liikumisvabadust. Nii siis, talurahva õiguslik seisund Eestis ja Soomes ei olnud nii erinev, kui see esimesel pilgul paistab. Ent hoolimata sellest oli vahe ikkagi küllalt suur; vaevalt võis paljas seiklushimu meelitada soome talupoega Soomest asuma Eestisse. Vahe aga ei olnud jällegi nii suur, et ta oleks kohutanud seda tegemast, kui lisaks tulid veel teisedki põhjused.

Eesti- ja Liivimaa, nagu teistegi Rootsi välisprovintside talupoegade seisund erines Soome-Rootsi omast põhjalikult selle läbi, et siin ei olnud talurahvas põhimõtteliselt kohustatud sunduslikult sõj a v ä e s t e e n i m a — nekrutiks minema. Juba eelnevas puudutasime asjaolu, kui raskeks läksid vahetpidamatud sõjad rootsi-soome rahvastikule just sellest küljest. Veerandmiljoniline soome rahvas pidi igal aastal andma suure arvu nekruteid. Autoril ei ole kättesaadaval teated, kui suur oli see arv enne 1638. a. 1639.—1648. a. kõi-

---

99 perekonda, kes pärit Taani valduses olevalt Saaremaalt, siis jääb ometigi üle ligi 300 perekonda, kes oma asukohta muutsid Rootsi alla kuuluvatel aladel. Vrd. autori kirjutist „Eestlaste tõuline kujunemine ajaloolisel ajal“, „Olion“ 1931, nr. 1 ja 2. Nagu ülaltähendatud kirjutises mainitud, ei vasta aga need arvud täpsalt olukorrale, vaid uustulnukate arv Lõuna-Eestis peab veel suurem olema. 1638/41. a. revisjoni inkvisitsiooniprotokollides (KA) on revisjoniametnikud olnud oma teadetes üksikasjalisemad kui revisjoniraamatus. Sealt selgub, et eriti uustulnukate — eestlaste, aga ka võõraste kohta on revisjoniraamat sulle sagedasti märkimata jätnud. Võrdluseks olgu toodud mõned juhuliselt valitud arvud: Keeni ja Valmuse mõisas leiab revisjoniraamat 14 talupojast olevat lätlast 1, uustulnukaid eestlast 7; inkvisitsiooniprotokollile järele on need arvud vastavalt 2 ja 9; Urvaste 8 talupojast on revisjoniraamatu järele uustulnukaid 3, inkvisitsiooniprotokollile järele 4, neist üks venelane. Sangaste-Laatre 44 talupojast on revisjoniraamatu järele uustulnukaid kokku 18, neist lätlast 8, venelast 9, sakslast 1, eestlast 1; inkvisitsiooniprotokollile järele on vastavad arvud 28, 13, 10, 1 ja 6, lisaks 4 uustulnukat eba-kindlast rahvusest Marienburi kihelkonnast.

kus Soomest võetud sõdurite arv 1239 ja 2048 mehe vahel 1). Arvestades seda asjaolu, et sõjateenistuse-aeg oli väga pikk, tähendas sõdurite võtmine sel määral rasket aadrilaskmist soome rahvale. Peame meeles pidama, et selleaegsetes sõdades ei kaotanud väe-osad mitte ainult lahingutes palju surnutena, vaid et niisama palju, kui mitte rohkem sõdureid kaotas oma elu rohkete epideemiatega tõttu, mille vastu oldi võimetu. Pikk sõjaväeteenistus ei tähendanud sel ajal mitte ainult pea eluajaks kodust lahkumist, vaid väga tõenäolist riskeerimist võimalusega, üldse mitte tagasi tulla. Hirm nekrutiks võtmise eest oli, nagu pärast näeme, suuresti ära määramas, miks soomlased põgenesid kodumaalt. Silmas pidades aga nekrutite iga-aastast suurt arvu, näeme, et liisuvõtmine ähvardas alaliselt kogu rahvastikku. Kuigi talurahva seisund Eesti- ja Liivimaal oli õiguslikult ja võib-olla ka majanduslikult Soome omast halvem, lõi sõjaväekohustuse puudumine viimatinimetatud provintsidest rahva liikumise suhtes pinge ometi viimase kasuks. Rahvas eelistas emigratsioonis suunda, mis läks üle lahe ka põhjast lõunasse, kui selleks tõuke andis mõni juhus, mida pärast üksikasjalisemalt jälgime.

Ülalkirjeldatud olusuhete tulemuseks oli see, et kogu Rootsi aja kestes valgus soomlasi aegamööda üle lahe Eestisse. Seda pidevat kolonisatsiooni arvuliselt aasta-aastalt jälgida on allikate puudumisel võimatu. Umbkaudse läbilõike kolonisatsioonil ulatusest võime siiski saada umbes aastast 1640. 1638.—41. aastani toimus üldine maarevisjon Liivimaal, alates 1637. a. ka Eestimaal. Säilinud revisjoniraamatud ongi aluseks alljärgnevatele arvulistele kalkulationsioonidele 2).

Mis puutub Lõuna-Eestisse, siis võimaldas revisjoniraamatu üldine iseloom teha autoril umbkaudse statistilise tabeli Lõuna-Eesti mandriosa rahvuslikust koostisest 1638./41. a. 3).

Üksikute maa-alade ja rahvuse poolest grupeerusid võõrad järgmiselt:

---

1) Vrd. näit. Schybergson, Suomen Historia I (Helsingissä 1904), lk. 445 j.

2) Liivimaa revisjoniraamat 1638/41 leidub KA:s kui ka Läti riigiarhiivis Riias, Eestimaa revisjoniraamat umb. 1637 leidub ERKA (= Eesti Riigi-Keskarhiivis) LRKkA (= Liivimaa rootsiaegses kindralkubermangu arhiivis), XII—3.

3) Vt. autori ülaltsiteeritud kirjutist „Olion“ nr. 1 ja 2 1931.

	Taluperemeeste üldarv	Neist eestlasi	Soomlasi	Lätlasi	Venelasi	Leedulasi	Poolakaid	Sakslasi	Rootslasi	Ungarlasi	Kokku võõraid	Võõraste % üld- arvust
Pärnu krahvkond ja lossilään . . .	650	635	4	9	2	—	—	—	—	—	15	2,3
Karksi lossilään . .	291	275	2	1	4	6	1	1	1	—	16	5,8
Viljandi lossilään .	243	221	2	6	10	—	1	3	—	—	22	9,1
Tarvastu lossilään .	85	76	5	2	2	—	—	—	—	—	9	10,6
Helme lossilään . .	148	124	1	11	7	—	4	1	—	—	24	16,2
Tartu maapealikkond	1871	1496	34	72	231	3	19	12	3	1	375	20,0
Vastseliina lossilään	250	214	—	4	31	—	—	—	1	—	36	14,4
Kirepi lossilään . .	183	169	—	5	9	—	—	—	—	—	14	7,8
Laiuse lossilään . .	234	194	18	1	29	—	—	1	—	—	49	20,2
Põltsamaa lossilään .	521	369 (314)	136 (191)	—	16	—	—	—	—	—	152 (207)	29,2 (39,8)
	4485	3373 (3318)	202 (257)	111	341	9	25	18	5	1	712 (767)	15,8 (17,1)

Mis puutub soomlastesse, siis on näha, et neid võib üksikult kohata pea igal Lõuna-Eesti alal, välja arvatud paar Kirde-eesti lossilääni. Valdavam hulk soome perekondi on sattunud Lõuna-Eesti põhjapiiril olevaisse lossiläänidesse — Põltsamaale, Laiusele ja Tartu maapealikkonda. See sobib väga hästi Soome suhtelise geograafilise lähedusega. Et vastu Põhja-Eestit asuv Pärnu krahvkond näitab väga väikest soomlaste arvu, on muu seas tingitud asjaolust, et Pärnu ala oli sõjarüüstamistest vähem puudutatud kui teised maakonnad ja et sinna rändamine oli neil aastatel üldse väga väike.

Vaadeldes soomlaste arvu suhet üldrahvastikuga võime märkida, et see oli põhjapoolseil Lõuna-Eesti aladel võrdlemisi suur ja moodustas ka terve maa kohta võrdlemisi kõrge protsentarvu. Soome perekondi oli:

Põltsamaa lossiläänis . .	131 (191)	ehk 24,2 (36,5) %	rahvastikust
Laiuse lossiläänis	18	7,7 %	"
Tartu maapealikkonnas.	34	1,8 %	"
Mujal	14	0,8 %	"

Kokku 202 (257) ehk 4,5 (5,7) % rahvastikust.

Mis puutub eespool-toodud arvudesse, siis on nad m i n i m a a l s e d. 1640. a. ümber tegelikult Lõuna-Eestisse rännanud soomlaste hulk peab märksa suurem olema, kui seda näitavad meie arvud. Äratoodud tabelites on võõra rahvuse hulka arvatud ainult sellised leibkonnad, kus revisjoniraamat ise juurde lisab, et taluperemees on võõrast rahvusest. Kõik leibkonnad, kus seesugune märkus puudub, on loetud eestlaste hulka kuuluvaks, välja arvatud mõned üksikud juhud, kus võõrapärane nimi vastupidist otsekohe peale sunnib. Viimast teed on tarvitatud ainult vene nimede kohta, nagu Andrjuška, Ivaška, Timmoška jne. Soomlaste suhtes on, nagu allpool Põhja-Eesti vaatlemisel näeme, säärane eritlemine raske, ja tabelis olevad arvud on koostatud ainult otsest rahvuse kohta käivate vihjete põhjal. Juba revisjoniraamatud näitavad Olle, Eriku jne. nimeliste talupoegade ettetu-
lekuga, et peale tabelites arvestatud perekondade leidis Lõuna-Eestis rohkesti veel teisiigi Soome leibkondi. Edasi tõendavad seda ka sama revisjoni inkvisitsiooniprotokollid, kus talupoegade loendused on üldiselt detailsemad ¹⁾ kui revisjoniraamatus. Kahjuks on need protokollid lünklikud ja ei saa neid seepärast üldisemaiks statistiliseks andmeiks kasustada. Revisjoniraamatutest võetud soomlaste arvu kohta peab lõpuks veel mainima allpool-kirjeldatavat asjaolu, et Rootsi valitsusasutiste poolt püüti soomlaste asumist Liivimaale sel ajal tõkestada. Selle loomulikuks tagajärjeks pidi olema, et osa soomlasi oma rahvuse ära salgas, eneste varjamises tuge leides ka mõisaomanikelt. Kui suureks kujuneks lõpuks soomlaste protsent Lõuna-Eestis, kui arvestaksime ka ülaltoodud võimalusi, on muidugi väga raske arvata. Tahtes või tahtmata peame jääma endiste arvude juurde, kuid meeles pidama, et need on minimaalsed.

Kui me Soome asunikkuude arvu Lõuna-Eestis võiksimme ära määrata umbkaudsete arvudega, peame Põhja-Eesti suhtes ikkagi piirduma umbkaudse kalkulatsiooniga. Põhjus peitub suures erinevuses, millega Rootsi võimud suhtusid Põhja- ja Lõuna-Eestisse. Kuna Lõuna-Eestis maaderevisjon läbi viidi erilise revisjonikomisjoni poolt, kes ise ringi sõitis ja revisjoni tulemused kirja pani, piirdus Põhja-Eesti revideerimine ainult teadete vastuvõtmisega, mida mõisnikud ise kirjalikult saatsid. Vastavalt erinevale revideerimisviisile on ka revisjoni produktid — revisjoniraamatud väga lahkumineva ilmega. Liivimaa revisjoniraamat on ühise printsiibi

---

¹⁾ Vrd. ülal lk. 553 märkus.

järgi koostatud. Kuigi ta praeguse mõõdupuu järgi ei ole päris ühtlane, sobib ta siiski statistilisteks kokkuvõteteks, nagu neid oleme teinud. Eestimaa revisjoniraamat koostub aga üksikuist talupoegade nimestikest, mida mõisnikud igaüks oma heaksarvamise järgi koostasid. Täpsaks statistikaks on nad kõlvulised ainult selles osas, mis käsitleb talupoegade ja nende teopäevade arvu, mis omakorda oli adramaade arvestamise aluseks. Muus osas, ka meid huvitavas talupoegade rahvuse äramärgimises, puudub ühtlus täielikult. Mõisaomanikud, valitsejad jne. talitasid siin oma äranägemise järgi. Mõne omaniku mõisate nimestikus on märgitud talupoja nimi ja rahvus; suur enamik nimestikest piirdub aga talupoegade nimede loendusega. Lõpuks leidub hulk niisuguseid ülevaateid, kus talupoegade nimedki üldse pole kirja pandud. Otsest statistiliseks otstarbeks on kasutatavad ainult need nimestikud, kus talupoegade rahvus ära märgitakse. Muidugi võib ka ülejäänud nimestikest leida võimalust konstateerimiseks, et neis loendatud talupoegade hulgas on võõramaalasi. Aga paljaste nimede põhjal järeldusi teha viimaste arvu ja rahvuse kohta on raske.

Seepärast piirdume esialgu arvude esitamisega ainult nende mõisate või mõisate komplektide kohta, kus revisjoniraamat ise annab kindla aluse, talupoegade rahvust ära märkides. Need on:

Maakond	Talupoegade üldarv	Neist soom- lasi	Rootslasi	Venelasi	Muid	Kokku	Võõraste %	Soomlaste %
Harjumaal:								
Nabala (Jüri khk.)	64	7	3	1	—	11		
Uuemõisa (Kose khk.)	56	12	—	—	—	13		
Ojasuu (Kose khk.)	6	2	—	1	1	3		
Kokku	126	21	3	2	1	27	21,4%	16,7%
Järvamaal:								
3 mõisat Türi khk.	14	8	—	—	—	8		
Põhjaku (Peetri khk.)	3	1	—	—	—	1		
Ageri (J.-Jaani khk.)	3	1	—	—	1	2		
Kokku	20	10	—	—	1	11	55,0%	50,0%

Maakond	Talupoegade üldarv	Neist soom- lasi	Rootslasi	Venelasi	Muid	Kokku	Võõraste %	Soomlaste %
Läänemaal:								
Lihula	138	1	—	—	—	1		
Matsalu	70	3	—	1	—	4		
Karinurme	31	1	—	—	—	1		
Paeküla (Märjam.)	2	5	—	1	1	7		
Kokku	251	10	—	2	1	13	5,2%	4,0%
Virumaal:								
Mereküla (Valvara)	14	4	—	2	—	6		
Triigi (V.-Maarja)	10	1	—	—	—	1		
Kärsa (V.-Maarja)	9	2	1	—	—	2		
Porkuni (V.-Maarja)	55	4	—	5	—	10		
Voropere (Lüganuse)	14	4	—	—	—	4		
Määri (Simuna)	12	6	—	—	—	6		
Moora (Simuna)	18	4	—	1	—	5		
Oonurme (Iisaku)	3	3	—	—	—	3		
Vaasta (Nigula)	12	5	—	2	—	7		
Aseri (Nigula)	33	8	—	12	—	20		
Neeruti (Kadrina)	37	8	—	6	1	16		
	217	49	1	28	1	80	36,8%	22,6%
Kokku	614	90	4	32	5	131	21,2%	14,7%

Mis puutub ülaltoodud arvudesse, siis on selge, et neid pikema jututa ei saa üldistada. Loendatud mõisad moodustavad ainult väikese osa Põhja-Eesti maa-alast, ja kokkuvõtted on nii mitmeski suhtes juhulised. Eriti maksab see Järvamaa viie väikese mõisa talupoegade üldarvu kohta. Tavitseb ainult ette kujutada võimalust, et oma talupoegade rahvuse määrasid revisjoninimetuses ainult need mõisnikud, kelle maadel elas suuremal või vähemal arvul võõraid, kuna puht-eesti rahvusest talupoegkonna kohta loomulikult mingeid rahvust eritlevaid märkusi tarvis ei läinud. Juhtub nüüd, et mõni

üksik soomlane on ära eksinud väikesesse 3—4-talupojalisse Järvamaa mõisasse, võib võõraste protsent sel alal väga kõrgele tõusta. Terve maakonna kohta seda suhtearvu üldistada ei ole aga mingil viisil lubatav. Tahaksime võõraste protsenti ja arvu maakondades umbkaudselt siiski kalkuleerida, oleme sunnitud teisi andmeid abiks võtma.

Jättes välja Järvamaa, kus 20 talupoja järgi ei saa üldistusi teha, võime ülaltoodud arvude põhjal siiski järeldada, missuguses maakonnas soomlasi suhteliselt enam või vähem pidi asuma. Tabeli järgi omavad suurima soomlaste protsenti Virumaa mõisad — 22,6%, millele järgneb Harjumaa 16,7%, kuna Läänemaa oma 4 protsendiga kaugemale taha jääb. Paistab, et seesugune võõraste suhe maakondade vahel vastab ka tegelikkusele, sest üldiselt näib Virumaal esinevat palju enam soomepäraseid talupojanimesid kui Harjumaal. Läänemaal on aga väga vähe soomenimelisi talupoegi. Samuti sobib see väga hästi ka teiste asjaoludega. On teada, et pikaajalise sõja ja selle tagajärgede all kannatas kõige pealt Põhja-Eesti idaosa. Seal oli peale sõda kõige rohkem tühje talusid. See omakorda soodustas suuremat talupoegade sisserändamist võõrsilt. Harjumaa kannatas laastamise all vähem kui Virumaa, kuid ka tema geograafiline asend oli soodus soomlaste immigratsiooniks. Mis puutub Läänemaasse, siis jäi ta Soomes liiga kõrvale. Sõja tõttu tühjaks jäänud talud täideti siin peamiselt saarlaste poolt ¹⁾ ja soomlaste arv Läänemaal oli vastavalt palju vähem kui mujal.

Kui oleme fikseerinud, et ülal tabelis esinevad protsentarvud annavad õige suhte üksikute maakondade vahel neis asuvate soomlaste kohta, katsume kontrollida, kuivõrt täpsad on nad iseenesest ja kuivõrt võib neid üldistada terve maakonna kohta.

Revisjoniraamatus on, nagu öeldud, ainult väike osa talupoegade nimestikest varustatud märkustega, mis määravad

---

¹⁾ Ülal tabelis toodud Läänemaa mõisakomplektides oli saarlasi: Lihulas 25 saare perekonda, Karinurmes 12 perekonda. Matsalu saarlasi ei nimetata, kuigi neid seal kahtlemata oli, samuti Paekülas. Nelja Läänemaa mõisa kohta ühtekokku nimetatakse 37 saare perekonda. Võrreldes seda talupoegade üldarvuga (251) saaksime võrdlemisi suure saarlaste protsenti: 14,7%. Saarlaste ekspansioon ulatub aga ka kaugemale Põhja-Eesti maakondadesse. Nii on Uuemõisas (Kose khk. Harjumaal) 9 saare perekonda, Neerutis (Kadrina khk. Virum.) 13 peret, Järvakandis (Rapla khk. Harjum.) 3 peret jne. Võrreldes Lõuna-Eestiga (vt. „Olion“ nr. 1 — 1931) on saarlaste suhtearv Põhja-Eestis nähtavasti veelgi suurem.

viimaste rahvuse. Neist nimestikest kui ka Lõuna-Eesti revisjoniraamatuist võib näha, et paljud eesnimed, mis väga tihti esinevad soomlastel, on eestlaste seas tundmatud. Need on kas puhtskandinaavia-päraseid nimed nagu Eskil, Erik, Olaf, Knut, Christer, nende soomestatud vormid Esko, Olle, või soomestatud ristiusu- ja piiblinimed ja veel Sibe, Antti, Heikki jne.¹⁾ Kahtlemata pidid nende nimede kandjad talupojad olema mitte-eestlased — soomlased või puhtskandinaavia nimedega isikud võimalikult ka rootslased. Mõnikord lubavad ka talupoja hüüdnimed, näit. „Rodzi Lasze“ ja „Hietalan Erik“ siin rahvust kindlasti ära määrata. Arvestades neid asjaolusid on võimalik koostada teatav võõrrahvaste statistiline tabel ka nende Põhja-Eesti mõisate kohta, kus revisjoniraamatus puuduvad lähemad andmed.

Alljärgnevas tabelis on katsutud anda seesugune kokkuvõte kõigi Harjumaa mõisakomplektide kohta, mis esinevad 1637. a. revisjoniraamatus. Esimeses lahtris esitatakse talupoegade üldarv, teises skandinaaviapärase nimede arv, mille juures liignimi lubab oletada, et nende kandjad olid soomlased. Kolmas lahter sisaldab vastavalt teisele rootslaste nimed. Neljandasse lahtrisse on koondatud kõik juhud, kus eesnimi on skandinaaviapärane, aga puuduvad igasugused lisamärkmed nimekandja rahvuse suhtes. (Siia on koondatud ka lisamärkmeta skandinaaviapäraseid nimed, olgugi et nende vorm vahest on soomestatud; seda sellepärast, et moonutatud vorm võis tekkida ka kaastalupoegade suu läbi.) Ülejäänud lahtrite kohta ei ole selgitused esialgu tarvilikud. Tabelis esineb kaks mõisat, mille talupoegade nimed nimestikes üldse puuduvad. Et viimaste koguarv ei ole suur, siis lihtsuse mõttes ei ole neist erandit tehtud, vaid on protsentide arvestamises eeldatud, et neis mõisais ei esine võõraid nimesid. Sel põhimõttel koostatud tabel on järgmine:

---

¹⁾ Nimed Berndt, Ewert on ilmselt võõrapäraseid, kuid ei ole kindel, et nad mitte eestlastel ei esinenud. Igatahes leidub neis nimestikes, kus muidu võõraid ära märgitakse, neid nimesid ilma igasuguse märkusetä. See võib tekkinud olla nimestiku koostaja ebajärjekindlusest. Et meil aga tähtis on kõige pealt soomlaste minimaalset arvu kätte saada, siis eeldame, et need nimed võisid ka eestlastel olla. Kriipsutame alla, et leidus saarlasi eesnimega „Blasius“, ja et „Clement“ oli sel ajal eestlaste hulgas katoliku aja jäänusena väga tarvitata.

Kihelkond	Taluperem. üldarv	Soome nimed	Rootsi nimed	Skandinaavia- pärased nimed	Vadja nimed	Vene nimed	Kokku vöö- raid nimesid	Võraste ntmede %	Soome + Skandin. nimede %	
Harju-Jaani:										
Haljava	44	—	—	4	—	1	5			
Raasiku mõis. kompl. . . .	138	3	5	13	—	3	24			
Kiviloo	15	talupoegade nimed puuduvad								
	197	3	5	17	—	4	29	14,7 %	10,1 %	
Jõelähtme:										
Kostivere.	33	1	—	—	—	1	2			
Viimsi.	35	—	1	4	—	—	5			
	68	1	1	4	—	1	7	10,3 %	7,0 %	
Harju-Madise:										
Põllküla	17	—	—	2	—	—	2			
Padise	133	—	—	4	—	3	7			
Ämari	18	—	—	3	—	—	3			
	168	—	—	9	—	3	12	7,2 %	5,4 %	
Keila:										
Knoobuse	9	—	—	1	—	—	1			
Jõgisuu	21	—	—	4	—	1	5			
Meremõisa	19	talupoegade nimed puuduvad								
Ääsmäe-Voore	27	—	—	4	—	—	4			
Saku	20	—	1	—	—	—	1			
	96	—	1	9	—	1	11	11,4 %	9,4 %	
Nissi:										
Lehetu	3	—	—	—	—	1	1			
Laitse	35	—	1	1	—	—	2			
	38	—	1	1	—	1	3	7,9 %	2,6 %	

Kihelkond	Taluperem- üidary	Soome nimed	Rootsi nimed	Skandinaavia- päraseid nimed	Vadja nimed	Vene nimed	Kokku vöö- raid nimesid	Võõraste nimede %	Soome + Skandin. ni- mede %
Rapla:									
Kuusiku	10	—	—	1	—	—	1		
Raiküla	24	—	—	—	—	—	1*)		
Kodila	24	1	—	—	—	—	1		
Järvakandi-Ohekatku . .	15	—	—	—	—	—	—		
	63	1	—	1	—	—	3	4,8 %	3,2 %
Hageri:									
Ruila	47	1	—	1	—	—	2		
Lohu	14	—	—	—	—	—	—		
Salutaguse	5	—	—	1	—	—	1		
	66	1	—	2	—	—	3	4,6 %	4,6 %
Risti:									
Nõva	17	—	—	—	—	—	—	0,0 %	0,0 %
Kose (ilma Uuemõisa ja Ojasuuta)									
Ravila	33	—	—	1	—	—	1		
Tammiku	6	—	—	—	—	—	—		
Paunküla	5	—	—	—	—	—	—		
Tuhala	31	—	—	—	—	—	—		
	75	—	—	1	—	—	1	1,3 %	1,3 %
Jüri (ilma Nabalata):									
Lagedi	50	2	—	5	1	4	12	24,0 %	14,0 %
Kuusalu:									
Kolga	133	—	—	—	—	—	—		
Külu	57	—	—	4	—	1	5		
	190	—	—	4	—	1	5	2,8 %	2,2 %

*) Sakslane.

Kihelkond	Taluperem. üldarv	Soome nimed	Rootsi nimed	Skandinaavia- päraseid nimed	Vadja nimed	Vene nimed	Kokku vöö- raid nimesid	Võõraste nimede %	Soome + Skandin. ni- mede %
Juuru:									
Atla	10	—	—	—	—	—	—		
Mahtra	8	—	—	1	—	—	1		
Purila	16	—	—	—	—	—	—		
	34	—	—	1	—	—	1	2,9 %	2,9 %
Kokku Harjumaa ilma Uuemõisa, Ojasuu ja Nabalata	1052	8	8	54	1	15	87	8,3%	5,9 %
Uuemõisa, Ojasuu ja Nabala	126	21	3	—	—	2	27		
Kokku Harjumaa	1178	29	11	54	1	17	114	9,2 %	7,1 %

Nagu tabelist näha, on ka neis Harjumaa osades, kus revisjoniraamat talupoegade rahvust ära ei märgi, võimalik konstateerida võrdlemisi rohket soome ja skandinaaviapärase nimede levikut. Kogusummas on Harjumaa selles osas 8 kindlasti soome ja 54 skandinaaviapärase nimega talupoja majapidamist. Viimastest olid kindlasti $\frac{2}{3}$ soomlased, vastavalt soomlaste-rootslaste arvilisele suhtele Harjumaal¹⁾. Arvestades seda kaht kolmandikku saaksime soome perekondade minimaalse arvu Harjumaal (ilma Uuemõisa, Ojasuu ja Nabalata) $8 + 36 = 42$, mis teeb üldisest taluperemeeste arvust välja 4,0%.

Tegelikult pidi soomlaste absoluutne ja suhteline arv Harjumaal olema palju suurem. Meie tabelis, nagu öeldud, tulid arvesse ainult need skandinaaviapäraseid nimed, mis esinesid küll soomlastel ja rootslastel, mitte aga eestlastel. See suguste spetsiifiliselt põhjamaiste nimede kõrval omasid soomlased piiblitisi ja muid ristiusu-nimesid, mis on rahvusvahelised ja mida võimalik polnud statistiliselt eritella. Soomlasi esineb 1631.—38. a. revisjonidokumentides peale ülaltoodute ka veel järgmiste nimede all: Pawll, Simon, Hans,

¹⁾ Ülaltoodud tabelis on kindlate soomlaste arv 29, rootslaste oma 11.

Clement, Mechell, Matz ¹⁾), Bertel, Tomas, Laur, Jürgen, Thõnno, Steffen, Miko, Andres, Marten, Markus, Rein, Peter, Daniel, Berndt, Ewert, Blasius jne. Vaadeldes 1637.—38. a. revisjoniraamatutes ja Põltsamaa kolonistide nimestikus ette-tulevaid soomlaste nimesid näeme, et üle kahe kolmandiku soomlastest omab just selliseid nimesid. Võttes aluseks vii-mase suhtearvu saaksime soomlaste esinemisprotsendiks Har-jumaal ilma Uuemõisata jne. 12%, mis arvuliselt 126 pere-konda välja teeb. Üldsummas oleks siis Harju-maal, kaasa arvatud Uuemõisa, Ojasuu ja Nabala, asu-nud 147 soome perekonda ehk 12,5% talupere-meeste arvust.

Mis puutub teistesse Põhja-Eesti maakondadesse, siis, sil-mas pidades suuri raskusi tabeli koostamisel, ei osutunud ots-tarbekohaseks teha üksikasjalisi kokkuvõtteid. Silmas pida-des aga seda, mis ütlesime eespool, võrreldes soomlaste suhtel-ist rohkust üksikutes maakondades, võiksime soomlaste protsendi Virumaal hinnata 15—18% peale. Järvamaal asus soomlasi vististi pisut vähem kui Harjumaal, Läänemaal ei ületanud nende arvuline suhe vististi mitte 3—4%.

Üldiselt aga oli soome asustus 17. sajandi keskel Põhja-Eestis võrdlemisi suur, nii et sugugi õigustamata ei ole Liivi kindralkubeneri Bengt Oxenstierna väide 1641. a., et kogu Eestimaa on täidetud soomlastega ²⁾). Soome asustuse suu-rus Põhja-Eestis küündis igatahes selle määrani, et meie Ees-timaa siseajalugu jälgides sellest nähtusest mööda ei saa minna, samuti kui seda ei tohi silmast lasta üldisemate järeld-uste tegemisel etnograafias, folkloori alal jne.

Pidev ja suurearvuline soomlaste sisseränne eriti Eesti-maale pööras juba varakult enesele Rootsi võimude tähele-panu. Juba Gustav Adolphi ajal püüdis Rootsi keskvalitsus end korraldavalt segada loomulikku koloniseerimisprotsessi. Riigivõimu vahelesegamist põhjustas kõige pealt soome asu-nikkude saatuse kujunemine uues asukohas.

Üle lahe tulnud soomlased harilikult kas asusid mõne eesti talupoja juurde sulaseks või jälle, nagu see selgub 1637. ja 1638/41. a. revisjoniraamatuist, võtsid endile talud mõisnik-

---

¹⁾ Mis puutub Matsi nimesse, siis on see Mathiase moonutis kahtlemata Skandinaaviast ja Soomest Eestisse toodud. Võimalik, et see soomlaste seas eriti sage nimi 1637.—38. a. eestlaste juures üldse tarvitusel ei olnud.

²⁾ RRA (= Rootsi Riigiarhiiv) Livonica, B. Oxenstierna Kuningl. majesteedile 17. III 1641.

kude käest¹⁾). Viimasel juhul püüdsid mõisaomanikud soome asunikke kohelda muidugi vastavalt Eesti- ja Liivimaa oludele ja muuta nad harilikkudeks päristalupoegadeks. Allpool tutvudes mõisnikkude väidetega, miks nad seda teevad, näeme, missuguseid soodustusi esialgu anti soome asunikele, et neid asuma meelitada. Piltlikult kirjeldab ka Bengt Oxenstierna edaspidist soome sulaste saatust ja neid meetodeid, kuidas mõisnikud oma tühje talusid püüdsid täita. „Sest kui üks noor sulane, soome või mõnest muust rahvusest, tuleb mõne talupoja juurde teenistusse, harjub nende eluviisidega ja õpib ära keele, siis korraldab aadlimees asja nii, et ta (sulane) saab talupoja tütre või tüdruku endale naiseks. Pärast seda aga istutab ta sulase omale maale ja peab teda enesele päristalupojana ja igavese orjana. Seda meetodit tarvitatakse mõnesugusel määral Liivimaal, Eestimaal aga, nagu kuulda, olevat see komme väga harilik, nii et kogu maa seal on täidetud soomlastega“²⁾).

Vististi küll peamiselt filantroopilistel motiividel ei võinud Gustav Adolf sellist soomlaste orjastamist rahulikult pealt vaadata. Kui 1629. a. tema juures viibis Eestimaa aadli-saatkond, tõusetas ta selle küsimuse. Kuningas nõudis rüütelkonna esindajailt, et Eestimaa aadel edaspidi loobuks katsetest, ka soomlasi pärisorjadeks muuta, ja et ta edaspidi Soome-Rootsi olude kohaselt sealt pärit olevate talupoegadega sõlmiks rendikontrahte. Eestimaa aadel ei olnud Gustav Adolphi keeluga sugugi nõus. Kuninga nõuded olevat uudiseks Eestimaa oludes, sest siin ei leiduvat selliseid talupoegirentnikke, kel oleks oma inventar ja muu, mis tarvilik maa harimiseks, ja kes võiksid talu pidada ning pikkamööda paremasse seisukorda viia. Soomlased tulevat Eestimaale päris paljaste kätega, nagu teisedki uusasunikud. Rüütelkond kulutavat palju selleks, et neid varustada kõigega, mis on vajalik põlluharimiseks. Kui aga Eestimaal tavalise kombe järele 3 maksuvaba aasta järele nõutavat soome asunikelt samu kohustisi kui päristalupoegadelt, keelduvat nad seda tegemast, jätvat oma talud maha ja siirduvat mujale. Et niisuguse teguviisi läbi mitte kannatada, olevat ainukeseks pääseteeks ka soomlasi muuta pärisorjadeks³⁾).

Jätame siinkohal arutamata, kuivõrt põhjendatud oli Eestimaa rüütelkonna saadikute argumentatsioon soomlaste pä-

---

1) Vrd. ka RRA Livonica, B. Oxenstierna Kuningl. majasteedile 17. III 1641.

2) Seals.

3) ERKA, ERÜA, Ülemmaakohtu protokolliraamat 1625—32.

risorjuse kasuks¹⁾. Üldiselt aga heidavad saadikute vastuväited eredat valgust neile tingimustele, milles toimus soomlaste asumine Eesti- ja Liivimaale. Ka 1637. a. revisjoniraamatu andmed kinnitavad saadikute kirjeldust soomlaste asumisviiside üle. Igatahes aga ei suutnud saadikud kuningat veenda soome uusasunikude pärisorjastamise tarvilikkuses. Just vastupidi, kuningas muutus väga ägedaks ja vandus, et ta need, kes tulevikus soome ja rootsi talupoegi veel orjastavad, kaebuse korral endid pärisorjadeks muudab ja teistele hirmutuseks säärastel aadlimeestel laseb nina ja kõrvad ära lõigata²⁾. Kirjalikus resolutsioonis avaldus see otsus vähem värvikalt, kuid sama kindlalt. Aadlimees, kes edaspidi soomlasi ja rootslasi pärisorjadeks muutis või neid teistel tingimustel oma mõisa külge sidus, kui see Soomes ja Rootsis kombeks, pidi kaotama kõik oma aadli-eesõigused³⁾.

Meil ei ole küll võimalusi kontrollimiseks, mil määral nimetatud kuninglik resolutsioon täitmist leidis; näib siiski, et see, nagu paljud teisedki määrused Rootsi aja alguses, segastes oludes jäi lihtsalt paberile. Peale suure kuninga varsti järgnenud surma nähtavasti ei hoolitud palju, et tema korraldused ellu viidaks. Igatahes näeme B. Oxenstierna mitmel korral tsiteeritud kirjast, et umbes 1640. a. oli soomlaste orjastamine väga harilik nähtus. 1637. ja 1638/41. a. revisjoni- raamatuist ei märka me samuti, et soomlased võrreldes teiste talupoegadega oleksid olnud soodsamas olukorras. Sama maksab, nagu hiljemini näeme, ka Põltsamaa kolonistide kohta.

---

¹⁾ Olgu ainult nimetatud, et sel ajal tarvitati ka teisi abinõusid selleks, et kindlustada uusasuniku kohalejäämist. ERKA, ERKkA Eestimaa revisjoniraamatus umb. 1637, lk. 296, Tuudi m. kohta Karuse khk. leiame järgmise huvitava märkme: „Terene Mick, ein Oeseler hat sich vor zween Jharen gesetset, vund weils er von Oself vbergelouffen, steht ihm nicht viell zu trauen. Sintemall die anderen bauren im dorffe so vor ihm seines wegstreichens halber burge gewurd. die burgschaft ihm aufversagt.“ Nähtavasti kindlustasid siis mõisnikud end inventariga varustatud uusasuniku ärakargamise eest naabrite vastutusega. Käesolev juhtum näitab selgesti, et vastutus oli vabatahtlik. Asuniku varustamine põllutööriistadega, loomadega jne. oli mõisnikule muidugi majanduslikuks riskeerimiseks, mis tasus end ainult pikema aja jooksul. Kuid asunikku pärisorjaks muuta ei olnud sellepärast veel sugugi tingimata tarvilik. Leping võis olla pikaajaline ja selle täitmine käemeeste poolt garanteeritav.

²⁾ ERKkA ERÜA, Ülemmaakohtu protokoll 1625—34.

³⁾ Vrd. veel trükist ilmumata R. Liljedahl'i töö „Svenska förvaltning i Livland 1617—34“.

Gustav Adolfi korraldused jäid siis ilma suurema tegeliku tagajärjeta. Võib arvata, et juhul, kui nad täitmist oleksid leidnud, see asjaolu isenesest oleks ergutavalt mõjunud edaspidisele koloniseerimiskäigule. Seda muidugi kuigi suurel määral ei sündinud.

(Järgneb.)

Juhan Vasar.

Kreutzwald'i kalendrijutud.

Üksteise järgi on osutunud tõlkeiks või pooltõlkeiks kõik silmapaistvamad Kreutzwaldi luuleteosed, välja arvatud kollektiiveestiline „Kalevipoeg“ ja muinasjutud. Peame ikka enam „Viru laulikus“ hakkama hindama ainult „ümberluuletajat“, oma aja kohta haruldaselt aktiivset kultuurilist ja kirjanduslikku vahetalitajat vana Lääne ja ärkava eestluse vahel, kirjanduslikku haridustegelast enam kui kirjanduse loojat. Faabulate algupärasus varisenud, saab siis huvitavaks vähemalt see ümbertõötus ise, mis ju neis kultuuri- ja keeleoludes oli küllaltki raske ja isiklikku juurdeloomingut nõudev. Ja kõige pealt: iseseisvalt ilmunud teoste kõrval nõuavad juba samasugust tähelepanu ka mitmed senini pea üldse varju jäänud kalendritooted, kus algupärasuse protsent on vahel ehk suuremgi kui mõnes eelmainitus ja millest ei tohiks mööduda ka Kreutzwaldi isiku ning stiili uurija. Vajame vähemalt esialgset kirjeldavat ülevaadet tollest enam kui kolmekümneaastasest tööst ja selle tulemusist, kuigi lähem allikakriitika peab jääma vastavate üksikuurimuste hooleks.

1. Eelkäijad.

Sissejuhatuseks mõned jooned meie kalendrikirjanduse arengust ja laadist üldse, muidugi ilma et sellega taotaksime mingit süstemaatilist ajalugu. Tuletame ainult meelde, et tänavu on meil teatav põhjus pühitseda eestikeelse kalendri, selle meie kõige vanema perioodika 200 - a a s - t a s t j u u b e l i t: vähemalt vanim meieni säilinud „*Eesti-Ma Rahwa Kalender*“, Tallinnas Kõler'i poolt trükitud ja tõenäoliselt siis ka kirjastatud, on dateeritud 1731. a. Et see pole olnud mitte just esimene, võib olla võimalik, kuid igatahes pole meil sellest mingeid kindlamaid teateid.¹⁾ Sõrme-

¹⁾ D. Jürgenson oma kirjandusloos (1844, Verh. d. GEG I, 3, lk. 66) mainib küll Gressel'i kalendri ilmumise alguseks „seit 1705“, kuid see on ilmselt trükiviga tõsiolulise 1805 asemel, nagu juba selgub Jürgensonigi sama teate algupoolest.

pikkune on seegi esimene pääsuke ega ole sellest suuremaks kasvanud ka kogu oma üle 30-aastase eluea jooksul (viimne ÕES kogus säilinud vihik on märgitud aastaga 1766). Peale kalendaariumi piisab ta sisuks pisut ilmaennustusi, võib-olla õpetatud aja astroloogial põhjenevaid, ning piiblilugude ümberjutustisi (esimeses vihus, huvitav küllalt, mitte pärispiiblist, vaid apokriiva Tobiase ja Susanna lugudest). Alles aegamööda hakkab nendega seltsima ka majanduslikke õpetusi ja väikesi jutujätke.

Mitte palju, kuid siiski juba suurem kaustalt kui ka rikkam sisult on järgmine ÕES kogus säilinud rida samanimelist „Eesti-Ma Rahwa Kalendrit“, trükitud samuti Tallinnas, aga juba „L i n d w o r s e k i r j a d e g a“. Selle säilinud esimik pühitseb tänavu oma 160-a. sünnipäeva, olles dateeritud aastaga 1771. See ühtlasi näikse olevat ka üldse meie kõige vanemaks saanud kalendriseeria — ta kestab umbes samakujuisena (ja tõtt öelda, ka mitte väga palju muutuva sisuga) tervelt 92 aastat. Vähemalt ta viimset säilinud eksemplari märgib aasta 1862. Võib olla, et sel ka sisuliselt on olnud oma kaaslaste seas kõige enam teeneid eesti ilmliku kirjanduse arenduses, kuigi ainult oma ajalise eesoleku tõttu. Ta 1771. aasta esimik ei too ju mitte ainult kronoloogia-tabeli: kunas maailm loodi, kunas „vägi Branburgi läks“¹⁾ või kunas Katariina II valitsema hakkas, vaid annab juba ka päris pika ajaloolise ülevaate parajasti Katariina sõdade tõttu huvitavaks saanud Vene-Türgi vahekordadest, üldse muhamedi usu sünnist ja muistki Katariina kindralite ja „amralite“ võitlusist „Pohlamaal“ ja „Puhatsevi“ vastu. See võib-olla meie esimene ajakirjanduse laadi kroonika ilmub tervelt viies aastakäigus, — tol ajal oli ju kärsimust küllalt oodata. Las ilmuvadki järgmisena ainult piiblilood, J. K. Henkell'i „Jumala suurtest asjadest“, tervelt 11 aasta jooksul, 1787. a. kalendri lisa täidab juba õpetus mesilaste pidamisest koos rahvamõistatistega, 1788. aasta toob esimesed Stenders-Willmann'i valmid, 1789—1792 Arvelius'e „Woisiko Josepi“ (hiljemini Ramma J.) elu ning õpetused, hiljemini (näit. 1796, 1797) mitmed sentimentaal-idüllilised laulud jne.

1) Et Faehlmangi seda muidu nii vähetuntud väeminekut mainib oma „Kalendritegija kimbus“ nimelises vestes, siis võiks esmalt arvata seda mingiks välislaenuks. Varemad kalendrid osutavad selle ometi puhtalt omamaiseks ja antud daatumite järgi võib otsustada, et see kauamälestatud sündmus oli Rootsi vägede sõjakäik Liivimaalt Preisi-Brandenburgi alale a. 1678. Et see lõppes õige õnnetult, püsis ta kalendritegijate meeles veel nii kaua hiljemini.

Sajandivahetuseaja valgustusvaimne tõus toob Lindfors'i omale võistlejaks juba teisigi kalendreid, nii näit. Grenzius'elt (säilinud 1798—1818), Minuth'ilt (säil. 1800—20), Gressel'ilt (säil. 1805—69), hiljemini Dullo'lt Tallinnas (säil. 1821—29) ja Schünmann'ilt Tartus (säil. 1819—58). Viimane, Schünmanni trükikojast välja saadetud, juba oma suurema kaustaga silmapaistev vihuseeria saabki meie kalendrikirjanduse uue arenemisjärgu avajaks.

2. Õpetatud Eesti Seltsi kalender.

Selle Schünmanni kalendri puhul ongi püsivad ainult trükija ja kaust, kuna toimetajad ja nimi vahelduvad mitu korda; vahel näikse kirjastajaks olnud mitte trükikoda, nagu tol ajal tavaline, ja isegi keel ei püsi kaugeltki ühisena.

„Tartu ma rahva kalendris“, selles murdepiiri linnas 1819. a. alustatud tootes, jäävad kogu ta ea kestel võistleva lõunaeesti ja põhjaeesti murre. O. W. Masing'i toimetuse ajal (vähemalt aa. 1823—26) valitseb muidugi tolele eesti Makkabeusele omane kirdemurrak ja tüsedalt asjalik sisu, enamasti ajaloolise ainekuga („Peeter I“ jne.); uueks nimekski on mainitud „Eesti Ma-rahva k.“

Aga varsti võidab jälle lõunaeestiline tendents ja murre; teos saab nimeks „Tarto ja Wõrroma Kalender“, millena ta ilmub kuni 1842. a., et siis jälle tagasi pöörduda endise „Ma-rahva k.“ nimele. Ometi ei vabane ta lõunaeestigi murdest lõplikult, vaid see esineb vaheldudes põhjaeesti omaga, autorite järgi, kuni oma ea lõpuni, olles enamasti isegi ülekaalus.

See kalender nimelt ongi, mis ainsa eestikeelse ajakirjana kajastab neid saatusliku tähendusega võitlusi, mida peeti ärkamisajaeelses Tartus eesti keele ja mee uuestisünni, võiks öelda, eesti keele kui kultuurkeele elu ja surma pärast.

A. 1838 asutatud uus „estonofiilide“ koondis Õpetatud Eesti Selts otsis algusest peale võimalusi peale teadusliku eestluse uurimise vähemalt midagi teha ka ümbruskonna rahva enda hariduse tõstmiseks. Oma 1840. aastakäigu st peale saab selle abinõuks mainitud Schünmanni kalender, vähemalt järgmisel (1841.) aastal kandes juba välistki lisamärget: „II Jahrgang. Herausgegeben von der Gelehrten estnischen Gesellschaft“. Sama kordub 1842. 1843. a. vihus asendab seda ühes uue, lihtsalt „Ma rahva k.“ nimega ka uus märg: „Herausgegeben von der gemeinnützigen ökonomischen Societät. Siebenter Jahrgang. Bearbeitet von der gel. estn. Gesellschaft“. Nähtavasti on kalendri kirjastamine tundunud ÕES-ile siiski liiga koormavana, ta on abiks

saanud ülalmainitud üldkasuliku majandusühingu; ise aga on ta piirdunud ainult toimetusega. Millegi pärast on isegi aastakäikude lugemise algus tagasi viidud 1837. aastale, kus Schünmanni juures trükitud kalender tõepoolest ka väliselt uue kuju omandab (1835. ja 36. a. kalendrist polegi ÕES-i kogus säilinud eksemplare).

Milles avaldub kalendris uus eestilisemalt õpetatud vaim? Vähemalt seniste moraali ja usulugu tuupivate Ramma-Joosepi laadi „Koolmeistri Jaani“ jutustiste asemel õpetavad uue liikumise kandjad arstid Faehlmann (ja nähtavasti ka D. Jürgenson) kuivemalt, aga ka elulähedamalt „rõuge ehk nõstme tõbest“ ja (viimane) „süggeliste kautusest“. Ja seniste masendavalt labaste kirikulauluvärsside asemel või õieti nende kõrval (sest sama G. M. ja ta kaaslased vabritsevad neid ka edaspidi siin küllalt) leidub ka juba Faehlmanni „Järwa ma wanna mehhe“ antiikseid distihhone. Ja ehk kõige silmapaistvam: murdelise kolgakeele asemel viljeldakse vähemalt nendes üldeestilist kirjakeelt. Samuti lisab 1841. a. kalender Faehlmanni artikli „skarlati tõbest“ ja ka muidu eelmisest ehk pisut elulisemat materjali, näit. tartukeelse, võrdlemisi pildika oludekirjeldise „Tallorahva maja-pidamisest“, autoriks nähtavasti Br. (Boubrig?), kes seda jätkab 1842. a. väljaandes. Ja viimasest leiame ka juba nimemärgi F. K., ilmselt Kreutzwaldi tallinnamurdelised õpetused „Leiwast ja leiwa jätkust“. Kasustada olevate andmete järgi on see Kreutzwaldi esimene kalendritöö. Sisult ei erine ta küll palju eelkäivast, on pigemini oma toonilt sellest veel kuivem (kuigi mitte nii pastorlikult „maarahvast“ armatsev) ega jõua igatahes võistelda sealsamas järgneva vestega („Tühhi jutt, tühhi lorri“). Sarjab viimane juba õige aktuaalselt ühiskondlikke küsimusi (nimelt väljarändamist Venemaale ja vene usu eelistust), püsib Kreutzwald puhtmajanduslikul omaabil, soovitades muudkui hoida iga heinatuusti ja tarvitada leivaks kas või põdrasamblaid.

Kuid juba on seegi Faehlmanni aktuaalsus võimused ärritanud. Nagu näeme ta kirjast Kreutzwaldile (16. VI 1842), on kalendri pärast tulnud etteheiteid ja tsensor Sahmen on hoiatanud ka Kreutzwaldi kavatsetud „Sipelgas“ kirjutada midagi talurahva asjust. Kreutzwaldi poolt ette pandud rahvaliku ajakirja väljandamisest ei või nii siis juttugi olla, — ei lasta ilmuda isegi saksakeelset Hueck'i uurimust Baltikumist.

Kuid ka ÕES-i enda kalendrikomisjoni neli härrat pole kõik samameelsed Faehlmanni ja Kreutzwaldiga. Viimase

poolt 1843. a. jaoks kirjutatud karskuseartikkel või -jutlus (nähtavasti sama, mis „Ue aasta sowimised“ nime all hiljemini ilmus iseseisvalt) lükatakse tagasi (Faehlmann Kreutzwaldile 9. X 1842). Küllap osali seegi asjaolu on põhjuseks, et Kreutzwaldi „liikuv sapisüsteem“, nagu ta ise ütleb, plahvatab, ja ta palub ennast üldse ÕES-i liikmete hulgast kustutada. Vastav vihavalang pole nähtavasti säilinud, kuid ka veel järgmises kirjas Faehlmannile (24. XII 1842) teeb ta kogu tolle „eesti tarkade koguduse“ maatasa maha, eriti aga ta uue kalendri. See olevat jälle täis „rikutud“ võru murret, mida võru rahvas isegi enam ei tahtvat. Usu sildi all pakutavat rahvale ainult „wenige Tractätlein“ ja „fade Canzelgewäsche“, mil polevat, samuti nagu katekismusel ja laulu- raamatulgi, mingit mõju rahvale. Gellert'i valmidki olevat tõlkes labastatud. Siit näeme vähemalt, millise tähelepanuga jälgis Kreutzwald seda ÕES-i ainsat tööd rahva heaks ja misugused olid tema enda vaated kalendri ülesandeile. Tõepoolest ongi 1843. a. kalendri väärtuslikumad ainult Kr. enda sissepääsenud asjad: Hölty järgi tõlgitud „Leina laul ühhe waggatüttar lapse järrrel“ (küll veel konarlikum kui hiljemini „Viru lauliku lauludes“ avaldatud vorm) ja artikkel „Öue-ajast ja kedo-wilja prukimisesest“. Viimane täiendab eelmise aasta praktilisi õpetusi — nii näit. naeriste ja kaalide, porgandite ja rõigaste kasvatamisest. Sõnastuski on veel üsna konventsionaalne ja kuiv, ainult paiguti vilksatab mõni kreutzwald'lik ümberütlus, nagu „et kehwise keppike teie õue pealt pöggeneb“ v. m. s.

Ka 1844. a. kalendri jaoks palub Faehlmann Võrust kaastööd (19. VIII 1843), ja pärast esialgset vastupuiklust (meel raske, leivamuret palju — Kreutzwald Faehlmannile 22. VIII 1843) saabubki sealt midagi, kus olevat pandud püsirohtu „Vändra pätsile, Kurresare Mustjala mullikale ja Peetri Kukkele panni peäle“ (Kreutzwald Faehlmannile 30. VIII 1843). Näeme siis juba siin Kreutzwaldil hiljemini nii harjumuseks saanud püüet, oma vaadete vastastele pihta anda — aga enamasti kaudsel, pooldi ilukirjanduslikul teel. Kuid seekord pole see salvamine veel kuigi kuri. Töö, millest siin juttu, on nähtavasti 1844. a. kalendris ilmunud „Surm ja tema abimehed“, lühike „mõisto-jut“ isikustatud surmast ehk härra „Kontnikust“, kes oma sulastest otsib, kõige agaramaid inimesetapjaid ning leiab selle Viinas, kelle ohvrite arv ületab kõigi sõdade ja katkude oma. Isiklikku „püssi rohtu“ ei näi siin olevat mingisugust (kui see mitte pole toimetuse poolt kõrvaldatud), vaid nähtavasti mõtles

Kreutzwald ainult üldist poleemikat alkoholi kaitsjate ja võib-olla „Wina katku“ arvustanud pappidega. Vormilt on lugu veel õige vähe algupärane, juba „Wina katku“ pildil ja salmikus esineva konventsionaalse surma-isikustuse edasiarendus. Igatahes kõneleb juba seegi „jut“ Kreutzwaldi kalduvusest puht-valgustusaegsele (näit. Lessing'it meeldetuletavale) allegoorilisele valmiloomingule, mida ta hiljemini mitu korda harastab nii tõlkes kui ka algupärandis.

Aga veel teise ja pisut silmapaistvama „külimitto tulamata wilja“ on „käsu peale pahnama pandud obbone“ valmis sõtkutanud 1843. aasta lõikuskuu lõpunädalal. See on samas 1844. a. kalendris ilmunud „E m m a j õ g g i“, omamoodi loodusmüüt, pea ainulaadne kogu Kreutzwaldi toodangus. Juba ta motoks asetatud distihhon on ta luulepärandis õige haruldane (kui maha arvata pärastpoole tõlgitud Schiller'i mõtendid):

„Kuulus jõggede emma! Kus sinno kätki ning algus?
Näita, kus sinno tee? Ellake, kus sinno ots?“

Ja edasi on kogu Emajõe „lätteneitsikeste“ sünd ja voolamine Otepääst üle Võrtsjärve Peipsini jutustatud tüüpilises loodust-hingestavas müüdistiilis, võiks öelda isegi „kõrges stiilis“, mille sõnastis on valitud, sagedasti ka kõlaliseelt rütmiline ja täis mitmesuguseid „lillelisi“ ümberütusi ning epiteete, nagu näit: „...mis kenast ilgavad lapsokesed õbbedades kätkis uinuvad“. Ometi on lugu veel õige lühike ja luule liitub lõpuks üsna vastuoluliselt lihtsa informatsiooniga Tartu ja Peipsi vahelisest laevasõidust ning sellest pikemalt kirjutavast Masing'i „Marahwa Näddalalehest“ (tõsi küll, võime selle eraldada kui liite). Tundub, et see kild on kirjutatud Faehlmanni varemini ilmunud „Tartu saagade“ mõjustusel, millega (kuid veel enam „Koidu ja Ämarikuga“) tal on stiililiselt mõndagi sarnasust. Igatahes on see pala küllalt huvitav mitte üksi Kreutzwaldi, vaid üldse meie eestikeelse vararomantilise-mütoloogilise proosaluule esimese pääsukesena, Faehlmanni saksakeelsete müütide kõrvalpalana.

Muidu ongi 1844. a. kalender õige kehv ja Kreutzwaldil on õigus teda nimetada tühjaks, kui maha arvata, nagu Faehlmann tähendab, „ein Par brave Erzählungen von einem gewissen Kreutzwald“ (Faehlmann Kreutzwaldile 13. I 1844). Näeme siis Kreutzwaldilgi teatavat arengut ilukirjanduslikuma kalendritöö poole. 1845. a. vihus, mis muu seas toob Faehlmanni humoristlikult anekdootilise, juba ilma mingi õpetustendentsita „Kribus-Krabuse“, esineb Kreutzwald siiski jälle päris kuiva ja ebaisikliku geograafia-ülevaa-

tega „Europa madest ning rikidest“. Plastilis-
 ilukirjanduslikumaks teeb selle ainult n.-ö. lugeja käitamine
 autoripoolsete teejuhatustega, — muu seas võte, mida Kreutz-
 wald tarvitas ka „Sipelgas“ Hebel'i tuntud Faluni mäe-
 kaevaja loole liidetud sissejuhatises. Värssides toob kalender
 Kreutzwaldi tõlke Martin Luther'i „lotuse laulus“
 (Sa oled Jumal kindel koht) ja vastandina C. R(einthal'ilt)
 ilmliku laulu „Tee-juhataja“, mis näikse leidnud armu
 Kreutzwaldigi silmis (Faehlmann Kreutzwaldile 14. XII
 1844). Ka 1846. a. kalendris, kus Faehlmann annab oma
 eestikeelse toodangu tipud, „Piibo jutu“ ja „Kalendritegija
 kimbus“, jätkab Kreutzwald ainult oma geograafiat, seekord
 täpsamalt „Wene-riigist“ (muide kõik Faehlmanni poolt juba
 uude, Ahrens'i kirjaviisi parandatult). Hoolimata eelmise ka-
 lendri puhul avaldatud arvustistest¹⁾ arvab Kreutzwald või-
 vat seda õigustada vähemalt eeltööna vajalisele kooligeograa-
 fiale (Faehlmann Kreutzwaldile 21. I 1845; Kreutzwald
 Faehlmannile 13. VIII 1845). Kreutzwald ei jäta vähemalt
 sissejuhatises soola siputamast ka vene usku kippujaile, sa-
 nuti nagu Faehlmann oma „Kalendritegijas“. Muidugi pää-
 seb trükki ainult väike osa sellest vihast venelaste vastu, mis
 end välja sõimab näit. kirjas Faehlmannile 23. IX 1845 (vt.
 ka Faehlmann Kreutzwaldile 30. XI 1845). Igatahes on see
 1846. a. vihk üldse üks oma aja parimaid nii õpetuse kui ilu-
 kirjanduse osas ja täidab juba ka ühiskondlikkude päevakü-
 simuste alal teataval määral selle eesti ajakirja aset,
 mida sõbrad ikka jälle plaanitsevad. Mitte asjata pole alati
 „nirrisev ja närrisev“ Kreutzwald seekord oma sõbra tööst
 otse vaimustatud (Kreutzwald Faehlmannile 10. XII 1845).

Seda kibedam on ta arvustus järgmise, 1847. a. vihu
 kohta, mis olevat ainult naeruks oma tartu murdega ja pap-

1) Kõne on kellegi Winkler'i arvustisest „Inlandis“, mis näikse
 Faehlmanni õige sügavalt ärritanud. Valgustades meilegi kalendri
 seisukorda, kirjutab ta Kr-le 21. I 1845: „Aber H. N. Winkler ist
 ein Furz die Sache in dieser Art anzugreifen... Die Krone des Unn-
 sinns ist die volle Sachkenntnis oder das complete Nichtkennen-
 wollen der Sache. — Der Steffensche u. Gubitzsche Kalender ist so
 splendid ausgestattet und kostet verhältnismässig wenig Geld, u. der
 estnische Bauer muss einen dünnen Kalender haben; er zahlt nicht
 gern mehr als 5 Cop. für den Kalender u. lässt sich ihn eher schen-
 ken, als dass er ihn bezahlt; u. wir verlangen 10 Cop.; u. bedeutende
 Kräfte haben sich vereinigt zu ihrer Herausgabe u. der Inhalt ist
 recht mannigfaltig u. lehrreich, aber der Kalender ist zu dürftig u.
 zu reichhaltig u. zu dick u. zu dünn u. zu theuer u. zu wohlfeil u. —
 hat eine Orthographie, die Herr Winkler nicht begreift u. was des
 Unsinn mehr ist.“

ptide loriga. Kui sarnane asi jätkuvat, ähvardab Kreutzwald üldse loobuda ÕES-i raamatulao pidamisest, sest rahvas tahtvat oma 10 kop. eest ka midagi saada (Kreutzwald Faehlmanniile 10. II. 1847).

Alles 1848. a. vihus leiame jälle midagi Kreutzwaldilt. Nähtavasti on tsensoori värvad laienenud ja Faehlmanni kahtlusest hoolimata pääseb trükki asi, milles Võru venevihkaja on tõesti juba „aiateibaga virutanud“ (Faehlmann Kreutzwaldile 29. IX 1847). Võib aga ka olla, et tsensoori silmad seda lööki väga tähele ei pannud, sest seegi on peidetud kaunis kauge võrdkuju taha. Teos on tuntud „N a r r i l a s e d“ — allegooriline kilplaslugu ja vahest üldkujult ka saksa schildbürger'itest mõjustatud, sisuliselt aga juhitud vastu usuvahe- tust, kuulujuttude uskumist ja väljarändamist. See on kir- jutatud hoo ja lõikava ironiaga, nagu seda Kreutzwaldigi rahvakirjadest harva leiame. Vaevalt ükski teine kaasaja teos kajastab nii piltlikult kogu selle liikumise masendavat sõgedust, seda otse mingi pimedalt rabeleva ja end veristava looma kurbloomust. Ja ainult teades tõsisündmuse võime ehk kuidagi uskuda ja mõista Kreutzwaldi teost ka kirjandusli- kult. Muidu tunduvad need narrilood tõesti juba liiga elu- võimatuina, kogu teos liiga teibahoobilisena. Ainult ajaloo- lised faktid sunnivad mõnna, et siin maal tollal tõesti usku ei võetud muuna kui ainult üsna välise kasukana, oli see siis lambanahkne või jänesevahkne. Sõnastus on paiguti õige voolav, tunneme peale kilplaste stiili algeid Kreutzwaldi hili- semast muinasjutustiilistki. Kogu pala on küllalt huvitav, et võimaluse korral maksaks seda avaldada uuestigi. „Narrila- sed“ ongi vahest Kreutzwaldi kõige aktuaalsem ja ajakirjan- duslikum eestikeelne sekkalöömine ärkamisaja-eelseisse ühis- kondlikesse küsimustesse. Ühtlasi on see ka Kreutzwaldi eelviimne esinemine „Ma-rahva kalendris“. Ainult 1851. a. vihu on talt veel nagu juhuliselt sattunud kirjutis „Kõhhu- tõbbest“. Ka see on oma sissejuhatavas pooles õige elav ja tolleaegseid olusid ning rahva vaateid hästi valgustav, kuid peaosas puht-arstiteaduslikuna ei ole muidugi meile enam suurema huvitavusega. Muidu on Faehlmanni väsimise ja eriti surma tõttu Schünmanni kalender libisenud uuesti „mustkuubede“ kätte ja käib pikkamööda alla. Jälle valitseb mitte üksnes vana kirjaviis, vaid ka Kreutzwaldi poolt viha- tud lõunaestli murrak ja „armsa maarahva“ poole pöördud pastorlik toon.

Mis aga selles muutuses ometi on huvitav ja väärtuslik, see on mingi asjalikum, võiks öelda filoloogilisem ja majan-

duslikum ilme. 1850. a. vihust peale hakkavad ilmuma õieti esimesed eestikeelsed aastaülevaated eelmisel aastal trükitud eesti kirjandusest, n. n. „R a m a t o k u l u t a j a“, ja need pole mitte üksnes bibliograafilised loendid, vaid sageli ka tutvustuste ja hinnangutega varustatud — nii siis teatav eesti järjekindla kirjanduse tutvustuse algus. Teine küsimus on muidugi, missugused olid selle pastorlikest kätest juhitud kriitika seisukohad; mitte asjata ei vihasta Kreutzwaldi näit. soovitus, mis osaks saab 1850. a. vihus mitte ainult tema „Maailmale“, vaid veel enam ka Karl Körber'i „Leivakorvikesele“ ja Jannsen'i „Sannumetojale“, eriti ülistavalt aga närusele „Karjalaste luggemisse ramatule“ (Kreutzwald Wold. Schultz'ile 16. IX 1856).

Teiseks uudiseks on kasvav tähelepanu talurühva majandusele. 1844.—45. a. tormiliste rahvaliidumiste tulemus oli teatavasti mitte üksnes rahva enda vaimu liikumapanek, vaid kõige pealt ülakihi tähelepanujuhtimine masside juba ähvardavaks kasvavale viletsusele. Juba härraste eneste huvides seisis Venemaale kippuvaid jõuke kuidagi enam siduda nende senise elamiskohaga, kui mitte enam sunniteel, siis raharendi või talude pärisomanduseks müümise kaudu. Varakult kajastab seda tendentsi ka ÕES-i kalenderlik ajakiri. Juba 1847. a. vihus (mis ilmunud siis juba 1846. a.) leiab keegi mõisavanema tooniga E. v. R., et „K i w w i, m e s s a g g e d e p a i g a l t l i g u t e t a s, e i k a s w a t a s a m m e l t“. Ja ta soovitab: „kui perre-mees nõwwap, et se pu, mes temma aida istutap, nink se pold, mes temma palge heen harrip nink wäitap, nink se niit, mes temma puhhastap nink hoiyap, temma latsile nink laste latsile suggu kannas, se ärra wiitko aiga, enge mingo pea omma mõisa-wannemba mannu pallema, et, kui tahtmissesga ütte-sünnip, temma temmaga jädawat rendikontrahti ärra-tees“. Ja 1848. a. vihus kirjutab C. R[einthal], ise „Tarto kredittkassa rahha toimitaja“, juba üsna pikalt „Rahha otsmisest, hoitmisest nink kaswatamisest“, propageerides äsja-avatud „Kredit-Kassa-Koggodust“ ja jutu kujul ette maalides talu päriseksostmise võimalust selle abil, enam küll näidates selle rahakoguja ning taluostja sissekukkumist, kes oma hoiusummad andis säilitada erakaupmehele. Näeme siis juba siin ostetud „oma toa, oma loa“ motiive eestikeelses kirjanduses, kuigi seda kalendriluugu raske oleks nimetada ilukirjanduseks.

Samuti raha kogumist, loomade näituseletoomist, ristikehina kasvatust ja muid sarnaseid uueaegseid õpetusi levitab kalender ka järgnevail aastail. Kuid nähtavasti ei meelita

lugejaid enam see vana saksapärase toon, millega seda tehakse ja mis lubab vahele kirjutada ka selliseid nõretavaid manitsusi nagu „Orja saigus om üts awwo saigus“ (1857), või jälle see liigne kuivus, mis näit. 1858. a. kalendri täidab ainult talude päriksostmise seaduse paragrahvidega. Juba 1855. a. vihust peale ei leia me kalendril enam märgesid ÕES-i toimetusest. Ja 1858. a. vihk ongi nähtavasti jäänud ta ilmutamisel viimaseks. — Küll ei tähenda see veel Õp. E. Seltsi lõplikku loobumist kalendri toimetamisest. Alates aastast 1855 leiame vastava märkuse uue, L a k m a n n'i juures trükitud „Eesti ma-rahwa kalendri“ tiitellehel. Sealgi ilmub veel mõni kultuurilooliselt huvitav kirjutis, näit. 1857. a. vihus ülevaade Õp. E. Seltsi enda tegelasist ühes surnud Santo ja Sachssendahl'i varjupiltidega („Ma-rahwa sündinu asju tundjide kogodus Tartun“). Aga endise juhtiva koha on kalender juba ammu kaotanud ja a. 1867 vihuga lõpeb temagi elulugu.

Uus aeg on alanud, ainult esto fiilne „ajakirjandus“ on oma töö teinud ja võib taganeda juba tõeliste eesti ajalehtede eest ning samal (1857.) aastal ilmale pääsenud eesti rahvuskirjanduse („Kalevipoja“) eest. Härraste heatahtlikkusest sõltuv mineviku- ja usu-udune, sinna-tänna kõikuv ja rabelev eelärkamisaeg on läbi, algab „oma toa ja oma loa“ päriksomandamise sama vaevarikas, kuid siiski juba palju optimistlikum heitlemine. Milline tähendus viimase saabumiseks on olnud siinvaadeldud ÕES-i kalendril, on muidugi raske täpsalt kindlaks määrata, kuid tõenäoliselt pole see mitte päris väike. See on olnud kahepalgeline nagu kogu see aeg, sageli konservatiivselt härdameelne ja härrameelne, piiblisalmitiline ja rahulemanitsev, kuid sealsamas ka juba ratsionalistlikult silmivalgustav ja edasiviitav, võrdlemisi ikkagi rohke teadmisliku ja äratusliku materjaliga, võrdlemisi ikkagi kõige soliidsem oma kaasvõitlejate ja -võistlejate seas, vähemalt Faehlmanni toimetuses-viibimise ajal, 1840-ndail aastail. Viimasel, eestlusele kõige raskemal aastakümnel ongi tema väärtus ja tähendus kõige suurem, ja seda eriti just Faehlmanni ja Kreutzwaldi endi kaastöö tõttu. Nii vajaliste õpetusartiklite kõrval annab esimene siin ka oma aja paremad ilukirjanduslikud palad antiikvormilise värvi ning humoristliku veste alal, ja Kreutzwaldilt ilmuvad siin mitte üksnes hulk eluvajalisi valgustuskirju, vaid ka tema esimesed publitsistlikud ilukirjanduserakendid, eesotsas „Narrilased“.

Muidugi on need kõik ainult raasukesed sellest, mis mõlemad sõbrad oleksid tahtnud ja paremail välisvõimalusil ehk ka suutnud. Nii sageli kostab nende kirjavahetusest ohka-

mist avaramate väravate järgi ja ka kaebust oma pastoritest kaastööliste peale (näit. Faehlmann Kreutzwaldile 26. VIII 1840, 30. XI 1845 jm.). Elavad nad ju nagu piiratud sõjalaagris, ja mitte üksnes sapine Kreutzwald, vaid ka naerdaoskav Faehlmann ei pääse mööda ümbrust, s. o. tarka Tartut nimetamast Hottentotra'ks (Faehlmann Kreutzwaldile 4. XII 1843). Kõige pealt on see miljöo süüdi, et nende kestev unistus eestikeelsest ajakirjast jäigi ainult unistuseks või teostus ainult „Ma-ilma“ kujulise katkendliku pildilehena. Aga just seepärast, parema puudusel, täidab vähemalt nende kalender pisutki seda suurt tühikut, mis ammutab Masing'i 1825. a. surnud „Näddalalehhe“ ja Jannseni 1857. a. alanud „Perno Postimehhe“ vahel.

(Järgneb.)

A. Anni.

Reisukirjeldise minevikust ja olevikust.

Vaatlusi 1930. a. toodangu najal.

Esmakordselt meie kirjanduses vajavad reisukirjeldisedki aastaülevaadet. See kirjandusliik, millel pole olnud meil õieti mitte mingit tõsiselt arvessevõetavat traditsiooni, mis ilukirjandussegi kuulub ainult ühte serva pidi, see kirjandusliik on jõudnud a. 1930 kindlasti ette novellist ja draamast ning, arvestades paari silmapaistva teose taset, kõlbab võistlema isegi aasta romaani- ja luuletoodanguga.

Kui kõnealusel kirjandusliigil pole meil kindlamaid traditsioone, siis ei tähenda see ometigi seda, et meil sel alal üldse poleks midagi tehtud. Hoopis vastuoksa: huvi reismärkmete vastu on õige vana ja läinud sajandi keskelt peale on seda üsna pidevalt ärkvel hoitud ja kasvatatud siin-seal, eeskätt ajalehe joone all ilmunud algupäraste kui ka tõlge-reisukirjeldiste abil. Jannseni-ajastu rahvavalgustuslikus eeskavas polnud sugugi tagaplaanil tutvustamine võõraste maade ning rahvastega, ja mis oli selleks ülesandeks sobivam kui elav, kergesti loetav reisukirjeldis! Mõni aeg hiljemini, kui kasvasid meie rahvusliku elu ülesanded ja arenesid suhted, tuli rahvajuhtidel-ajalehemeestel sõita ametlikke asju ajama Riiga või Peterburisse, reisida külaskäiguks üle lahe vennasrahva juurde või mujale, ja pärast tagasijõudmist oli soovitav aru anda neist käikudest lehelugejailegi. Pikapeale ulatusid meie möödunud sajandi ajalehe-tegelaste rännakud veelgi kaugemale, kasvasid üsna ulatuslikkudeks reisudeks Lääne-Euroopasse L. Koidulal, K. A. Hermannil, A. Grenz-

steinil ja teistel. Hilisemast ajast on tuntud üldiselt Eduard Wilde rännukirg ja vanemad lehelugejad mäletavad arvata-vasti ka selle tungi tulemusi kirjas — reisukirjadena-aja-lehejoonealustena. Veel uuema aja suhtes pole vist tarviski teritada lugejate mälu.

Aga Vene hiigelriigis võis juba ammu kõige lihtsamgi eestlane, ilma et tal oleks tarvitsenud olla rahvajuht, kirjanik või ajakirjanik, liikuda tuhandeid versti ja näha kõige vahelduvamaid maastikke ning olusid. Tõsi küll, mitte alati vabal tahtel, vaid pigemini kroonu sundusel, kas sõdurina või veelgi piiratuma vabadusega isikuna. Enamik neist sundrändureist, kui oligi võimeline maitsma paigavahetuse lõbusid, oli samal ajal kahjuks ka liiga kohmakas oma elamuste kirja-panekuks. Ometigi pole nende unustatud rändurite reisud möödunud hoopis jälgi jätmata. On siiski „kroonu onusid“, kes Türgi sõja seiklusist pole pajatanud mitte ainult suusõnal, vaid on pannud need ka kirja. Ja esimene pikem algupärane reisukirjeldis kuulub just sõdurile! See oli kirjaosav eesti mereväelane, „pealik“ J. Jürisson, kes 1865—67 ühes mitme teise eestlasega kaasa tegi Vene mereväele üsna tavalise, kuid pika ning huvitava reisu ühest mereväe baasist teise, Kroonlinnast Vladivostokki ning tagasi, ja koju jõudnud, kirjutas „Eesti Postimehele“ kolmest aastakäigust läbi ulatuva reisuveste „Eestimehhe teekond ümber mailma „Askoldi“ laeva peal“.

Mis veel huvitavam: juba tol ajal leidus meil isegi kutselisi maailmarändureid, kellele on ürgne paigavahetamis-tung olnud ainsaks mõõduandvaks elujuhiseks. Vähemalt ühest säärasest, Telliste mõisa opmani pojast Robert Kerber'ist, on pudenenud 1870. ja 1871. a. eesti ning saksa lehtedesse õige rohkeid ja üksikasjalikke teateid.

„Ta mõistab kõike maade keled nii, et kusagil kinni ei jäänud, ta tunneb ja teab Aasia, Eüropa ja Amerika rahva elukombeid kui keegi muu: ta on Samojadi rahva telgide al pödra liha söönud ja Hiina rahvaga teemärga joonud; ta on Tungusi rahva Jumalide ehk Purkanide jalgade ees istunud ja kaks kuud Mormonide katukse al elanud,“ kirjutas sellest suurseiklejast Fr. Kuhlbars Viljandist „Eesti Postimehele“ nr. 49, 1870. Isegi Ühendriikide kodusõja keerisesse oli sattunud see vapper Sangaste juhtumusteotsija ning sõdinud teise teadaoleva eestlasena Amandus Adamsoni isa kõrval lõunariikide neegrite pärast, kes-teab just täpipealselt milleks: kas selleks, et mustad saaksid vabaks või just vastu-oksa? Aga juba tol üpris romantilisel ajal võidi imetlemise

kõrval mõnel pool ka otse tänapäevselt-moodsalt kahelda sellise puhtromantilisest elamustejanust kasvanud rändamise mõttes ja väärtuses. Kerberi-küsimust lõpetades kirjutab isa Jannsen ise seda laadi kunst-kunsti-pärast-rändamisest: „Temma otsib kõik maailma läbbirändades otsego kullaauko, agga ei näita sedda siamaale veel kuskilt leidnud ollevad, ei sa vist ka eddespiddi leidma. Nisuggune rändamine võib jo meiepärrast ka temma ennesele ja mõnne teisele tähtjas ja armas olla, agga kõnnelda ei jä sest suremat middagi“ („Eesti Postimees“ nr. 36, 1871).

Nii siis — rännatud ja rännakuid kirjeldatud on küllalt rohkesti, kuid töö ja tegu reisukirjeldiste alal on üldiselt piirdunud vähenõudliku ajalehelugeja tarvete rahuldamisega. Ainult üks kord loetava kerge reisuveste pakkumisest kaugeemale pole keegi end pingutanud. Sellest siis tulebki, et kirjanduslikult arvestatava reisukirjeldise sünnist on möödunud kõigest pisut üle kümne aasta. Rahutute aegade keskel, ajal, mil liikumine isegi kodumaal oli äärmiselt raske, aastal 1918 ilmus eri raamatuna Friedebert Tuglase „Teekond Hispaania“. Esmakordselt meie kirjanduses oli selle teosega osutatud reisukirjeldise kui iseseisva kirjandusliigi võimalikkusele ja tarvidusele.

Sõja- ja revolutsiooni-aegadel, „Teekond Hispaania“ ilmumise ümber polnud reisimine pidurdunud mitte ainult meil, vaid ka mujal maailmas ja rahulikumate olude tulles puhkes igal pool rännukirg pika puhkeaja järele eriti tugeva jõuga esile. Rännuelamused olid saanud enneolematult uudse helgi. See omalt poolt on põhjustanud suurema elavuse reisukirjanduse alal viimaseil aastail, aga teiselt poolt tuleb arvestada veel teistki tõsiasja. Nimelt tekkis pärast maailmasõda järjest suurem huvi tõsielu tõepärase käsitlemise vastu kirjanduses. Teisiti formuleerides: pärast sõja-aastad märgivad järkjärgulist ärapöördumist romantikast ja suundumist realismi, uus-realismi, uus-asjasusse või kuidas seda kuski on kaldutud nimetama.

Ses olukorras on romantikud, kel raske on olnud järsult laskuda fantaasia imedemait alla argipäevsesse ellu, leidnud lepitava kesktee selles, et nad kuigi kujutavad tõsieiu, siis valivad tõsielu nii erakordse, niivõrt kauge, et see mõjub fantastilisena. Reisides pöördusid romantikud eksootiliste maade poole, otsisid üles need olud, mida juhtivad kombed on võimalikult võõramad koduseile harjumusile, huvitusid paikadest, kus elu näis voolavat otsekui muinasjuttudest laenatud seadusepärases — ja on saanud selliste maade ja

olude tõsist palet tõepäraselt kujutades rahuldada niihästi oma kalduvusi fantastikasse kui ka ajastu asjalikkuse-nõudeid.

Neid mõlemaid viimasel ajal reisukirjandust edendavaid tegureid tuleb arvestada ka meil teataval määral, kuigi tuleb ka tunnustada, et 1930. a. reisukirjade rohkuses on oma osa ka juhusel. Ja on üsna tõenäoline, et tuleval aastal vastava ülevaate andmine muutub jälle tarbetuks.

Seitse raamatut reisukirjeldise alalt on andnud 1930. aasta, kõiki mandreid peale Austraalia ja Lõuna-Ameerika on puudutanud meie ränduri jalg. Euroopa rännnumälestisi on põlistanud: läänepoolseid — Bernhard Linde, idast — Aleksander Antson ja Rudolf Sirge. Viimased on aga Euroopa Venemaa alade kõrval ulatunud selle hiigelriigi Aasiamailegi — Siberisse. Nende Põhja-Aasia ränduritega seltsib sama mandri kõige lõunapoolsemaid osi, Tseiloni ja India läbistanud Karl Rumor-Ast. Veel on ulatunud Aasiasse Türgimaale põgusaks reisuks Jaan Lintrop. Kõige kõhukamad reisukirjeldised on võrsunud aga Friedebert Tuglase Aafrika-reisust ja Karl Kaups'i teekonnast edasi-tagasi üle Põhja-Ameerika mandri.

Juhuse tulemuseks võib tõlgendada enam-vähem kõiki reisukirjeldisi peale Tuglase ja Rumor-Asti oma, ja need kaks sobivadki üsna hästi eespool-väljendatud üldlähtekohtadega.

Vähemalt Friedebert Tuglas on just üks neid romantiikuid, kes on andnud kontsessioone ajastu asjalikule vaimule, kuid seejuures säilitanud ka oma romantiku-põhiloomuse. Maailmavaade on jäänud õieti täiesti puudutamatuks, muutunud on ainult meetod ning seegi mitte palju. Ja „Teekonda Põhja-Afrika“ lõpetades näib kirjanik veel kord veenduvat, et kõik järeleandmised ajale on asjatud. Fantaasiaelamused, arvab Tuglas, on lõpuks ikkagi märksa väärtuslikumad kui ükskõik mis määral eksootilise maa tõelised kogemused. Teetani tänaval nähtud omapärane pilt poisist ahviga osutub Tuglasele lihtsalt koopiaks fantaasias ammu läbielatud „Taevasse ratsanikkude“ kangelasest Bovast („Teekond Põhja-Afrika“ III, lk. 186). Näeme tüüpiliselt romantilist fantaasia eelistamist elulisele kogemusele — jah, isegi Aafrika, isegi meie kogemusvõimalustest kõige kaugemad realiteetid ei pruugi pakkuda uut, kõik võib läbi elada fantaasias!

Aga et reisukirjeldis tähendab romantikule praegusel ajal peaaegu ainsat kirjanduslikku vormi, milles sobiv on end avaldada, siis võtab ta seda vormi ka tõsisemalt kui keegi muu. Kahtlemata ongi Fr. Tuglas oma ülesandesse kindu-

nud tugevamini teistest. Tuleb märkida koguni, et ta on pingutanud end üle, on töötanud mõnes teda eriti köitvas suunas liigse hoolega, tihendanud teose mõningate andmete poolest nii raskeks, et see reisukirjeldisena ähvardab kokku langeda.

Tuglase teekond läbis Tuniisia, Alžeeria ja Maroko. See on hiigelmaa-ala, mille olude ning elanikkude lähemaks tundmaõppimiseks kuluks aastaid, „Teekond Põhja-Afrika“ autori enda arvamise järele koguni terve elu (III, lk. 196). Kuid Tuglase matk oli, nagu teame, üsna lühike, paarikuune turistireis, mis ka kõige paremini ettevalmistatuna ei või pakkuda täispilti mingist maast ja rahvast. Kirjanik ise tunustabki: „Olen ju lähemalt näinud õieti ainult linnasid ja teeääril olevaid maastikke. Maa ise oma sügavama eluga on jäänud nägemata“ (III, lk. 196).

Neis tingimuses ootaks rändurilt väheldast reisimuljete päevikut, mis teadlikult subjektiivsena ei kipu nähtut üldistama, vaid kindlasti hoidub objektiivsusele pretendeerivast sünteesist. Friedebert Tuglas pole siiski mitte valinud seda teed. Tuglas püüab pakkuda rohkemat: ta otsib just sünteesi, ta katsub selgitada seda, „mida võib nimetada ühe maa, rahva ja tema kultuuri stiiliks“.

Teadlik ühe maa eriilmet moodustavate komponentide omavahelisest sõltumusest, taotleb kirjanik, üksikute komponentide, eeskätt Põhja-Aafrika ajaloo ja arhitektuursete mälestusmärkide kirjeldamisega piirdudes, saavutada siiski teraviklikku pilti reisumaast. Ta käsitleb ehituskunsti saavutisi, sündmusi ajaloost jne. sümbolitena, mis rahva sisimat olemust peaksid väljendama selgeminigi kui ükskõik millised nähtused tegelikust elust. Ja see teeb talle võrdlemisi kergeks loobumise viimaste täielikkusest.

Kahtlemata on ka selline meetod õigustatud, kuigi see viib kaugemale reisukirjeldisest tavalises mõttes ning, veel samm edasi, teeb üldse tarbetuks kirjeldatavale maale sõitmise.

Tuglase erilist meetodit arvestades pole just õiglane hinnata „Teekonda Põhja-Afrika“ ainult reisukirjeldisena, kuid lugeja otsib sellest teosest siiski kõige pealt rännuelamusi ja arvustaja samuti. Sellest siis tulebki, et selle teose kui teraviku hindamisel on olnud õige tagasihoidlik, kuigi pole eitatud vahenditute reisumuljete huvitavust.

Tuglase populariseeritud Põhja-Aafrika ajalugu ja arhitektuuri muinsus jääb ootama hindajaid, kuid Tuniisia, Alžeeria ja Maroko tänapäev leiab asjast huvitatud lugejaid

soovitamatagi, kuna kirjanik liiatigi oma suure kujundusliku vilumuse tõttu oskab põnevustada ja tähtsustada üsna tavalisigi elamusi. Muidugi oleks vajanud Tuglas tänapäeva elu laiemaks haaranguks rohkem moodsa reporteri verd, kui tal on seda tööpoolest. Siis oleksime vahest Põhja-Aafrika elu võinud näha ka õue poolt küljest; nüüd aga peame kahjuks leppima ainult esiküljega. Siis oleks vahest ka ühiskondlik-politiliselt teissugune suhtumine, mitte nii heatahtlik maa okupeerijatele prantslastele nagu praegu.

Aga vaatamata kõigele sellele on Tuglase „Teekond Põhja-Aafrika“ (kolm köidet, kuid ainult viimane neist ilmus aruande-aastal) kindlasti kõige kirjanduslikumaid ja ilmeka- maid reisukirjeldisi üldse eesti keeles.

Teine eksootikasse tunglev rändur Karl Rumor-Ast on oma reisutulemuste avaldamisega jõudnud möödunud aastal ainult poole teeni. „Palava päikese ja fanaatilise usu maalt“ I—II käsitlevad rännakut Tseilonil, kuna India elamusist on 1931. a. sügisel ilmunud III andena vaid osa — Lõuna-India.

Tseilon — see on meie suhtes nii kauge eksootika, et esimesel silmapilgul võidaks pidada Rumor-Asti esimeseks, kes eesti keeles suuremas ulatuses on avastanud selle maa võluisid. Tegelikult on aga lugu hoopis vastupidine. Juba Kreutzwald sobitas A. F. F. Hoffmann'i järele terve raamatu Tseiloni kohta: „Maa- ja mere pildid, Teine jagu, Ehk imelikud juhtumised ja käigid Tseiloni saarel“, 1857. Ja samal aastal, alles „Perno Postimehe“ esimesi samme juhtides, laulis Jannseni tundmatu misjonäri järele „Seilonist“:

Kül illusad on väljad,
Kül kaunid metsad, maad,
Ja aasta läbbi haljad
Keik puud ja rohho-maad;
Tuul lehkab, päike paistab,
Ja lilled õitsevad,
Ma rohkest vilja annab,
Keik rõmo maitsevad.

Kõige uuemaid kirjeldisi Rumor-Asti omade kõrval, nimelt Bernhard Linde'lt ja O. Rütli'lt, mäletatakse vist niigi.

Tuglasega võrreldes leiab Rumor-Ast kontakti reisumaa olude ja elanikkudega märksa kergemini. Kui Rumor-Ast teise päeva tseilonlasena endast märgib: „järgmisel hommikul pean end juba põliseks kolombolaseks“ (I, lk. 33), siis pole see igatahes mitte hooplemine. Sest tööpoolest istub ta samal päeval oma inimesena pärismaalase majas ning närib ühes teistega koduselt betelit! See on kadestamisväärt kohanemisvõime, mis tundub nii vajaka olevat mõnelgi teisel siin

kõne all oleval ränduril. Kõik areneb Rumor-Astil äärmise kergusega, otseku juhtumisi: nii tekib tutvus Tseiloni populaarsema eurooplase, laevamaakleri ja eksootiliste loomadega kaupleja John Hagenbeck'iga, saavutatakse soovituskirjad, avanevad paljudki ukSED ja sobivad huvitavad tutvused.

Seetõttu on Rumor-Asti reisukirjeldis väga rikas otseste tähelepanekute poolest ja lugeja on viidud väheste pingutustega maa tõelisele vaimule päris lähedale. Ning et seda tehakse lihtsas esitusviisis ja sisuliseltki väga väikeste pretensoonidega, siis mõjub teos seda sümpaatsemalt.

Paiguti annab säärane energiline sissetung reisumaa elusse, millist harrastab Rumor-Ast, päris ootamatuid elamusi. Otse hämmastav on näit. juhtumus pühamäe Adam's Peak'i tipul, kus õpetatud budda mungal selgub olevat teadmusi meiegi oludest ja eesti keelegi oskust mõne sõna võrra (II, lk. 92—93).

Päriestlast pole Rumor-Ast siiski kohanud, aga küllap neid leidub Tseilonilgi. Et eestlasi tõesti on igal pool, sellise mulje jätab vähemalt Karl Kaups'i „Rändelamusid Ameerikas“. See on niisama kehakas teos kui Tuglase „Teekond Põhja-Afrika“, kuid väärtuselt kaugemale maha jääv. Krooniku täpsusega registreerib Kaups kõige pisemadki sündmused, kõneleb kõigest, mis ta näinud, liidab isiklike tähelepanekute kirjeldisega kirjutisi oma sõpradelt — nii pakutakse lõpmata palju materjali, mis aga on jäänud lähemalt läbi töötamata, tervikuks organiseerimata. Rännumuljete kõrval tavalisemas mõttes leidub pikki kirjeldisi baptistide kongressist, nende usuelust jne., mis vahest nii mõnegi lugeja jätaavad külmaks, kuigi tuleb märkida, et autor kaugel on liigest misjoniseerimisest ja teiselt poolt — pakub tõesti ehtsaid usulisi elamusi. Teose eriline lühilause telegrammistiiil pole tingitud nähtavasti mitte niivõrt autori isikupärasusest, kui võrt tarvidusest öelda võrdlemisi kitsas ruumis võimalikult palju. Seetõttu ei saa ka kõnelda sisu ja vormi kokkukõlast. Kui näit. mõnd kiiret autosõitu kirjeldavas osas elliptilised laused on õigel kohal, siis teisel nad seevastu võivad tekitada ainult kohmakusemulje.

Aleksander Antson'i ja Rudolf Sirge' reisumaa Nõukogude-Vene huvitab tänapäeval väga paljusidki ja juba seetõttu on nende reisukirjeldisele „Tänapäeva Venemaa“ lugejaskond kindlustatud. Ka autorite eneste huvi Venemaa vastu on äärmiselt terav, ja säärase vaimustusega kui Antson ja Sirge pole keegi teostanud oma ülesannet. See vai-

mustus ulatub tihtipeale koguni nii kaugemale, et lugeja kaotab usalduse autorite vastu ka siis, kui teab neil olevat üldjoontes õiguse. Nii näit. valitseb Moskva teatrielu kirjeldisis sellisel määral affekteeritud toon, et kaine lugeja kindlasti hakkab kahtlema ning võib pidada Moskva teatreid päris viletsaiks, kui ta ei tea teistest allikatest, et need tõesti on head. Tõsi küll, Antson ja Sirge pole pahedegi suhtes oma silmi täiesti sulgenud, kuid siis on neil alati kümme vabandust valmis. Lisaks sellele segavad kes-teab kas autorite silmaringi kitsusest, lohakusest või töökiirrustusest olenevad puudused. Kui näit. *demograafilise* asemel leiame *demokraatlik*, *Anna Pavlova* asemel *Anna Pavlovna*, *Tampere* asemel *Tammerfors* ja kümneid sääraseid eksimusi, siis jätab see väga eemaletõukava mulje. On tõsiselt kahju, et Antsonil ja Sirgel pole jätkunud asjalikkust selgi määral, et kaitstud olla vähemalt nende arvustajate vastu, kelle maailmavaade nõuab kõige mahategemist, mis seotud Venemaaga, olgu see siis halb või hea. Praegu on sääraseilegi arvustajatele kõik ukсед lahti.

Senini on „Tänapäeva Venemaa“ siiski ainus raamat eesti keeles, mis võimaldab laiema ülevaate meie suurest idanaabrist. Kriitiline lugeja kahtlemata oskab ka eraldada paikapidava naiivselt ülespuhutust ja võib siis raamatut kasuga tarvitada.

Jaan Lintrop'i „Türgi enne ja nüüd“ pakub põgusaid reismärkmeid ühest kongressi-teenkonnast ning mahuks oma välise ulatuse poolest kolmeks-neljaks ajalehe joonealuseks. Ka sisuliselt võttes ei käsitle see reisuvete Türgimaad kogu ulatuses, vaid piirdub õieti ainult Konstantinoopoli ja Angoora muljetega. Teataval määral täiendab küll antud pilti tagantjärele sündinud ülevaade Türgi ajaloost ja praegusest olukorrast. Ja tervikuna sobib see vahest siiski üsna hästi esimeseks sissejuhatiseks moodsa Türgi oludesse.

Bernhard Linde' teost „Loova Kesk-Euroopa poole“ tuleks hinnata õieti kirjandus- ja teatriteadmisliku kirjanduse liigis. See sisaldab ülevaateid läti, poola, juudi, tšehhi ja ungari tänapäeva-kirjandusest ning teatrist. Autor on lähtunud eeskätt isilikest kokkupuuteist ning on saavutanud sellega oma ülevaateisse meil just mitte sagedasti kohatava elavuse. Eeskätt usaldatavad on muidugi sissevaated poola ja tšehhi kultuuriellu, millega on autoril olnud lähemaid sidemeid juba varem inigi; teistel juhtudel peab aga kahtlema, kas on võimalik küllaldane täpsus, kui ei osata külastatava rahva keelt. Kuid õieti ei kuuluigi teose hindamine sellelt vaateko-

halt käesoleva ülevaate raamidesse; seda aga, mida jälgitakse ses kirjutises, leidub Lindel õige vähe, — küllap eeldusel, et meil Kesk-Euroopa elu-olu tuntakse niigi küllalt hästi.

*

Milliseid väljavaateid avab käesolev materjal reisukirjeldise tuleviku suhtes? — võiks küsida lõpuks. Aga nagu tohiks olla juba selgunud eespoolsest, esindab 1930. a. toodang peaaegu niisama palju eri sihte, kui palju on eri teoseid. See on suuremalt osalt juhuline materjal, mille põhjal vaevalt võib teha kindlamaid järeldusi. Kui kõnelda traditsiooni loomisest reisukirjeldise alal, siis võiksid vahest anda sugemeid traditsiooni aluseks ainult Friedebert Tuglase ja Karl Rumor-Asti teosed — muu laiendab geograafilisi, ajaloolisi jne. teadmusi elavamal kujul kui tavaline õpperaamat. Kuid ka Tuglasest ja Rumor-Astist kõneldes ei tohi unustada nende kirjandusvoolulist kuuluvust. Igatahes ei kannan nende reisukirjeldisi praegu valitseva kirjandusliku kooli — realismi — maailmavaade ja elutunne, aga võib-olla ongi asjatu oodata täisverd realistliku reisukirjeldise sünni, — nii kinni on realist kodustes elamustes ja koduste probleemide lahendamises.

Oskar Urgart.

Kirjanduslik ülevaade.

Knut Hamsun: Müsteeriumid. Romaan. Norra keelest M. Reiman. Noor-Eesti kirjastus (1929). 299 lk. Hind 4 kr.

Knut Hamsun: Viimne rõõm. Romaan. Norra keelest M. Reiman. Noor-Eesti kirjastus (1930). 171 lk. Hind 2 kr. 75 s.

Juba teist aastat lebavad mu laual nood kaks Hamsuni eestist, kuid ei ole nagu eriliselt meelitanud lugema neid praegusel ajamomendil ja praeguste isiklike maitse-eelduste juures. Pole lootust, et leiaksid arusaamist kõik nende teoste, iseäranis „Müsteeriumide“ stiilikalduvused. Tõenäoliselt on siis küsitav, kui õige aeg on praegu Hamsuni varasema eepika tõlkimiseks. Isegi nii silmapaistev ja pingeline teos kui „Müsteeriumid“, mis vastavalt häälestatud tunde- ja mõtteviisi juures õhutaks südame ja meeled hõõguma, jätab nüüd oma puhtaksviljeldud ekstsentriskaga võrdlemisi külmaks, kui mitte ei põhjusta kohati koguni iroonilist suhtumist. Mitte nii halb pole teise raamatuga. See erinebki esimesest päris põhjalikult. Selle laadiks on mingi kainenem impressionism, see on põimitud tänapäevaste ja meilegi huvitavate probleemidega, selles on asjalikku skepsist ja reaalsemat hingeelu.

Ei kavatse siis raamatutel praegusel puhul pikemalt peatuda, vaid piirduda lühida iseloomustamisega.

„Müsteeriumid“ on järjekorralt teine ilukirjanduslik teos Hamsunilt, ilmunud 1892, ja tähendab viimse võimaluseni aetud, koguni ülekrüvitud impressionismi. Olgugi kirjutatud kolmandas isikus, on see minaromaan varjatud kujul, otsekuu peategelase üksikkõne, suur enesepihtimus. „Müsteeriumid“ on Hamsuni romaanidest vist küll kõige sisu- ja vaheldusrikkam, üliküllane piltidest, ideedest, eluvaatekohtadest, kokkumatuist seisukohavõttudest kõigi võimalikkude küsimuste kohta. See on noorusliku ja tungleva jõu, Hamsuni isikliku tormi ja tungi teos. Siit kõneleb haruldaset puhtakoeline kunstnik ja erakordselt artistlik loojaisiksus. „Müsteeriume“ on nimetatud kõige ebakodanlisemaks raamatuks skandinaavia kirjanduses.

Tolle romaani iseäraline ning originaalne peakuju, kes kerkib 12. juunil 1891 järsku esile ühes Norra sadam-väikelinnas ja kelle eluloost saame teada lõpmata vähe ebamääraseid andmeid, on omakeetee uunikum: täielik ekstsentrik ja neurasteenik hallutsinatsioonideni, kelle teod on otse väsitavalt ebamõistlikud, kes on elujanuline, täis paradokse, sädelevat vaimukust, nõretavat andekust. Hingeeluliselt täiesti ustav terviktüüp ning ise peen psühholoog. Nagel'is peitub suur kunstnik, kuid õnnetuseks ei suuda ta ennast loometööks koondada. Ta tuhanded tujud haihtuvad õhku, tihenemata koospidavaks kunstiteoseks. Ta särab seetõttu ainult kuldsuise sõnannniga, millega sihhib kaasinimeste üllatamisele, samuti nagu tujukate tegude ja iseäratseva välimusega. Ta pole loomulikult mingi tahtetüüp. Omab küll tugevaid mõistuslikke kalduvusi, kuid on põhiliselt instinkti- ja impulsi-inimene. Asub alalises vastasrinnas kõigi ja kõigega, mõnitab iseäranis väikekodanlust ja pärimuslikku. Ta esindab mingit „aristokraatlikku liberalismi“, mis näib kujunenud olevat osalt Nietzsche ülinimese-õpetuse mõjul, kuid põhiliselt oli see Hamsunil enesel veres ja sai toitu kogemustist Ameerikas ja väikekodanlises Norras. Täielik tasakaalutus ja piiritu individualism astuvad tas käsikäes. Üllatavalt ilus on ta armastus. Ta loomuse imeline haarav lürism võlub Dagni, kodanlise pastoritütret. Siin tajud tõelise, isiklikult läbielatud armastuse valu, mida Hamsun vist vaevalt on suutnud ületada „Viktooria's“. Ent olles rännuaastate kangeline, juuritu kodumaal ja seetõttu juba traagiline äärmuseni, võimetu mingiks kodanliseks elukutseks, sama vähe abieluks, oli ta armastus teostamatu maistes piirides ja enesehävitus tundub paratamatu või vähemalt arusaadava lahendusena.

Nagel on keerukas ja kõiges oma tasakaalutuses imponeeriv tüüp. Ta olemus ei tundu tehtuna ega pingutatuna, vaid on vahenditu ning sugestiivne. Seepärast mõjustab see tugevasti, iseäranis ajajärgel, mil seesugune elutunne on enam moes, noorte meeste ekstsentrilisi kalduvusi. Seda enam, et Nagel on oma laadis haruldasel määral puhtaksviljeldud tüüp.

„Müsteeriumid“ tähendavad niihästi vastava ajajärgu ja elutunde kui Hamsuni kui kirjaniku loomingu tippest.

„Viimne rõõm“ kuulub tunduvalt hilisemasse järku (algkeeles: „Den sidste Glaede, 1912), viimase osana triloogiast, mis algas jutustisega „Sügistähtede all“ (1906) ja jätkus samažaanrilise teosega „Rändur mängib sordiiniga“ (1909).

Eelkäänud jutustiste teenistust-otsiva töömehe asemel on „Viimse rõõmu“ hulkuvaks peategelaseks kirjanik ise varaka, „ületoideldud, edust ning õnnest uimase“ aastates mehena, kes ometi säilitanud nooruse vagabundlikud kalduvused ja elab talve üksikus laane-

hüüdis. On rõõm tänapäeva-silmaga vaadata seda hügieenilist lahendust (oma isiklikus kirjanikukujus) vaimuinimese kardetavale, neurasteensusele viivale ühekülgsusele, mis iseäranis drastiliselt avaldus just autori enda „Müsteeriumes“. See „Paanist“ algav jõuline ja karge loodusetunne, see sisse-elamine kõigisse surnud ja elava looduse avaldusisse, kultuurist eemaldumine looduse rüppe koos loodusliku primitiivsuse, alginstinktide ja meelerõõmude rõhutamisega — see on teine ja eelmisele vastandlik, samuti iseloomulikult hamsunlik joon, ühevõrra puhtaksviljeldud ja seetõttu sugestiivne, mille mõju jälgi ei puudu meiegi kirjanduses.

Minategelane elab laaneonnis, hiir seltsiks, ümber metsad hulkumiseks ning puhas, õrn lumi; ise eriteadlane kõigis looduse asjades. Ent kevad läheneb, rahutus kasvab, tekib igatsus inimeste järele, fantaasia hakkab punuma kahekõnesid, „suu hakkab ringutama“. Nii läheb ta oma talvekoopast veerema, peatub mäestikupansionis, kus tutvub rea inimestega, kellest jälgib iseäralise huviga preili Ingeborg Torsen'it ja Solem'it, kes niiviisi kasvavad ta jutustise esirinda. Solem — hulkurtööline, nooruslikult häbematu, tugeva vitaalsusega ja hakkaja, kogu asutise Don Juan. Pansionielu ühetoonilisus tõukab inimesed otsima hurma ja naudingut. Preili Ingeborg — 27-aastane õpetajanna, kes sooritanud ülikooli- ja kutse-eksamid, kes topitud täis teadmusi ja kes ometigi midagi ei tea. Tujukas. Vallandatud. Igatseb meest, kodu, last. Rabeleb sihita. Andub Solemile, kelle toores ja mehelik kiring ta vangistab. Siis lahkub pennita komejandiga matkajana pansionist. Kuni abiellub noore talupoja ning puusepaga ja asub õnneliku ema ning perenaiesena maale. Jutustise minategelane on vana mees, üle kuuekümnepäevane, ent temaski, endises tuisupeas, hakkab punane raud veel õhkuma sügise hädaohiliku hõõgega preili Ingeborgi suhtes, kuid ta on teadlik oma east ning püüab piirduda märgenduse, vaatluse ja sümbolitega. Raamatus on rohkestigi sümboolset keelt. Sest autor sihhib kuhugi, sihhib õieti mitmele asjale.

Tal on kõige pealt arveid õiendada „Sinaga“, kellele raamat on läkitisena kirjutatud, „uue vaimuga Norras“ — ta mõnitab seda tõusikusüdamega põlve, kes kadestab ande, „sest ta ise pole midagi“, mõnitab uut, välist, anglosaksi vaimu ja kaitseb väheseid tugevaid talente; nimetab uut vaimu katkuks ja ütleb kirjutavat katku ajal — ta ei suutvat katku seisma panna, kuid lubab teha kõik, mis võib, selle vastu ja usub, et see kord peatub.

Ta leiab, et Norra peaks orienteeritud olema mitte Inglis-, vaid Saksamaa poole, sest anglosaksi kultuur olevat mäda. Ta väljendab oma varjamatut halvakspeanemist inglise hoolimatuile turistidele ja üldse turismile Norras, karikeerib inglasi, osutab turismi demoralisatsioonile, mis avalduvat ses, et töö ja maavarade kasustamine jäetakse hõlpsa teenistuse lootuses kõrvale, kuid liigne võistlus toob siingi ruineerimise, pealegi olevat turism üldse loge ja tujukas äri. Ta räägib pansionide jõudeelu perversiteedist ja soovib, „et meie järeltulijad oleksid targemad meist ega laseks kauem nakatada endid turistideliikumise demoralisatsioonist“.

Tal on rahulolematust ka naishariduse korraldusega Norras: ülikooliharidusega naised võõrduvad tööst, jäävad verevaeseks, tasakaalutuks, rumalaks suurest koolitarkusest, saavad siis mõnekümnekroonilise kontorikoha, võlgnevad ja virelevad. Naistele poleks vaja haritud kutseid, vaid kodu. „Õige plika peaks abiel-

luma“, saama naiseks, emaks; nii oleks ta õnnistuseks iseendale ja teistele. Ta laseb oma seisukorda traagiliselt tundvat Ingeborgi öelda: „Oleksin tänulik nüüd ükskõik kui väikese kodu eest, kui see oleks vaid minu oma.“ Eks ole ometi ajakohased mõtted!

Siit loeme veel mitmeid muid arvustavaid või positiivseid mõtteid Norra isamaalistest küsimustest ja märkame, et selle romaani kaudu läheneb Hamsun oma hilisematele maaeluromaanidele. Nii siis endise subjektivismi ja individualismi asemel tunduvat enam ühiskondlikku vaateviisi, moodsat elutunnet ja elulähedust.

Peale muu räägib see raamat õige avameelselt autorist enesest. Tema vastu oldavat nüüd koleviisakad. Nüüd, peale 50-ndaid aastaid, ei vääriivat ta seda. Ta oleks pidanud leidma tunnustust nooremil aastail, mil seda väärís. Peale 50-ndaid aastaid ei kirjutatavat ligilähedaltki nii hästi kui enne seda. „... olen teinud omapärast kirjanikutööd ja paremat kui suurem enamik. Kuid see ei ole õieti nii väga minu teene, sest sündisin anniga selleks.“ „Sellevastu on minu eluviis sadendanud minnu tähendusriikka sisu, mille vastu võin küll nõuda respekti, see on mu enda teene.“ Kirjanik soovib mitte aupaklikku vaikust ta tulekul, vaid et öeldaks: „Istu maha, vananev vanamees, ja ole meiega. Kuid ära varja meid oma vanadusega ega takista; sul on olnud sinu aeg, nüüd on meil...“

Mis on siis see viimne rөөm? See on kummalgi peategelasel isesugune. Minategelasele on see „istuda metsas üksinduses, pimeduse laotudes mu ümber“, aga see tähendab talle ka muud. Ingeborgile on see „viimne rөөm“, „ainus rөөm“ lapsed, keda ta soovib enesele palju, palju, et nad seisaksid pikkuse järele reas kui oreliviled.

Teose pearөөhk näib asetatud eespool-näidatud ideede lahendamisele ja eeskätt naiskangelase juhtimisele positiivsesse ellu. Kuid autor ise väidab, et on soovinud kirjutada inimesist üldse. Enam peidetult olevat ta jälginud seitsmendat aastakümnet alustavat rauka ja andnud aru ta lähenemisprotsessist.

Kui „Müsteeriumid“ on ehituselt tihe ja organiseeritud, siis on „Vaikne rөөm“ muretu lülimine kindlama kavata. Nagu päeva-raamat, sõnumik. Autor ütleb ise: „Mu hing kisendab igavusest iga jõulu eel ühesuguste raamatute üle, kirjutatud ikka ühel ja samal viisil.“ Mөөnab ise, et on „kogunud ühte raami nii palju ebauhtlast“. Kui oled kaua hoidunud inimesist, „siis lubad enesele korraks jälle selle pahe, et räägid, räägid: oled nii värske ja pääs on sul tuhat kõnet“. Ent kuidas Hamsun ka ei kirjutaks, huvitav on see igal juhul. „Müsteeriumide“ püsivat väärtust pole „Viimsel rөөmul“ teps mitte.

Pole olnud mahti algteoste ja küllaldase keeleoskuse puudumisel tõlkeid revideerida. Kõike mõeldavat täust nad igatahes ei esita. Juba laused: „Ei kunagi oma näruses elus ma polnud näinud säärast tervitust“, „tõma ja järeleandlik nagu pärast karistust“, „ükski võõraid koeri ei sattunud sisse“, „nimetas end ise erik-poisiks“ jm. panevad kaksipidi mõtlema. Jääb ka mulje liialt aru-pärasest tõlgendusest. Siiski näib ümbersõnastustöö olevat üsna rahuldav.

August Palm.

August Alle: Ummiklained. Eesti Kirjanikkude Liidu Kirjastus 1930.

„Ummiklained“ — see on masendav dokument ühe mõtteviisi ja elutunde pankrotist, värsistatud küll võrdlemisi hilja, sest kõnealuse mõtteilma varisemine algas juba kümmekond aastat tagasi. Samuti pole Alle esimene, kes on kirjutanud uusromantilise elutunde ummikusse sattumisest, vaid ka Marie Under'i „Hää! varjust“ (1927) ja Henrik Visnapuu „Puuslikud“ (1929) kõnelevad sest-samast, kui piirduda ainult paari näitega.

Kuid Underi ja Visnapuu kõrval teenib August Alle tähelepanu sellega, et ta erilise sirgjoonelisusega on püüdnud rakendada tegelikkude ellu uusromantilist maailmavaadet siurulisel arenemistasmes. Erakordse meheliku vitaalsuse tõttu pole sel kirjanikul üldse mingit teravamast vahet teooria ja tegelikkuse vahel, nagu see on suuremal osal teistel, naiselikult passiivseil luuletajail. Alle maailmavaatelised veendid arenevad rööbiti ikka-värskete tegelikkude kogemustega ja karastuvad elus, tõsi küll — elus, mis on kitsas ja teatava spetsiifilise ilmega, mis on alkoholi- ja higilõhnaline. Ses mõttes on Alle oma suunakaaslastest võrreldamatult elulähedasem, tema elamused konkreetsemad ning drastilisemad. Ja selle tõttu võivad Alle värssid oma vormilisele krobelisusele vaatamata mõjuda märksa tugevamini kui Underi või Visnapuu nüansirikkad ja vormipeened, kuid tihtipeale väga abstraktsed laulud. Ta võidab oma konkreetseusega lugeja usalduse ja kuigi ta võib näida naiivsemana ja pinnalisemana kui teised, siis ühel hoobil ka sama võrra ausamana ning ehtsamana. Aga kõige selle tõttu kasvab ka Alle luuletistekogu kui dokumendi tähtsus, just selle tõttu kõlbab Alle oma luuletajaisiksusega sümboliseerima paremini kui keegi teine ajastu saatust ja just Alle poolt pakutava materjali najal võime hinnata kõige õigemini uusromantilise elutunde praktilist eluväärtust.

Alle uue luuletistekogu vaatlemisel sobib kõige paremini lähtekohaks „Tuulte teedel“, pihtimuslikku tähendust omav luuletis, milles kajastub selgemini kui kuski mujal kandvate meeolude areng.

Aastast aastasse on peetud pidu ja joodud jootu, on lastud uljal verel end vedada ühest meeltelõbust teise:

„Kaabu kuklan, hõlmad lahti,
põletaden elutahti,
suisa uitnud tuulte teedel
päevast päeva,
aastast aasta
läbi lillede ja saasta.“

Hea oli olla õlleleitsakus, mingitud naise palav käsivars ümber kaela, kui

„laul rõkkas ja ürgas pill,
vene tants käis kükakil.“

Aga ükskord jõutakse sellise elutehnikaga paratamatult olukorranj, mil kõik, mis põleda annab, on põlenud läbi, mil kõik paistab tühisena ning mõrudana, ja lõpptulemuseks on lohutamatu pessimism:

„Aga kõik on viimaks mõru,
keelel kasvab sapitõru,
kõri ümber umbne võru,
südamesse vürtsipood!“

Seda ummikut, millesse on satunud sel kombel, sümboliseerib suurepäraselt luuletis „Surnud veed“ 1—3. Ent see masendab ka lõplikult väljapääsuteede täieliku puudumisega. Just selles peitubki siin sügavaim traagika, et see elutehnika, kui ta kord juba omaks on võetud, sunnib paratamatult minema ikka edasi: „Ikka püstipäi, lõbumaja koduvääl“ Ei aita isegi see, kui aja kestel kujuneb objektiivsem suhtumine ja Alle kombel puhuti võib juba ironiseeridagi!

Siiski, ühte pääseteed osutatakse ja see on — surm. Sellele vihjatakse luuletises „Surnud veed“, aga veel selgemini kõneldakse sellest lahendusvõimalusest luuletises „Puurin“:

„Vikatimees, vikatimees,
kas teha sulle
üks väike sürpriis?..“

Nii siis isegi sellisel vitaalne luuletaja nagu August Alle ei leia erinevat lõpplahendust sellest, milliseni jõudis Marie Under kogus „Hääl varjust“.

Otse traditsioonipäraselt on otsitud senini meie masendusluule tekkimise põhjusi kõige pealt ühiskondlikust elust ja on tõlgendatud ummikut luulekirjanduses ummikuga ühiskonnaelu korralduses. Seejuures pole üldse lähemalt analüüsitud luulet maailmavaateliselt ja elutundeliselt, peaarõhk on langetatud enamasti vormilistele arutlustele ning viimaste najal on järeldatud luules endas olevat kõik korras. Kahtlemata ongi kümne viimase aasta jooksul meie luule tõusnud vormiliselt võrreldamatule kõrgusele, kuid sisuliselt tugineb ta üldjoontes samadele alustele, mis maksid kümnekond või rohkemgi aastaid tagasi. Igatahes on sisuliselt võttes meie proosa jõudnud luulest kaugele ette. Ja juba üsna kerge vaatlus sel alal sunnib toonitama vastupidiselt üldarvamusele, et meie luule sisulises vindumises ja üldises pessimismis pole ühiskondliku elu ummikul või mitteummikul üldse mitte mingit osa. Meie luule meeleoluline depressioon oleneb täiesti luulet kandvast elutundest enesest. Sest olgu ühiskondlik kord milline tahes, elupõletaja põleb varem või hiljem igal juhul läbi ja otse loodusseaduste paratamatusega tekib kassiahastus. Kas hea või halb — uusromantiku maailm on ju tema enda loodud.

Sellepärast puudub ka psühholoogiline usaldatavus mõningail katsetel, otse luules süüdistada ühiskondlikku korda. Nii näit, valitseb täiesti võlts toon Alle süüdistuslaulus „Häire“, mis adresseeritud „suurtele härradele“:

„Suured härrad,
kas te ei näe,
et taevas on madalam, hallim
kui iialgi enne?“

Sest kui Alle pea kohal ongi taevas madal ja hall, siis pole selles kindlasti mitte süüdi ei ükski „suur härra“ peale luuletaja enda. Muidugi pole sellega tahetud ülistada praegust ühiskonna-elu ideaalseks, on tahetud vaid öelda, et õiguse ühiskondlikes küsimusis kaasa kõnelda ja süüdistada annab hoopis teissugune elutunne ja kindlasti on siis ka tulemused veenvamad.

„Ummiklainete“ kahes esimeses osas („Surnud veed“ ja „Tuulte teedel“) leiduvad kümnekond luuletist liiguvad eespool-käsiteldud meeleolude piirides ja on enamikus väga sugestiivsed ning vormigi poolest sel määral õnnestunud, et viimane ei kisu lugeja tähelepanu elamuste jälgimiselt kõrvale. Erandlikumana kerkib meeleoluliselt

teiste hulgast esile ainult „Nägemus“, paganlik-romantilist kehaimeetlust tõlgendav luuletis. Üldiselt aga moodustavad need osad ühtlase terviku ning annavad luuletistekogule olemasolu-õigustuse.

Kimp sügislaule „Sügisvarjude vahel“ jääb eelmiste kõrval varju. Näib, nagu ei sobiksi Alle temperamendile kitsalt-lüürilise looduslaulu laad. Ja tõepoolest muutubki luuletaja sugestiivsemaks, kui ta lihtsamaisse loodusmeeleoludesse sisse saab põimida dramaatilismaid elamusi. Esimeste osadega on looduslaulud veel teataval määral seoses oma melanhoolse põhitooniga, aga neile järgnevatil epigrammidel ja eepilisel „Arkailisel poemil“ puudub side luuletistekogu kandvate osadega täiesti. Tervikulist muljet viimased aina hajutavad, kuigi, mis puutub epigrammidesse, ei puudu tabavus iseloomustamises ja sõnastuses. „Arkailine poem“ on aga ühtlasi ka õige nõrk asi, nii sihi ebamäärasuse kui ka vormilise abituse tõttu.

Nii on siis „Ummiklained“ õige ühtlusetu teos, mitte ainult hoopis erilaadsete asjade ükssteise kõrvale paigutamise tõttu, vaid väga ebatasane ka üksikute luuletiste väärtuse poolest. Kuid oma paremais osades on see, nagu juba öeldud, väga veenvaks ja hästi kujundatud tõendiseks äärmus-romantilise elutehnika ummikusse jooksimisest. Et August Alle seejuures on kannatanud rohkem kui teised, see oleneb ainult tema ausamast ja otsekohesemast rakendustahtest. Aidata ei saa siin aga mitte millegagi. Parimal juhul võid tunda vaid kaasa; veel parem on aga sellestki loobuda, sest luuletaja ise sallib just seda kõige vähem:

„Jätke rahule mu hing,
ärge sügase mu südame paiseid
oma inimliku halemeelsuse
kaheharulise keelega!“ („Suum cuique“.)

Oskar Urgart.

Ühest plagiaadist.

Mats Mõtslane: **Hilda Kõrevares**. Noor-Eesti, Tartus 1928. 375 lk. Hind 4 kr. ja 4 kr. 75 s.

Bernhard Kellermann: **Der Tor**. 1922. S. Fischers Verlag. Berlin. 41. bis 46. Auflage.

„Eesti Kirjanduse“ s. a. 1. nr-is on A. Kurlents puudutanud faabulat ühest Mats Mõtslase teosest, rõhutades selle sarnasust samalt autorilt tõlgitud P. Romanov'i novelli omaga. Käesolevate ridade otstarve on samuti osutada ühele Mõtslase patustisele, kuid raske-male, nimelt plagiaadile.

Üldse armastab Mõtslane oma teosesse põimida lisandeid, vaatamata nende päritolule. Nii on ta „Hilda Kõrevareses“ ärimees Erikson'i suu läbi edasi andnud juba koolilugemikest tuntud J. V. Jannseni „Albikära Antsu“ loo (vt. „Hilda Kõrevares“ lk. 200—201). Samuti julgen väita, et anekdoodest, mis esinevad Mõtslase kõnealuses raamatus (lk. 359, 360, 366—368), pole ükski Mõtslase algupära, vaid need kõik on isegi trükkis avaldatud.

Mainitud patukesed pole siiski põhjastanud käesolevat kirjutist. Tahan pikemat käsitella Mõtslase „Hilda Kõrevareses“ esinevaid tõlgelaene, mis tehtud B. Kellermann'i teosest „Der Tor“.

Ei või öelda, et võrreldavate teoste sisujooned kuidagi ühtiksid.

Kellermann'i romaan „Der Tor“ on Hamsun'i mõju all loodud loodusejüngri Richard Grau elulugu, nimelt ta astumine vikaariks ühte väikelinna, elamine seal, ekstravagantne käitumine, armumine

ühte neidu ja kihlumine teisega (et viimasele, kes on vigane, valmistada heameelt), pruudi surm, siis paar peatükki üpris kõrget stiili ja toredaid looduspilte, — Grau on saanud teada, et ka ta armastatu — Adele — teda armastab, pettumus, kui ilmsiks tuleb, et Adele armastab liiga palju mugavat elu, kui et ta võiks rahulduda abielust vaese vikaariga, haigus, surm.

Mõtslase romaani sisuks on aga noore kogemusteta neiu võitlus tööpuuduse, pealetükkivate ärimeeste ja avaliku arvamusega, võitlus, mis lõpeb Hilda ootamatu võiduga igal frondil, kuna ta teeb hea partii — abiellub magister Kalmetoga.

Nagu näha, pole sisu üldjoonis kokkusattumusi.

Võiks mainida vaid ühist ideed — avaliku arvamuse hülgamist. Ent kui Hilda teeb seda olude sunnil (teose lõpposas leppimine täditütrega ja seega kogu avaliku arvamusega), siis Kellermann'i teose kangelane teeb seda seltskonnaga sobimatuse, seltskonna alahindamise tõttu, sihilikult.

Siit oleks aga võimatu väita, et Mõtslane on kirjutanud oma teose Kellermanni idee mõjul.

Leidsin aga Kellermanni teoses kohti, millega on Mõtslase teoses üks koht äärmiselt sarnane, paiguti isegi sõna-sõnalt; see on nimelt unenäo- ehk ulmaepisood. Sellest aga hiljemini. Enne osutaksin mõnele sarnasusele, mis näidaku, et Mõtslast on teose kirjutamisel mõjutanud Kellermann'i teos ka väljaspool hiljemharuteldava ulma-episoodi piire.

Võrreldagu näiteks järgmisi pilte:

„Hilda Kõrevares“, lk. 239:

Taevas tõuseb iga päevaga kõrgemale ja omandab sügavsinisema helgi, pilved muutuvad valgemaks ja kergemaks ning maa mustemaks. Aedades lavalavad musträstad ja põldudel lõokesed — kevad on oma rännakul kohale jõudnud ja kaasa toonud elu ja liikumise looduses ja ka inimeste südameis.

Kellermann on öelnud seda, mida kirjutab Mõtslane, palju lähemalt, sealjuures ka plastilisemalt ning mõjusamalt. Mõtslase mage lõpposa ainult nõrgendab väljendise mõju.

Veel üks kõrvutis:

„Hilda Kõrevares“, lk. 239:

Hilda Kõrevares istub oma toa avatud aknal, mis suubub aeda. Ta kuulab musträstaste lakamatut vilet ega väsi vaatlemast nende askeldust pesade ümber. Ta naeratab, kui üks rästapaar tuleb pesaehitamise materjaliga ja teise puuri juures juba kollased nokakesed sirutuvad söögi järele ja sädistavad kannatamatult tühja kõhu sunnil, kui emalind jõuab kohale ussikestekandamiga.

„Der Tor“, lk. 356:

Der Himmel wurde höher und blauer, die Wolken weißer und schwebender, im Garten schrien die jungen Stare.

„Der Tor“, lk. 357:

Sie lag ruhig da und horchte auf das Gezwitzcher und Pfeifen der Stare. Sie lächelte, wenn die Starenmutter geflogen kam, eine Fliege im Schnabel, und all die kleinen gelben Schnäbelchen der jungen Stare in dem runden Loch des Kobels erschienen und ein kreischendes ungeduldiges Geschrei erhoben.

Kui käesolevaile katkeile lisada veel mõned vähemtähtsad lühikesed sarnasused, siis oleks see kõik, mida on käesolevate ridade kirjutaja leidnud väljaspool ulma-episoodi Mõtslase teoses Kellermannist mõjustatud.

Eelnimetatud ulma ümberjutustis aga on koht, kus Mõtslane lehekülgede kaupa on tõlkinud Kellermanni teost ja kaunis täpsasti — toiming, millise läbiviimine on kirjanikule küllalt riskantne.

Mõtslane on Kellermanni ulmafabula, millise edasiandjaks on Kellermanni teoses Richard Grau, peategelane, suhu pannud magister Kalmetole. On ainult kaheldav, kas Kalmeto taoline isik uneski võiks näha selliseid kauneid pilte, — seks on ta hingeliselt liiga jämedakoeline.

Sarnasus on ilmne juba jutustamiskohtade kirjeldis:

„Hilda Kõrevares“, lk. 243:

Ja vaadake, kui huvitav näib raudtee oma laternate ridadega — nagu mõni rongikäik tõrvikutega.

Või võrreldgem Kellermanni ja Mõtslase ulmajutustiste algusi:

„Hilda Kõrevares“, lk. 243:

Nägin end ääretul aasal ja umbes sellisel ööl, nagu täna, vaiksel ja soojal kevadööl.

„Der Tor“, lk. 349:

Einige Lichte flimmerten und wo der Bahnhof lag, blinzelte eine Reihe von Laternen wie der Leichenzug eines armen Mannes.

„Der Tor“, lk. 349:

„Jene Frau und ich,“ begann Grau, „gingen über die Heide, es war graue Nacht und ganz still.“

Ja edasi samul lehekülgedel:

Oli nimelt hommikupoolne öö. Oli samuti vaikne, õieti veel vaiksem kui praegu, ehk küll praegugi tundub, nagu oleks vaikus ainsamaks heliks muutunud. Õhk oli karge, nagu alati vastu hommikut, täis rohtude ja lillede aroome.

Es war fahl wie jetzt, nur daß es dem Morgen zuing, es war aber stiller als jetzt, obgleich hier kein Lät zu hören ist. Trotzdem war es stiller. Die Luft war kühl, so wie sie ist, wenn der Morgen nahe ist, sie war gewürzt von all den Kräutern und Blumen, die in der Heide blühten.

Algavas ulma ümberjutustises on sarnasus nii suur, et see otsekohe selgub tekstide mistahes osade kõrvutamisel. Erinevus on vaid selles, et Kellermanni teoses haruteldav koht on ainult lõpposa pikemast ulmast (algusosa on esitatud Kellermanni teoses lõpposast eraldi). Mõtslane on tõlkinud teise poole Kellermanni ulma-episoodist. Kellermanni ulma osa, millega võrdlen Mõtslase ulma, algab hetkest, millal jutustaja kõnnib väljal tundmatu naise, Mõtslase kangelane aga jalutab hetke üksi ja alles siis leiab enda kõrval tundmatu, salapärase naise.

Kellermann leiab ses ulmanaises sarnasust jutu naiskangela-sega, samuti ka Mõtslane. Erinevus on ainult sarnasuse määras:

„Hilda Kõrevares“, lk. 245:

Tal oli palju sarnasust teiega.

„Der Tor“, lk. 349:

Wir gingen schweigend dahin, jene Frau, mit der Sie eine leichte Ähnlichkeit haben, und ich.

Siis algab plagieering. Kuna haruteldavad osad haaravad ruumiliselt kumbki umbes neli lehekülge, siis ajakirja ruumi säästmis-

seks hoidun mõlemate tekstide esitamisest tervena ja püüan lugejaile esitada ainult iseloomulikumaid osi. Mõlemate tekstide samasid kohad olen asetanud kõrvuti. Kus ma aga tekstide esitamise asemel piirdun sisu ümberjutustamisega, seal käsitlen mainitud ulma-episoodide piirides kõiki osi, ka erinevaid (neid on õige vähe). Seda nimelt selleks, et lugejaile pakkuda võimalikult selge ja detailne ülevaade sellest, kui kaugele ulatub Mõtslase plagieering haruteldava ulma piires.

„Hilda Kõrevares“, lk. 244:

Äkki kohises meie peade kohal kui tuulepuhang ja avanes ilusaim taevalik tulestik meie imetlevalle silmle — miljonite miljonid tähti siirdusid taevavõlvilt tuliste jugadena silmapiiri tahta.

Oli kui hämmastavalt ilus sädemete meri meie peade kohal, millist ma eales ei ole näinud.

„Oota“ — ütles naine mu kõrval ja näitas ülespoole ja jälle helkis taevast miljardite tähtede kustuvast valguses.

See kestis kaua, ent tundus ainsa hetkena — nii võluv oli see näha.

Ent viimaks see ometi lõppes ja mõtiskledes vaatasime ülespoole, oodates uut tähtede tuletikku.

Mu süda tuikas ja veri kohises kõrvus sellele ilule mõeldes, millist äsja olin nautinud.

Edasi püüan anda järgneva osa ulma sisu, nagu ta areneb mõlemal kirjanikul. Osad, mis puuduvad ühel haruteldavast teosest, on sulustatud ja märgitud, kellele kuulub erinev osa.

(Muutub kahvatuks nagu enne tähesadu — Kellermann.) Ulmanaine küsib jutustajalt, kuidas meeldis nähtu. Küsitatu ei suuda midagi vastata ja ainult nikutab päaga. Kui jutustaja hetkeks vaikib, küsib naistegelane, kellele ulma jutustatakse, kuidas edasi juhust, ja jutustaja jätkab:

Jutustaja kõnnib koos ulmanaisega ja talle näib, et juba lõpumatut aega.

Ta tunneb end olevat õnneliku. (Naine kõneleb lahkesti, ent jutustaja ei mäleta enam, mida — Kellermann.) (Iial pole jutustaja

„Der Tor“, lk. 349—350:

Plötzlich begann es zu sausen über unseren Häuptern und ein Heer von Sternschnuppen, ein ungeheurer Regen von Sternschnuppen jagte blitzschnell über den Himmel und verschwand hinter dem Horizonte.

Es waren Milliarden von Sternschnuppen, der ganze Himmel war fegendes Feuer. Ich erschrak, denn ich hatte niemals so etwas Schönes gesehen.

Warte, sagte die Frau an meiner Seite — und wieder fegten Milliarden von Sternschnuppen über den Himmel.

Diesmal dauerte es lange Zeit, endlos schien der goldene Regen zu sein.

Endlich hörte er auf und die letzten Funken versprühten am Horizonte.

Mein Herz schlug heftig, ja es schlägt jetzt sogar bei der Erinnerung an dieses schöne Schauspiel, das schöner war, als alles, was ich im Wachen und im Traum gesehen habe.

näinud veetlevamat naist — Mõtslane.) Ta pole iial kuulnud mahe-
damat häält, kui on sellel naisel, iial tundnud õrnemat käsivart oma
käel kui selle naise oma. Ulmanaine on väga veetlev. (Ulmanaisel
on sarnasust jutustaja südamedaamiga, s. o. sellega, kellele ta ju-
tustab — Mõtslane.)¹⁾ (Keskustellakse võõras keeles, ent jutus-
taja taipab edasi kõike. Maa on nii pehme, et astumist ei kuuldu —
Kellermann.) Rännak läheb edasi üle lillelise aasa. Alles nüüd
näeb jutustaja, kõndides ulmanaisega, milliseid lilli leidub aasal —
nii väikesi kui suuri, lihtsaid ja toredaid.

Ent imelik — jutustaja näeb ulmanaise kaasas lillede vaimegi.
Need istuvad õiekarikas, neist on täidetud kogu õhk. Nad hõlju-
vad üles-alla.

Jutustaja avaldab ulmanaisele oma imetlust selle kauni nähtuse
üle (ja haarab koguni jutustise kuulaja käe — Kellermann). Ulma-
naine naerab vaikselt ja ütleb, ta olevat unustanud, et ta kaaslane
(= ulma jutustaja) on pime ja rumal inimlaps, kes ei tea, et kõik
on täidetud nähtamatuist olevusist. (Jutustaja näebki ulmanaise
kaasas enam kui muidu — Mõtslane.)

Nüüd järgneb veel üsna pikk rida ühtivaid tekstikohti („Hilda
Kõrevares“ lk. 246—248 ja „Der Tor“ lk. 351—353).

Tahaksin lõpuks puudutada veel üht kohta Mõtslase teosest.
Kuna siiani võis konstateerida plagieeringut, peatugem nüüd lauses-
tikul, mis puudub Kellermanni teoses. See koht leidub „Hilda Kõ-
revarese“ 248. leheküljel ja on järgnev:

„.... Olen seda näinud või kuulnud, või kustki lugenud — ent
minusse on ta jäänud kui tervik ja ma näen seda pilti nii, nagu
oleksin selles ise tegev olnud. Kas teile ei ole juhtunud selliseid
momente, kui imetledes jääte seisatama seni nägemata eseme ees ja
üllatunult usute, et olete näinud seda juba varem? Nõnda on ka
selle unelmaga — vististi olen seda lugenud, ent see on kehastunud
pildiks.“

See osa on kirjutatud selgituseks ulmale, mille algupäratuse ma
juba eespool tõestasin. Selle järgu teises lauses kõneldakse võhi-
võõra pildi tuttavana näimisest. Eks või ju sellele, kes lugenud
Kellermanni „der Tor“i“, näida tuttav Mõtslase ulmajutustis. See
lause peletagu algupära suhtes tekkivad kahtlused. Ent kui lugeja
siiski on veendunud võrreldavate kohtade sarnasuses, astuvad va-
hele esimene ja kolmas lause: Õige, sarnasus esineb! Ent oleks
ülekohtune süüdistada autorit siin kuritahtlikkuses! Kõik sõltub
alateadvusest!

Kui poleks Mõtslane kirjutanud neid lauseid ja keegi tuleks
väitma seda, mis lauseis öeldud, võib-olla soostuksime. Ent neist
lauseist ilmneb, et Mõtslane end on täiesti teadlikult ehtinud võõ-
raste sulgedega.

Ei või öelda, et Mõtslane oleks kasustanud palju võõrast: neli
lehekülge ulmajutustist ja mõningaid ühtimusi väljaspool seda. Tea-
tavasti jätkus „Luigemäe Olli“ autoril küllalt julgust ninapidi ve-
dada tollaseid kirjandusetundjaid terve teose tõlkimisega.

Ent ajad on muutunud, ja on paha, et Mõtslane pole muutnud
oma vaateid kirjandusele. Tänapäeval vaadatakse üle öla juba mõ-

---

1) Mainitud kohale vastav koht esineb ka Kellermanni teoses,
nagu näitasin juba eespool, aga Kellermanni teoses esineb see koht
väljaspool haruteldava ulma piire.

ninga lausekese kasutamisele, olgu alateadlikulegi (Visnapuu ja Schütz'i poleemika „Rahutuse“ puhul). Meie tänase kirjanduse tase on tublisti kõrgem pool sajandit tagasisest ja suuremad on samuti nõuded.

August Sang.

Mats Mõtslane: **Mäng.** Romaan. Noor-Eesti kirjastus Tartus. (1930). 414 lk. Hind: br. 5 kr. 50 s., paberköites 6 kr. 25 s., iluköites 7 kr.

Mõtslase romaanivabrikust sedapuhku väljunud suurromaan „Mäng“ ei lisa erilist meie kirjandusele ega autori enda varasemale loomingle. Pigemini võiksime siin märkida tagasimekut võrreldes 1930. a. kevadel ilmunud romaaniga „Mõrane hing“, mis kajastas autori enda elamusi ja pettumusi rühmeldamisel kümnetes ametites. Ühtlasi peame teisest küljest märkima ometi ka edu käesoleva teosega. Mõtslase senised teosed olid kõik seotud teatud õpetusega. Silma pilgutamata kirjutab ta leheküljed täis põllumajandusest, ühistegevusest ja puhastest karjalautadest. Käesolevas teoses ta seda enam ei tee. Õpetus ega moraalgi pole siin nii pealetükkiv kui varemalt, olgugi käega katsutav ning lihtsamalgi lugejal taibatav.

Inimkarakterid, nende arendamine ja psühholoogiline kujundamine on olnud Mõtslasele alati raskem ja võitmatum ülesanne, millega ta kuidagi ei saa hakkama. Miljöö kirjelduses ja üldises seltskonna kujutamises on ta võimelisem. See ühes rahvapäraselt lihtsa jutustamisoskuse ja keeruka sündmustiku kombineerimise võimega ongi teinud Mõtslase keskpärastele lugejatele otsitavaks maiuspalaks.

Samad põhiomadused ilmestuvad selgesti ka käesolevas romaanis.

Üksikud pildid ja episoodid on hästi tabatud, nähtud ja edasi antud, eriti maaoludest, kus autor on rohkem kodus kui linnas. Parimaks näiteks sellest võiks olla romaani neljandas peatükis viimimine Udriku Hansu laostunud karjamõisas. Mõne asjaliku reaga antakse selge pilt olukorrast ja tragöödiast, mille Hans läbi teinud revolutsiooni ja maareformi tagajärjel. Iga lagunenu hoone ja ese kõneleb lootusetust käegalöömisest ning hingevalust, mille on kaasa toonud varanduse ja sularaha kaotus Vene paberites. Inimesed on selgelt nähtavad ning mõistetavad.

Kahjuks on selliseid kohti romaanis vähe ja olemasolevadki ainult kõrvalepisoodid; võiks öelda — kõrvalekaldumised teose üdisest raamist. Teos ise aga on isikuromaan, pealegi naisisiku oma. Lilli Niiman-Koolman on keskkuju, kellega autor mängib ja kelle ümber paneb ta teisedki tegelased mängima.

Lilli mängib kardetatavat elumängu. Et aga teose nimi on „Mäng“, siis ei maksa karta siin midagi kardetatavat ega katastroofilist. Autor oskab kõik äpardused õigel ajal parandada ja korda seada.

Lilli on rikka taluniku-möldri tütar, kes katsetab kõikidel aladel. Alul õpib ta arstiteadust Peterburi ülikoolis, siis majandust Tartu ülikoolis. Nendest tüdinud, andub ta lauljanna karjäärile ja lõikab seltskondlikel pidudel heatahtlikelt austajailt loorbereid. Lõpuks arvab ta oma ala olevat plastika- ja võimlemisõpetaja elukutses. Seegi on ainult silt ta seiklushimule, mitte aga tõsine veendumus. Kui isa rahakotti pigistavad kehvad ajad, mis takistab

Lilli finansseerimist, jääb ta koju ja võrgutab kuurortide nooblite kavaleride asemel lihtsameelseid talupoisse.

Ühe võrgutatu vabasurm langebki tema hingele, kui ta sellega läbikäimise järsku katkestab ja abiellub metsakaupmehesest miljonäri Koolmaniga. Ent see kõik ei takista Lilli suurejoonelise elumängu jätkamist, sest ta on ju tõeliselt nukk, kes ei oma inimlike tundeid, mis võiksid „armsa poisi“ vabasurma tagajärjel hakata laine-tama ning rahu rikkuma. Enese arvates on ta aga mingi erakordne nähis, poolteist-ülinaine. Kõige selgemini väljendub see tema jutustuses Peterburi üliõpilaspäevilt:

„Mäletan ühe juhtumi, mil pärast õhtusööki minu juures paar-kolm üliõpilast kavatsesid külastada mingit kahtlase kuulsusega kabareed. Ma ütlesin, et lähen kaasa nendega. Neile tegi palju nalja mu kuraas, kuid võtsid siiski mu kaasa. Ja imelik: ma ei üllatanud ega häbenenud kõike seda, mis seal nägin. Mulle meeldis see. Lõbunaised jõid, ropendasid, sülelesid ja suudlesid oma austajaid, kuid minu jättis see kõik külmaks. Olin vaid hirmus lõbusas tujus, kuigi vähe jõin. Kõik nähtu pakkus mulle vaid nalja... Ja see oli naljakas ja uus ja see meeldis mulle, kuid ei äratanud minus mingeid ihasid ega huvi meeste kui niisuguste vastu. Mu kaaslastele meeldis mu ülespidamine ja kuraas ja nad nimetasid mind boi-baabaks (lk. 149).

Esimesed käigud ei jäänud tal viimasteks, kuid mingit mõju ei avaldanud tasse suuremadki mülkad. „Vaatasin seda vaid objektiivse pilguga, ilma et see mu sisemist inimest oleks ärritanud, mu tasakaalust välja viinud või mu häbitunnet haavanud“ (lk. 150), konstateerib ta, ja see peab tõendamagi tema erinevust harilikest naistest, peab tõstma ta kõrgemale harilikest surelikest, lihahimulistest tütarlastest.

Suguline kiring ei tärka tas veel abielunaiseni. Juba enne abiellumist on kokku lepitud, et kumbki elab omaette elu ega sege teise toiminguid. Lilli on mehele ainult ilusaks, kalliks nukuks, mis kuulub automaatselt villa „Capriccio“ kaheksatoalise luksusmööbli hulka.

Samuti mänguks, kui abielluski, lahutab ta enda ka Koolmanist, kui see on liigse laiutamise tagajärjel pankrotti jäämas. Armub lõpuks maal akadeemilisse viiulikunstnikku-meierisse ning abiellub sellega lahutusepäeval. Linna nooblimast ja uhkemast daamist saab tubli perenaine, kes lüpsab lehma, sööda ja õiendab muudki majatalutusi nagu vana vilunud perenaine.

Juba teose kestel laseb autor korra tärkata selles elukutselises logelejas tubli töötahte, nii et ta mehelt läheb tööd nõudma. Soovi rahuldamist takistab siis seisuseuhkus, mis ei luba tööd teha miljonäri naisel, kes on määratud ainult luksusesemeks ja kohvikus ning koduseil kohviõhtuil klatši levitajaks. See kõik aga ei too Lillit elusate inimeste hulka, vaid ta jääb ikkagi tõugatavaks-tõmmatavaks nukuks autori organiseeritud mängus.

Sellelt nukult võiksime siiski märkida ühe naiseliku joone: ta laseb enda võrgutada Paul Haagenil, elukutselisel kosilasel ja nais-tevõrgutajal, ning uskuma panna, et ta tulevik on filmis ja nimelt Berliinis. Õigel ajal laseb aga autor kelmi tabada ja Lilli avantsüüri luhta minna. Elutu maik on sellelgi lool juures.

Lilli kaasmängija Koolman on tavaline ajutine laiutaja-ärimees, kes on sõja segastel aegadel mustade äridega rikkaks läinud ja normaalsel ajal laostub liigse laiutamise tagajärjel.

Teised tüübid on kõrvalisemad, juhulised Lilli kaasmängijad. Need on joonistatud üldiste äärjoontega, ilma erilise nüansseeritud värvinguta. Mõned neist on siiski kaunis õnnestunud ja hästi tabatud.

Eespool-mainitud Udriku rahvale tahaksin siin lisada veel Lilli heasüdamliku ema ja järsusõnalise isa kui ka väljarändamistõbe põdeva venna, kes romantikuna lähebki õnne otsima Austraaliast.

Nimetamist väärib ka romantiline, naiivne armastaja, külahaarilane Karla, kes Lilli pärast enda maha laseb. See on Mõtslase varem tuntud, põllumajandust propageeriv ideaaltüüp.

Erilist rõhku on autor käesolevas teoses pannud seltskonna kõrgema kihi naiste vaimlise tühjuse paljastamisele. Esijoonesammub siin naisliikumise tegelane, aastates olev moe-alp matsakas: proua Tobias. Talle sekundeerivad väärikalt liiderlik, vaeleva proua Herm, kes ei jäta kasustamata ühtegi võimalust seikluseks ega abielu rikkumiseks, pr. Tiivel j. t. Rohkesti esitatakse nende söömise ja salgamise lugusid, millele sageli peab Lilligi abiks ning vahetalitajaks olema.

Kõik see näitab sellise seltskonna moraallagedust, madalat kõlblat ning vaimlist taset. Säärasele tasemele viivad üle jõu elamine ja luksusprouad. Nendega tahab Mõtslane näidata, kus peitub meie suurärde ja tööstuste pankroti peapõhjus. Vastukaaluks seesugustele luksusprouadele on toodud töökas, lahutunud Aino Perents, kelle otsib Lilli üles tüdimuse-silmapihkudel, et talle siis, kui endisele kooliõele, pihtida oma tulgastust ja „tundeid“.

Lisaks on teoses rohkesti labaseid ja asjatuid targutusi armastusest, elust ja moraalist, mis mõjuvad segavalt ja tunduvad pentsikutena. Filosoofiline külg pole Mõtslasel kunagi tugev ega veenev olnud. See on jäänud alati pealiskaudseks, pinnaliselt õõnsaks, mis omakorda õõnestab niigi nõrgul alusel seisvaid kujusid.

Kompositsioonist ei saa käesoleva teose puhul tõsiselt juttu olla. See on niivõrt ebajärjekindel ja laialivalgav, — kõik sünnib juhuliselt. Vajab autor mõnd tüüpi, siis lükkab ta selle esile, ilma et sellel oleks mingit seost varasemaga. Juhuliseks näiteks võiks olla kas või Lilli teise mehe Oskar Mäeseпа esiletoomine teose lõpus. Samuti, kui on vaja kedagi tegevusest kõrvaldada, läheb ka see lihtsalt. Näiteks olgu siin Paul Haagen. Terve aasta liigub see petis avalikult linna paremas seltskonnas, puutub kokku politseiga, kuid keegi ei tea, et ta on tagaotsitav kurjategija, kuigi esineb selle aja jooksul mitmes kohas kosjakandidaadina. Kui ta aga teeb põgenemisplaan Lilliga, tabatakse ta päev enne põgenemist, kui suurim ja otsituim kurjategija. Autoril on vaja Lilli puhtalt sellest jandist välja tuua ja sellega on kõik seletatav.

Sarnaseid juhulisuse näiteid võime leida rohkesti.

Mõtslase stiilist pole kõneldud varemalt ega ole põhjust teha seda ka käesoleva teose puhul.

P. Hamburg.

Erni Hiir: Kodutee. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus. 63 lk. 1931. Hind 2 kr. 60 s.

See raamat — Hiire luuletistekogudest neljas — tunnistab uud-selt autori püsivat tööhoolt lüürika „põllul“. Publik kaldubki pidama Hiirt enam mõistusega töötavaks kui tundmusega leitutavaks luuletajaks; talle heidetakse ette värsinikerdust ja kunstlikkust. Kui

etteheitaks lugeda ka esimesena nimetatud üldarvamust, siis igatahes selle puhul ei tarvitseks autor end põrmugi häirida lasta. Mõistusele tule kujutavama žaanrina kui ka mõttelüürikana vaevalt kardab häbisse jäämist: nimelt nüüd, kus ajavaim näib teda otse vajavat. Sellele faktile leidub näitematerjali välisilmast küll märksa ilmekaamat kui Eestist; ent eks siingi ole lüürikapalangud läbi ja käi kõikjal jahtumisprotsess. Mitme meie luuletaja juures on vaatluse selgimine andnud kõrgeväärtuslikku. Ka Hiire viimane värsiraamat näitab pärioolu minekut ajavaimuga: ta on märksa tasakaalustadatud eelmisest kogudest, kujutab ja jutustab enam, kui hüüdleb retooritsevalt eelmiste kombel. Võib ka öelda, et ta on otse intellektuaalselt ühtlustatum oma mõjumissihis, kui eelkäänud „Puhtevird“, mis küll otse särises „kamandavat kodanlust“ ründavast paatosest.

Agas katsutagu siin jälgida põhjusi, mille pärast üldine kui ka erihuviline suhtumine Hiire toodangusse on kui mitte just eitav (seda vahest kirjanduslikult süütumas publikus), siis ometi kahtlev ja tingiv — vaevalt kunagi kõike mõistev või andestavgi. Enamikule on Hiir tuttav ta algajakuulsusest: kui häbematu teatrite ja „mõistliku kodanluse“ nahasse sihitud, irriteerimistahtest kemplevate lauulude sepiitseja. Tema sellelaadilist „löögi“-luulet peeti õigusega kunstlikuks, ülikeeruliseks, otse ebaluuleks — ja õiglusetult üldistati see otsustus autori kogu toodangule. Jäeti tähele panemata „Lemmiklaulude“ (1926) küll veel nooruslikud, aga tihti huvitavad ja värsked loodusteavaldised — paiguti üllatavalt värsked oma nägemises, ja veel otsisklevas sõnastuseski. Samuti „Meeri-Maria-Mari“ nimelises sonettidekogus (1926) leidub tõelist kunsti: originaalset nägemust, tundmuspsühholoogiat, isegi subliimsemat mõtteluulet — kõik üsna erksas värsis. Tunnuslikuks jäi Hiirele ometi selle kogu pealaad — jazzbandluule — ja veel enam „Puhtevirra“ (1927) hoopis lõökvärsesse ning proletaarsesse „propagandasse“ paiskunud raskepärane jõhkrus. Tahetud rõkkamine tasus end kätte: diskreetsem ja tõelisem jäi selle varju.

„Kodutee“ on kaotanud „Lemmiklaulude“ naiivsust; suhtumine looduse kannatab selle all („Eelkevad“ on ennemini allegooria kui loodusepilt). Agas üldiselt ja just võrreldes „Puhtevirraga“ pakub ta palju rahuldavat. Seal oli võimul kunstlikkuse, saamatuse ja sajatuse barbaarsena mõjuv segu; siin tahetakse anda seda, mis peale tormlemisest väsimist on leitud veel omaks jäävat. Ei kohta enam hurraalaule; on taandunud luulestama sisukamaks luuleks paari oma poeetilist päristeemat. Seejuures: enda saatust, oma kurba maad — „soielat“ —, oma armastust: neid Hiir tavatseb lüürilises valguses vaadelda ühe, püsiva tausta ees, mis peab andma ta luulele suurust ja sügavust. Foon Hiire luulelises nägemises, vaatepunkt selle perspektiivis oleks nimetatav vahest järgmiselt:

„Kaasa kannaten, kaasa kanden töövägede risti
mõnegi vahemaa käid, õnnistab tulev sind aeg...“

(Rünnumehe elegia.)

„Maal sellel vaevamehe manu
tee läbi südame ja armu viib...“ (Vaevamaa.)

Ühiskondlik kohustus või pigemini lunastus ses kohustuses tahab saanud olla poeedi kogu tundlemise ja mõtlemise tõukevedruks, pooluseks — kogu ta luule õigustuseks. Eks selline õigustus ole ülev ja

veenev! — kui luuletegu ise on küllalt teokas. (Igavene ring: kui tahad loota Jumala abile, pead ise olema vahva!)

„Kodutee“ on luuletaja kojupööramis-teoks. Seda teemat näitavad sisult paremad vaatlevad luuletised: Mälestaden, Kodutee. Mõlemad alusmotiivil, mis ainsana uudne kogus, enne käsitlemata Hiirel: enda püüded viiakse tagasi kodukoha, vanemate, siitkaudu ka oma rahva tööle ja püüetele. Endine kosmopoliit pöörduv tagasi kodupõllu künkale. Tagasipöördumine tuletab meelde enda päästmist ainsale kindlale saarele; võib märgata teatavaid kahtlemisi ja lõhesid autori tundmuses töölis-internatsionalismi ja koduarmastuse vahel. Laudakse küll liigsüütus proleediusus:

„Sirp haamriga üheloop, teisal on ahel...“
kuid samas:

„teed kolmandat otsib maa väikse endteostav tahe...“

(Lembit ja Kaupo.)

ja tunnustatakse: „Asju on ilman nii palju, rabada raksuga mida lihtsalt ning huupi ei saa, mõõnand mil nooruse vahk“ (Rünnumehe elegia). Vist on Hiirel ka ees kahtlusi ning selginemisi suhtumises ühiskonda: on ju selle suhte pinevus ta luulele elusooneks. Öeldut võib väita, vaatamata Hiire veendumuste ning isegi tundmuste näilisele stabiilsusele. Seda nimelt tingimusel, et luuletaja võtab probleeme küllalt valvsa intellektiga, mitmekülgse nägemise võimega. Vastasel korral vaibub luulele vajalik suhtumispinevus üldse, jääb korrutamise või isegi teesklus.

Peab ütleva, et Hiire puhul pole selge, kas ta vastab või tahabki vastata nimetatud tingimusele. Vastupidi, ta luule mõistuslikkus näib seisvat pigemini värsiseadu ning sõnaliste võtete otsituses kui põhi-probleemide intensiivses tunnetamises. Kui ülalpool on nimetatud „Koduteed“ mõistuslikumaks Hiire senistest luulekogudest, siis vaid suhte märkimiseks. Ta pikemad ja kirjeldavamadki luuletised on oma koes siiski enam tundmusest läbistatud kui näiteks „Meeri-Maria-Mari“ sonetid. Ainult tundmustoon on tasanenud; elegiline kodutunne on enam kujutellu viidud, ja kohati, enamasti luuletiste lõpul, virgutatakse end lootusliku, tegeva tuleviku nägemisele.

Võiks oodata, peaks ootama „vaevarahva“ luuletajalt ja kirjan-dusliku eluläheduse propageerijalt hoopis teisevõimelist luulet, kui seda on „Kodutee“ oma pisinurgalises pöördumises uuele teele. Uus on siin vahest, et usk enda pühitsetud kaaslusse vaevavendadega on peaaegu kõikjal läbi käiv ja teataval määral rahunenud. Kuid ei tundu „asjalikuma“ aja kajastust reaalsuse kujutamisenä, avara inter-pretteerimisenä, kammitsematu tunnetamisenä, lühidalt — tõelisuse-materia karget hõngu. Sooviks, et meie ühiskondlikult nii kohuse-truud luuletajad õpiksid Moskvast ennemini moodsat elunägemist ja nimelt sõnavalikut, poeetikat, selle asemel, et korrata õiliskommunist-likke tundmusvärse.

Ent need soovid lähevad mööda luuletaja juba kujunenud isikust. Ei saa Hiirelt — vähemalt praegu — oodata uut, ta senisest laadist erinevat luulet. See laad enda olemuses on just vastandlik reaalsus-selgusele, vabadusele ja puhtamale kujutamisele üldse. See uus-aegne proletariaadiluule on oma struktuuris ilmne tunnussõnade, pü-sivate kujutelmade, sümbolite poeesia — sümbolism! Kuski ei lasku toon ega rütm veidi teatrilisest pidulikkusest; enamik tundmustkand-vaid kujutelm-sõnu on juhtjoonena läbi käinud senistest autori luulekogudest: „Soiela“, „Lembit“, „Uputet soist ja võsadest talu“,

„töörünklid“ ja „mürgel, paraad“, „rünnumees“ jne. Isikupäraseid, aga ka ärkamisaegseid kõlasisid! — Peasõnade püsivusega käib kaasa kogu sõnavalikulise stiliseerimise korduvus luuletisest luuletisse, aastast aastasse; selles on palju ruumi enda ja tööväe lootuste koidul, säral, kiirtel ja kullal, hümnidel, teiselt poolt — olude laukail ja padrikuil, poril, villase venna hallil vammusel, kolmandaks härraseil, sundijail, kamandajail, pillerkaaritajail. Näiteks vabavärsiline „Homimiktunnil“ koosneb hümnitoonilisist üldkohtadest ja -piltidest, lisamata midagi vahenditult usutavat. Ülistised „Vaim pikka tärkab“ ja eriti „Kirgastus“ pole kaugel sellest laadist, on aga enam tihendatud ja peenendatud oma kindla vormi sunduses. Võrdlemisi vabasense sõnastuse kordamisest on „Ainuke see“ — kahes lõppstroofis. Esimene neist:

Nähen sind läbi ei su häbi eest heida
 end ülbesse põlastusjäre,
 pigem vastsüttiva töotustäre
 enda silmast su purustet ilma ta peidab!

Hea näide tihedamast ja paremast Hiire stiilist, ühtlasi selle keerulisest ütlusviisist õnnestunud juhtum. Ta võistleb mõne kesk-aegse provansi trubaduuri salmiga mõtteavalduse kultuurises kunstlikkuses ja karges vormitahtes.

Hiire värss oma kultuuritahtega päästab enda, enamasti. Lihtsalt uussõnade rohkus — Hiir on ustavaimaid Aaviku elluviijaid — annab talle värsket stiilivarjundit, mis saavutamatu muus, juba kulu- nud keelis. Ta võib oma eestipärase kunstlikkusega seepärast pretendeerida silmapaistvale originaalsusele, ja satub heasse valgus- tusse, võrreldes näiteks Kärneri pingetu pseudoklassitsismiga. Kuid sel ehedusel on siiski sees väike mõra — väljendudes „kriitika“-himu- liselt. Hiir on, pürgides omakultuursele värssikunstile, õppinud Gus- tav Suitsu'ult. Juba kodanlusepiitsutus noorel poeedil tuletab meelde vanema salvavust ja lajatlevat rütmi samas žaanris. Eriti aga „Kodutee“ rahunenud värssistust võib leida ilmseid kajastusi „Kõik on kokku unenäo“ laadist. Kuuleme enne tuttavaid sõnu, rütme, sün- taksit-sõnajärge, lõppeks — meeoleolu. Seda kõike võib kohata just pikema-vabavärsilisis luuletisis („Mälestaden“ sisaldab eel lõppu isegi löigu, mis lähedane Suitsu-Kreutzwaldi-rahvaluule sugu- lusjoonele), selgemini, kuid distihhones. „Kodutee“, „Rünnumehe eleegia“ paiguti otseku imiteerivad samavormilist Suitsul, ja seda huviäratavalt muu, lihtsamatoimelise seas (kus isikupärane pole kaits- tud maitsetuse eest: sõprade tõrvamine „Rännumehe eleegias“). Kogu distihhoni laad ja tarvitus Hiirel meelestab Suitsu; sealt on sugu- reerunud pikk- ning liitsõnade käsitluse oskust ses vormis ja üldiselt teatavat kohmakuse graatsiat, mis tuleneb meistri juures diskreetsu- sest, küll mitte saamatusest.

Hiirel, vaatamata suurele paranemisele „Kodutees“, pole veel korda läinud võita saamatusi. Avalduse raskus saab tal kohati eba- selguseks, selle asemel et päästa end nauditava kunstlikkusega. „Skaldi“ esistroofis „murevaene“ ja „kist tal südamest on sünnivald“ ei anna otsust, kas skald on kurb või muretu; rahuldavat selgust ei too küsimusse kogu luuletiski.

Hiire kogu vormipiüdlikkuse juures („Meeri-Maria-Mari“ ter- velt sonettides!) jääb värss tihti ometi häirivaks. Luuletaja on ar- munud teatavasse lõppkõladesse (näiteks „lepitus — hepitus“); üldse

on riimi korduvus sõnavaliku vaheldamatuse tõttu silmapaistev; Underil aga kõlab tarvitatudki riim alati uuena. Hiir teeb paremini, püüdes täisriimi juures (kuigi siin on häda mõnikord suur: et saada vastet „pillerkaarile“, selleks nimetatakse iseenast „vaariks“!). Ligi-kaudsed kooskõlad tal tihti ebaõnnestuvad — kõige pealt paarid, nagu: „tammuti — niisamuti“, „võsa — põõsa“, „vaabaga — rabaga“. Sellega ühenduses: vabavärss ei ole Hiire ala, nagu näitab veenvaimalt „Puhtevird“. Parem on viimases kogus „Leinakaskede all“ — suurelt osalt hoolikate täisriimide tõttu. Rütmi vahelduslikum „Mälestaden“ ütleb vormilt vähe. Kõigiti vaba „Eelkevad“ kipub hoopis hajuma; sama põhjendamatus oodis „Hommiktunnil“ (lõpposa!). Nende kõrval mõjuvad kindlasti roofilised laulud paremini, oma psühholoogialt just isikuainelisemad neist; elavalt originaalne on töörahva poole pöörduv „Hing hõiskab“ — lõpp jällegi psühholoogistlikult teritatud.

Kokku võttes: „Kodutee“ kõigi oma nõrkustega on luule, mis nõuab tõsimeelset suhtumist endasse. Koduintiimne meeliskelu, elumõtte uhkusetu, kuid visa otsimine, jalgealuse maalapi ja töökaaslaste-venna tunnetamise kaudu südames: see juurdub kõvasti siinses maas, rahvas ja ka ajas, on määratud sinisele rahvale. Kui Hiir ei mõju kaasakiskuvana, vallutavana, siis mõistetagu seda ta temperamendist. Ägeduse avaldusist sügavamal püsib ja otsib siin väljendust lüürilise veendega meel, millele lähedal askeetlik nõudlikkus, enese-piiramine. Kitsaks piiratud metsisse ja uttu on ta luule maastikudki, selles sarnanevalt Liiva nõmmekolgaste nukrate piltidega, mis võivad küll palju vähesemate joontega imelisse liigutustundmusse tõsta sõna: Eesti. Hiire puhul siiski kiusaks küsima naiivselt: kas siinsel maal tõepoolest võib näha nii palju raba ning „soielat“ (meie lüürika traditsiooniline sootõbi), ja edasi tõsisemalt: kas ei ole luule tõlgitsus kohustuseks, mingile õigustuspalgale pingutavaks tööks — kahjulik luulele endale, kui poeet seda veenet aina meeles kannab. Peetakse ju poeesia-aaret ainsaks varaks, mida võimatu ära teenida: teda võib saada kingiks. Ja kingi eest ollakse tänumeelsem ning muretum kui tasuks õglaselt kättevaetu üle.

H. Paukson.

Johannes Lapp: Vabaduse eest. Romaan, kroonitud K./ü. „Looduse“ 1930. a. romaanivõistlusel teise auhinna. K./ü. „Looduse“ kirjastus Tartus (1930). 416 lk. Hind 7 kr. 60 s.; 8 kr. 50 s.; 9 kr. 50 s.

See on teos, mis tekitab lugejas segaseid, peaaegu diametraalselt vastupidiseid tundeid. Oma ütlemissvärskuse ja mahlakusega sunnib ta üksikuid pilte nautima, sealsamas aga vihastab lugejat autori kompositsiooniline saamatus ja sisuline naiivsus.

Jaotuse ja pealkirjade järele tahab see teos olla laiajooneline, elujaatav olustikuromaan, mis haarab maaelu kolme inimpõlve keskes. Autori võimed ei küüni aga sellise suure ülesande täitmiseks ja teos jääb pealiskaudseks, kerge sulega kirjutatud isikuromaaniks. Teose keskkujuks on Jaak Kruusamägi, kelle sündimisega Songaoru kõrtsis, kuskil Lõuna-Mulgimaal, algabki teos.

Alguses on domineeriv Jaagu isa, samuti Jaak, kes siirdub kõrtsimehest suure Luhaniidu talu peremeheks. See on jõuline elurõõmus rahvamees, kes kaklejad kõrtsist läbi ukse ja akna otseku mõned väikesed nukud välja loobib. Ühtlasi on ta ka arukas ja mõtleja, autori poolt jämedate joontega joonistatud.

Poeg Jaak, keda võib lugeda ainult sellepärast teose keskkujuks, et temaga algab ja lõpeb teos, on ühest küljest isa sarnane: ta on sama tugev ja jõuliselt hoolimatu. Kõrtsis teeb ta meestega lae all sama kerge vaevaga tuulikut kui isagi, on sõnades hoolimatu ja ropendav. Enamlaste ajal laseb autor teda kodutalus relvata üksinda võidelda salga sõjariistus punaste vastu ja võitjaks tulla. Jõuliselt hoolimatu tüüri on ta ka oma naise Elsa vastu, kes sellepärast palju vagatsedes kannatab. Paralleelselt on sama Jaak antud aga ka teise isikuna, kes unistab, on õrn, arg ja armastab päikest. Karjas käies lebab ta meelsasti päikese käes, sedasama teeb ta ka kodus kuuri või aida katusel. Juba lapsena kohtab ta jõekaldal jalutades naabertalu-tütart Gretet, kellesse ta armub. Gretet unistab ta kogu noormehe-ee, kuid ei julge talle läheneda. Korra käib ta öösi Sõmera talu ümber luuramas ja tahab Gretele läheneda, kuid koerad peletavad ta sealt minema ja sellega on Jaagu lähenemisjulgus võetud. Ta loodab Gretet kohata ühel simmanil, kuid vastu tahtmist satub ta seal talutütre Elsa võrku, kes ta enda poole veab ja seega enese Jaagule kaela määrib. Kord kohtab Jaak öösi jõekaldal Gretet, kes siis ise teeb asjaga algust ja hakkab Jaaku kosima, kellest enesest pole selles suhtes asja. Jaak on aga ühe öö juba Elsa juures maganud ja arvab naiivselt, et ta enam ei vääri Gretet. Seepärast loobub ta oma armsamast ning õnnest ja naib vastutustunde pärast endale vihatud Elsa. Hiljemini aga, kui Grete on juba kõverjalgselt rätsepa naine Luhaniidu veeremaal, kaob Jaagu naiivsus: suure agarusega sigitab ta lapsi nii omas talus Elsale kui rätsepa „lossis“ Gretele.

Seesuguse kokkusulatamatu isikuna teotseb Jaak kogu teose ulatuses. See röövib talt usutavuse ja kuju muutub elutuks, irre-aalseks. Kui me siia juurde arvame veel psühholoogilise pinnapeal-suse ja naiivsuse, millega autor kangelase mõlemad pooli valgus-tab, ei jää sellest kujust kirjanduslikult midagi väärtuslikku järele. Mõtteilma naiivsusest olgu näiteks Jaagu targutused loomade ühisest perekonnast, kui ta oma ja Elsa poja õnnistab paari oma ja Grete tütreaga.

Kolmanda põlve esindaja, Jaagu poeg Alfred, on pea sarnane oma isaga ja vanaisaga. Temale pühendab autor kõige rohkem ruumi, — pea 2/3 teosest. Alfredi kujutamises langeb raskuspunkt romaani teisele osale „Sõjaväljal“. Seal katsub autor Alfredi psüh-holoogiliselt valgustada kui vahvat kangelast, vabatahtlikku isa-maapäastjat. Selleks asetatakse Alfred mitmesugustesse seisukor-dadesse, tuuakse võrdluseks kontraste, nagu desertöör Rammjalg j. t. Need kõik peavad iseloomustama Alfredi kui tublit, jõulist ja õiglast iseloomu, kes tunneb kaasa isegi vihatud vaenlastele ja näeb nendes, kui tarvis, inimesi.

Sellise mehise kindlusega talitab Alfred ka isatalus, mis on sõja ajal jäänud sugulaste paljaks varastada. Ühe käega invaliidina puhastab ta talu Madli Ohakast ja selle armukesest Karlst ning seab majja korra.

Kõik selle mehise ja kindluse hävitab autor ise teose lõpus Alfredi anekdootiliste kosja- ja naitumislugudega. Seda, mida autor kirjeldab teose lõpul Liiguski Siina ning Alfredi ja Rätsepa Nelli ning Alfredi vahekordadest, ei saa ometi keegi tõsiselt võtta. Alfred läheb Liiguskile peole, mis ilma tema teadmata on tema ja Siina kih-luspidu. Protestimata sünnib kõik — Alfred on isegi armunud ja pulmad on kindlad, isegi kutsed välja saadetud. Nädal enne pulmi

tuleb Nelli koju ja Alfred läheb temaga linnast pulmakraami tooma, pöördub tagasi ja teeb pulmad Nelliga. See on ometi kõige kergesisulisem Ameerika naljapilt, aga mitte tõsine romaan, millele tahab autor pretendeerida.

Teose kõrvaltegelaste hulk on suur, suurem, kui nõuaks seda käesoleva romaani korralik lõpuleviimine. Paljusid on ainult mööda minnes riivatud, nagu Jaagu venda Jaani, külauudiste edasikandjaid, kõrtsilisi, talupoisse ja -tüdrukuid simmanitel, sõdureid sõjaväljal jne.

Kellel aga on teose peategelastega rohkem kokkupuutumist, neid on autor katsunud iseloomustada kaunis mahlakalt ja omapäraselt. Ühepoolse hingeelu-kujutuse kaudu on see sageli ka hästi õnnestunud.

Kõige pealt oleks mainida Jaagu vastaskuju, armastatud Grete. Sellest on antud üksikuid ilusaid pilte, nagu uue naabri uudishimutsemine kevadel üle jõe pisikese edvistava plikana. Sama magusa olevusena ilmub ta ka rahuliku 17-aastase karjapoisi Jaagu juurde ja rõõvib sellelt südamerahu.

Grete on lahtise mõistusega veetlev maa-tütarlaps, kes linnas keele-, kudumis- ja õmbluskooli läbi teinud. Sellisena on ta ihaldatav kõigile külanormeestele. Tema aga armastab õnnetult Jaagu venda Jaani ja pärast Jaaku. See õnnetu armastus võtab talt elurõõmu ja viib ta uputamisele. Kui ta sealt rätsepa ja Jaagu abil päästetakse, abiellub ta puhtjuriidilise fakti pärast küüraka ja kõverjalgse külarätsepaga, et saada vennalt pärandusosa kätte. Rätsepaga abielus olles on ta kogu aja Jaagu armuke ja sünnitab sellele ühe poja ja tütre. Seega maitseb õnne kõrvalt, niipalju kui saab, ja arvab endal selleks täielise õiguse olevat.

Grete, rätsepa naisena Kröödaks kutsutud, muutub punaste ajal punaseks ja õhutab oma meest seni taga, kuni see saab maafameeste vallavanemaks. Muutust pole autor meile sugugi näidanud ega tõestanud. Samuti ei seletata, kuis Grete okupatsiooni ajal saab suureks sakslaste lemmikuks ja hakkab oma armsama, Jaaguga, kanade ja kitse pärast kohut käima.

Need psühholoogilised muutused on autor jätnud kõik valgustamata. Nad tunduvad võltsid ning ebausutavad ja see rikub Grete sümpaatse kuju sootuks. Sama kergesti läheb teose lõpul ka leppimine Jaaguga ja selle abiellumine, kui autor on lasknud Gretel mehe ja Jaagul naise enne selleks otstarbeks ära surra.

Grete abikaasale, kõverjalgsele külarätsepale on autor asjalt palju ruumi kulutanud. See on tavaline külarätsepa-tüüp, kes meie kirjanduses juba ammu tuntud. Asjata jutustab autor teoses kogu rätsepa suguselsti eluloo ja keerukaid kosjakäike: need ei paku eneses midagi uut.

Jaagu seasuslik naine Elsa naerab tüdrukuna oma palvetajaid vanemaid, võtab vanemate kiuste õõsi poisse vastu, kuid naiseks saades muutub ise samasuguseks usufanaatikuks, kes alati vaimulikke laule laulab ja taeva poole ohkab. Naiselikku osavust jätkub tal niipalju, et naiivse Jaagu enda poole veab ja seal enda temale kaela määrib. Naisena jätkub tal kannatust võrkupüütud Jaagu jõhkruste talumiseks.

Rätsepa Nelli ja Liiguste Siina on mõlemad ilusad tütarlapsed, kes soovivad mehele minna. Nelli on vaiksem, melanhoolsem, romantilisem, Siina aga keevavereline, sangviinik. Nelli võlub Alfredi oma

nukruse ja romantikaga, Siina aga oma tulise temperamendi ja elurõõmuga.

Et Alfredki on rohkem nukker unistaja kui elurõõmus elunautija, siis on ilmne, et Siina mõju temasse on ajutine, möödaminev, Nelli oma aga põhjalikum, püsivam. Sellest seisukohast võib uskuda Alfredi, et ta armastab mõlemaid, samuti kui inimene armastab unistusi ja elurõõmu ühel ja samal ajal.

Teine osa viib teose sootuks uude olukorda ja toob esile ka uued tegelased. See on sootuks uus romaan, milles on veel väga küsitav, kas Alfred Kruusamägi on selle peategelane ja kas see õigustab selle osa teosesse võtmise.

Selle osa keskkujuks tahab olla leitnant Liigus, Siina joomarvend, kes oma eluga on täiesti põhja läinud ja seepärast seda ka vihkab ja teotseb sõjavälja julmalt ning julgelt. Kui mehed kuulide-rahe eest endid kraavi või kivide taha peidavad, siis tulistab Liigus vaenlast sirgelt kraavikaldal püsti seistes. Ta on surmahirmutu kangelane, kes rahuliku südamega poob enda venna, kelle on sõdurid tema juurde toonud kui vaenlase tundmatu haavatu. Lõppeks joob ta enda hulluks ja hakkab kartma poodud venna vaimu. See kangelane lõpetabki oma elu haigemaja hullukambris, kus ta poob enda linaräbalatega aknatrellide külge.

Pea samane tüüp on ka põhjaläinud valgekaardi-kapten, kes teenib soomusrongil.

Teine osa on autoril kõige parem ja usutatavam. See on ühtlasi ka kõige detailsem ning põhjalikum. Rohkesti leidub seal hästi ja tabavalt maalitud sõjapilte nii liinilt kui laatsaretist. Seega langeb see osa ka teose üldisest raamist tublisti välja — moodustab uue iseseisva teose, milles ainult juhuliselt on üks ühine tegelane. Seda tuleb lugeda autori kompositsioonivõimete suureks puuduseks.

Kompositsioon on selles teoses kahtlemata kõige nõrgem ning valusam külg, nõrgem veel kui tegelaste iseloomustus ja sisu.

Nagu eespool juba mainitud, on kõige pealt põhirkendus vale — anda suur ajajärke kujutav teos. Osade ja tegelaste tasakaalustus on äärmiselt ebaühtlane ja selles väljendub autori saamatus, sageli naiivsus. Asjata on sisse toodud palju kõrvaltegelasi ja nende iseloomustamiseks kulutatud palju ruumi. Ilmekam näide sellest on rätsepa seiklused ja ka Alfredi sõjaseiklused. Kõik materjal on äärmiselt lõdvalt ja oskamatult seotud, nii et vägisi laiali valgub. Kergekäeline on teose lõpp, kus autor laseb tegelased kõik abielluda: venna õega, Jaagu Gretega, ja et Liiguste Siinal ka kange mehelemineku-kirg, Alfredist enam asja ei saa, siis otsib autor temalegi mehe ja laseb kõik õnnelikult minna, et saaks aga teose libedalt lõpetada.

Lodev kompositsioon toob enesega kaasa sagedaid kordumisi (Elsa ja rätsepa suremiskirjeldisi Nelli kirjas ja pärast täiendavalt kolmanda osa alguses), eksimisi (Alfred loeb viimased padrunid, rünnakul mõni samm edasi joostes on tal neid laadimiseks ja laskmiseks aga küllalt veel, lk. 251—252) j. t.

Autor on tahtnud laialt haarata kõiki seltskonnakihte, kuid pole seda suutnud; kõik on jäänud pealiskaudseks, sageli ebausutavaks riivamiseks.

Kui hea materjal võimsaks romaaniks oleks olnud õe ja venna armastuseprobleem, millest nüüd on labaste targutustega kergelt üle mindud.

Senini oleme teoses ainult puudusi ja ebavoorusi märkinud. Teikis küsimus: mis tõi siis sellele teosele teise auhinna? See on kaht-

lemata autori rahvapärane mahlakas, sageli tabav ja omapäraselt jõuline väljendusviis, mis lugemisel sageli kinni katab kõik teose eba-voorused ja sunnib maitsma antud lopsakaid pilte.

Autori stiil pole küll veel kristalselt selgunud ega välja kujunenud. Seal on rohkesti konarusi ja naiivseid lamedusi, tundub vahe isegi teose alguse ja lõpu stiili vahel, kuid see on ilmekas, selge ja keskmisti lugejat lugemisele meelitav. Sellisena võib see teos saada paljudele kergeks lugemismaterjaliks, ilma et ta sisaldaks endas erilisi kunstilisi pretensioone.

Kui tahetaks siin kõnelda mõjustustest ja eeskujudest, siis võiks kahtlemata paralleele tõmmata Tammsaare „Tõe ja õiguse“ esimese osaga. Mainitagu ainult kas või peremeeste vahekorra endi saunanaistega, kes astuvad perenaiste surma puhul mõlemas teoses nende asemele. See võrdluste otsimine ei annaks aga palju ega viiks meid kuigi kaugele; seepärast jätkem lähem võrdlemine ja võtkem J. Lapi „Vabaduse eest“ sellisena, nagu me teda ülemal nägime.

P. Hamburg.

Agnes Taar: Emake maamuld. Näidend 3 vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1931. 66 lk. Hind 1 kr. 60 senti.

Sisult midagi laste- ja rahvatüki vahepealset, teeb see näidend primitiivsete vahenditega kihutustööd maa juurde tagasipöördumise kasuks. Hõredavõitu sündmustiku on lihtne; kehv, õmblustööst elatuv naisüliõpilane läheb suveks maale taluteenijaks; kergemeelne perepoeg-korporant armub meeldivasse ning töökasse neiusse, loobub senisest ulaelust (mis on isatalu pankrotilävele viinud), loobub ühtlasi ülikooli lõpetamisest, otsustab isatalus mehemoodi tööle hakata ja kihlub naisüliõpilas-suvilisega.

Lihtsa ja sirgjoonelisel eesmärgi taotleva sündmustiku tegelased on sama lihtsad ja enamikus kahvatud. Paremini õnnestunud ja rohkem usutavad on maale kuuluvad tegelased: peremeest-perenaist ja teenijad tüdrukud. Neist kõigist võiksid head näitlejad kahtlemata luua õige elulised ja usutavad kujud. Eriti huvitav on Leena-nimeline teenija, groteskne, omapäraselt tüse kuju, mis küll tegevusega vahe on seotud, kuid näidendi kuiva üldilmet aitab tunduvalt elustada ning jumestada. Naljaka kõrvaltegelasena ja „ruumitäitjana“ sissetoodud kosilane Ernst võib ju teataval määral ehk nalja teha, ei tundu aga väga algupärasena.

Linnategelastest on mõned nii liialdatud, et tunduvad väheusutavatena; näiteks võimatuseni idealiseeritud ema, liialt labasena kujutatud tõusikuproua jne. Kõige kahvatumaks ja kõige vähem tõenäoliseks aga osutub peategelaste-paar Viigi ja Hugo. Mis puutub linnas ülekäte läinud korporandisse Hugosse, siis näeme teda kogu tegevuse jooksul nii vähe, et meil ei saa ta iseloomu kohta mingit selget pilti kujuneda. Ta hingeline ümbersünd ning meelearandus toimub kuidagi nähtamatult, sündmustiku lahendus jääb seepärast ebapõhjendatuks ja väheveenvaks. Seda enam, et ka Viigi, kelle mõjul öeldavasti Hugos tekib see suur muudatus, on üsna ähmane ja laialivalguv kuju. Ei suuda temas leida mitte midagi tõsieluga kooskõlastatavat; see ideaalne tütarlaps on kuiv ning paberlik nagu kõik äärmuseni idealiseeritud kirjanduslikud kujud.

Tehnilise võttena rohkesti kasustatud üksikkõned on väheiseloomustavad tegelastele, kuid iseloomustavad seda paremini autorit: „Pää püsti, Viigi, ja — edasi! Tagasiminekut ei ole. Ainult üks

tee viib sihile ja selle nimi on kannatus“ (lk. 39). Teiseks autorit tugevasti iseloomustavaks, nii-ütelda stiililiseks iseärasuseks on korduv sentimentaalne „emakese maa“ mainimine. „Emakesest maast“ r ä ä g i t a k s e nii palju, et see heatahtlikku lugejat (resp. vaatajat) kipub tüütama, mis näidendi ideele sugugi kasuks ei tule.

Ometi on see idee iseenesest igapidi sümpaatlik ja ka ajakohane. Autor on tahtnud hoiatada, ergutada, õpetada, ja kui näidend satub heade näitlejate kätte, siis vististi võib sündmustiku lahja kondikava kattuda lihaga, võivad ka paberlikud tegelased muutuda elavateks inimesteks ja näidend võib täita oma otstarbe ja mõtlemisvõime sundida „emakese maaga“ seotud probleemide üle.

M. Sillaots.

Kaarle Krohn: Tunnelmarunojen tutkimuksia I. Laulusta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 189. osa. Haminan Lehti oy:n kirjapaino. Haminassa 1931. VIII+303 lk.

Kümmekond aastaid tagasi ilmus Soomes prof. Kaarle Krohn'i „Muinasrunoja“ W. Söderströmi o/y väikesekaustalises „Ruususarja's“ 6. numbrina. Kogu sisaldas autori kui ka tema õpilaste koostatud värsinimestikkude kaudu algkujusse rekonstrueeritult ligi kaks-sada runonäidet laulust, kurbusest ja armastusest. Nüüd on ilmunud prof. Kaarle Krohni poolt eelmainitud lauludest pikem uurimus, mille äsjajalunud esimeses osas käsitletakse runosid laulust ja laulikust. Töös on toodud rikkalikult võrdlusparalleele soome lauludele Ingerist, Vadjast ja Karjalast. Eriti suurel määral (lk. 13—16, 18, 24—25, 28, 31—32, 35, 37—40, 44—48, 56, 59, 63—65, 68—71, 74, 81, 84—85, 87, 91, 94, 99—103, 106—108, 114, 117, 120—126, 132—133, 136, 143—144, 150—154, 156—162, 169, 179, 191—198, 206—208, 212—213, 216—217, 220—226, 233—234, 238—239, 241—242, 244, 246, 253, 256, 261, 263—265, 275—276) on uurimuses soome lugejale esitatud eesti runosid, kokku 173 laulu või 1393 rida, mis varustatud joonealuste tõlkemärkmetega soome keeles erinevaist eesti sõnadest. Viiks kaugele kogu uurimistöõ lähem kirjeldamine, mis käsitleb eri pooli laulikust, laulukombeist, lauliku kostitamisest, lauliku palgast, laulmise põhjusest, lauliku laulurohkusest, laulu mõjust, laulu saamisest, laulu ajast, laulu paigast, laulu arvustusest, oma hääle kaebamisest ja lauliku lõpetussõnadest. Viitan siin ainult lühidalt uurimuse tulemusile, mis põhjenevad lauluvõrdlustel ja lauliku enda avaldustel laulu kaudu. Runod, milles laulik jutustab enesest ja oma luulest, jagunevad mees- kui naislauliku, laulu esinemisala, algkodu ning edasirändamis-suuna alusel nelja eri rühma.

Kuna Lõuna-Karjala naislauliku esitatud lauludel on suurelt osalt eesti algupära, pärineb Põhja-Karjala meeslauliku runotoodang Lääne-Soomest. Osa runodest on rännanud lõuna poolt põhjapoolsele laulualale, naislaulikuilt siirdunud meeslaulikuile ja vastupidi.

Lõunapoolisel laulualal on eesti mõju ulatunud kas Lääne- või Kesk-Ingerisse või levinud üle Karjala Kesk-Savosse. Põhja maalaudele edasirännanud runod on peatunud kas Soome Ida- või Põhja-Karjalas või tunginud edasi kuni Viena-Karjalani.

Lääne-Soome laulud on savolaste kaudu levinud Põhja-Karjalasse, osalt ka Põhja-Karjalasse ja peatunud kas Põhja-, Kesk- ja

Lääne-Ingeris või edasi tunginud Eestisse. Sellevastu ei ole ühtegi Eestist Ingeri kaudu Ida-Soome levinud lüüriulist tundelaulu jõudnud Lääne-Soomeni.

Mõlemal karjalaste laulualal, esijoonel lõunapoolisel, on tõestatud ka omapärane runotoodang, mis on levinud samas suunas kui väljastpoolt, võõrsilt tulnud runod.

Mõnigi lõunapoolne runosepitsuse-paik on geograafiliselt kindlaks määratud, nagu näiteks „kää“ ja „ööbiku“ laulu lääne-ingeriline algupära või „virre vedaja“ runo kesk-ingeriline päritolu.

Karjala lauludes, arvestamata nende omi lisandusi, võime eraldada kahte runotoodangut, millest üks on pärit Eestist, teine — Lääne-Soomest. Esimene runotoodang esineb lõunapoolisel maalal, teine peamiselt põhjapoolisel.

Et eesti rahvalaulude loojaks ja levitajaks on olnud suurelt osalt naised, siis on üldiseks tunnuseks neis jutustuslaules, mis on levinud Eestist lõunapoolsele Karjala maa-aladele, runo peategelase esinemine esimeses isikus, laulja enese minana. Ka kolmandas isikus esitatud tegelane laulus on tavaliselt lauljaga lähedases suhtes, s. o. näiteks kas „minu“ oma vend või „minu“ oma ema.

Erilist huvi jagab prof. Kaarle Krohn neile soome tundelauludele, mille on moodustanud muiste rändlaulikute toodang¹⁾. Peale omavahelise laulukiitluse, pererahvalt anumiste ja kuulajaid liigutavate kaebelaulude on seesuguseil rändlaulikuil olnud rohkesti ka muusisulisi ettekandeid. Nii on nende kaudu levinud peale piibli-liste laulude Kristuse sünnist, surmast ja ülestõusmisest veel ettekandeid jutustus- ja loitsulauludest. Kauneim rändlaulikute kesk-aege legendruno on „päeva päästmine“, mille lõppmotiiv — päikese asetamine kõrgemale oksale, et ta paistaks kõigile — on nii ülev ja eeldab laulu looja kõrget kultuuritaset.

Rändlaulikute ehk „teinide“ laulukeeles esineb nii alasaksa laensõnu kui ka osalt erisuguseid keskaegseid kultuursõnu, mis laulu sisu järele otsustades põhjenevad rahvamälestistel paganusaja ja keskaja vahel.

See peaaegu pool eesti laule käsitlev pikkamööda valminud põhjalik uurimus, mis kirjutatud mustertööna tundelaulude õppimiseks üliõpilastele Soome ülikoolides, vääriks täiesti ilmumise eesti keeles, kus eesti laulude tõlkemärkeid võiksid asendada soome laulude sõnatõlked eesti lugejale.

Elmar Päss.

---

¹⁾ Enne selle uurimistöo ilmumist on prof. K. Krohn Kalevala laulikuid käsitlevas ettekandes, millega ta esines 21. XI 1930 Akadeemilises Rahvaluule Seltsis, kõnelnud ka rändlaulikute mõjust lauluarengusse.

Kogu noorpõlvele
on määratud noorsoo kultuuri ajakiri

„Eesti Noorus“

On vana tõde, et noorsugu vajab oma arengu teel kasvatust, eeskujusid, aateid, kasulikke teadmisi, kogemusi, juhiseid ja õhutust. Vahendeid sel alal on sellekohaselt toimetatud noorte ajakiri „Eesti Noorus“.

„Eesti Noorus“ neljandal aastakäigul 1932. a. ilmub järjekindlalt kord kuus Ülemaalse Eesti Noorsoo Ühenduse (ÜENÜ) Keskjuhatuse väljaandel, olles praegu ainuke elluastuva noorsoo ajakiri Eestis.

„Eesti Noorus“ on ühtlustavaks sidemeks kultuurilisest tegevusinnust tiivustatud noortele noorusliikumise, noorsoo isetegevuse tööpõllul.

„Eesti Noorus“ täieneb sisult järjekindlalt tuntud noorsootegelaste, kõigi noorte ja noorsoosõprade kaasabil. „Eesti Noorus“ on sõbraks ja nõuandjaks igale noorele kultuuriliste ülesannete taotlemisel, tuues artikleid, väitlusi, arvustusi, ringvaateid, vesteid rahvuslik-omapärase kultuuri, seltskondliku elu, ühistunde, õigluse, tehnika, maatulunduse, kehakultuuri j. t. alult, ilukirjandusliku loomingu katseid, pilte jne.

„Eesti Nooruse“ tellimine ja levitamine on kõigi arenemismeeletsete noorte ja noorsoosõprade aukohus. „Eesti Nooruse“ tellimisi võtavad vastu kõik Eesti Vabariigi postiasutised, tellimiste vastuvõtjad kohtadel ja „Eesti Nooruse“ talitus Tallinnas, Lossiplats 4.

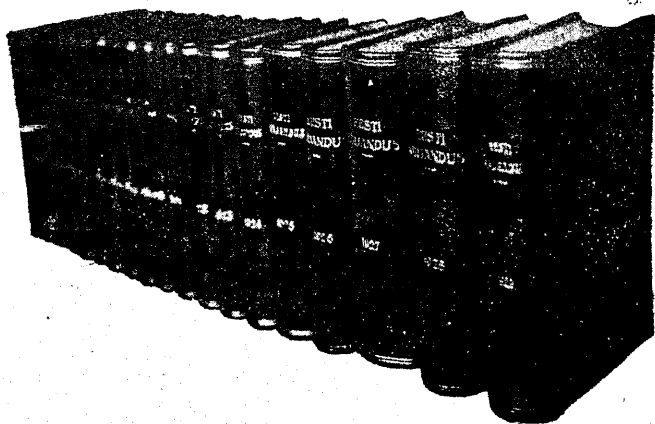
Tellimishind: aastas 1 kr. 80 s., poolaastas 1 kr.

Rutake tellimistega 1932. aastaks!

Saadaval on ka eelmisi aastakäike vähesel arvul.

„Eesti Nooruse“ toimetuse ja talituse

Tallinna, Lossiplats 4.

1932. aasta tellimiste vastuvõtmine avatud.

„EESTI KIRJANDUS“

XXVI aastakäik.

TOIMETUS: Kirjanik Friedebert Tuglas (kirjandus), professor Albert Saareste (keel), professor Hans Kruus (ajalugu), mag. Paul Ariste (rahvaluule).

Tegev ja vastutav toimetaja: lektor J. V. VESKI.

Teadusehuvilisele toob „Eesti Kirjandus“ artikleid kirjanduse, keele, rahvaluule, ajaloo, rahvateaduse, ühiskonnateaduse, kultuuriküsimuste, filosoofia ja kunsti alalt.

Raamatute lugejale — arvustisi ja ülevaateid ilmunud kirjanduse kohta, nii et aasta jooksul oleksid käsiteldud kuukirja veergudel võimalikult kõik ilmunud silmahakkavamad raamatud.

Kaasandena ilmub „Eesti raamatute üldnimestik 1929. a. alates“, mis osutub eriti tähtsaks, sest ta sisaldab täieliku bibliograafilise ülevaate Eestis ilmunud raamatuist.

Tellimishind: 5 krooni aastas, 2 krooni 50 s. poolaastas, 1 kr. 25 s. veerandaastas, üksiknumbrid 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised, raamatukauplused, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed ning

EESTI KIRJANDUSE SELTSI BÜROO
LAI TÄNAV 35, TARTUS, TELEFON 6-01.